

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

BÜYÜK SELÇUKLU ŞİİRİ

Sadık Armutlu

BÜYÜK SELÇUKLU ŞİİRİ

SADIK ARMUTLU

BÜYÜK SELÇUKLU ŞİİRİ

SADIK ARMUTLU

İstanbul, 2021

SELENCE YAYINLARI

No: 165 | Selenge Bilgi Serisi: 21 | Ağustos 2021, 1. Baskı

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Kadir Yılmaz

SELENCE BİLGİ SERİSİ KOORDİNATÖRÜ

Erkan Göksu

YAZAR

Sadık Armutlu

EDİTÖR

Doğan Mert Demir

KAPAK TASARIMI

Şevket Dönmezoğlu

KAPAK GÖRSELİ

Hindistan'da çizilen bir minyatürde Sûfi tasviri

SAYFA DÜZENİ

Hilal Yazlık

BASKI-CİLT

Repar Dijital Matbaası

ISBN

978-625-7459-10-5

SERTİFİKA NO.

40675

*Selenge Yayınları,
Repar Tasarım
Matbaa ve Reklamcılık
Ticaret Limited Şirketi'nin
tescilli markasıdır.*

*Mimar Sinan Mah.,
Selami Ali Efendi Cad., No: 5
34672 Üsküdar/İstanbul
Tel: 0 (212) 522 48 45
www.selenge.com.tr
e-posta: selenge@selenge.com.tr*

*© Bu kitabın tüm
hakları saklıdır. Tanıtım
amaçlı, kısa alıntılar
dışında metin ya da
görseller yayınevinin
izni olmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz.*

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	9
Selçuklulardan Önce Horasanda Edebi Faaliyetler	13
Selçuklular, Farsça ve Farsça Şiir	18
Neden Farsça?.....	20
Selçuklu Şiiri	23
Selçuklular Dönemi Şiir Üslubu	26
Sebk-i Irakî/Sebk-i Selçukî	29
Selçuklular Dönemi Şiir Türleri, Konuları ve Şairleri	31
Kaside	31
Kaside Şairleri.....	39
Gazel	52
Rubaî	62
Rubaî Şairleri	69
Mesnevi	72
Büyük Selçuklu Şiirinin Özellikleri	75
Selçuklu Şiirinin Barındırdığı Unsurlar	77
Türk Varlığı/Selçuklu Soyu.....	78
Dini Unsurlar	86
Dini Şahsiyetlere Referans	91
Selçuklu Sultanlarının Farsça Şiire Yansıyan Yönleri	93
Sultanların “Allah’ın Gölgesi” Sıfatıyla Anılması	94
Sultanların Soyluluğu.....	98

Selçuklu Şiirinde Sultana Övgü	100
Kazâ-Kader	101
Sıfatlar	102
Hitaplar.....	103
Adalet.....	103
Cömertlik.....	104
Fitne.....	105
Kahr	106
Sultanın Atı.....	106
Mızrak-Kılıç	107
Şahsiyetler	108
Vezir Övgüsü	108
Sıfatlar	109
Hitaplar.....	110
Adalet.....	111
Cömertlik.....	113
Yüceltme.....	114
Yüce Görüşlülük	114
Kaza-Kader	115
Çeşitli Yönler	117
Şahsiyetler	118
Selçuklu Şiiri Üzerine İran Edebiyatı	
Tarihçilerinin Görüşleri.....	118
Selçuklular Döneminde Yaşamış Tüm Şairler	121
Kaynakça	123
Dizin.....	127

*Bu çalışmayı dostlarım ve meslektaşlarım
Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu
ve
Prof. Dr. Mustafa iekler'e ithaf ediyorum.*

Ön Söz

Selçuklular, Türk ve İslâm tarihinde büyük rol oynamıştır. Horasan coğrafyasına geldikten kısa bir süre sonra büyük bir devlet kuran Selçuklular, hızla saray teşkilatı tesis ettiler. Böylece eski Sasani geleneğinin egemen olduğu coğrafyada yeni bir töre kurdular. Bu konuya dikkat çeken Erkan Göksu, "Selçukluların, Türkistan'da doğan Türk devlet geleneğini; Horasan, İran ve Orta Doğu tecrübesiyle zenginleştirerek Anadolu'ya kadar taşıdıklarını ve bu geleneği, bütün bu coğrafyalarda icra ettiklerini" ifade ettikten sonra şunları söyler: "Bu süreçte bir yandan kendilerinden önceki Türk-İslâm devletlerinden miras aldıkları 'eski' Türk devlet geleneği ve müesseselerini hüküm sürdükleri 'yeni' coğrafyalarda hâkim kılarken, diğer yandan da karşılaştıkları 'yeni' imkân ve şartlara hızlı bir şekilde intibak edebilmiş ve bu suretle son derece başarılı ve düzenli bir devlet mekanizması oluşturmuşlardır. Bu bakımdan devletin bütün bu süreç içerisinde yaşadığı değişim ve dönüşümü, tek taraflı bir asimilasyon olarak değerlendirmek son derece yanlıştır."

Göksu'nun da belirttiği üzere Selçukluların oluşturduğu bu yeni geleneğin bir ayağı bozkır Türk devlet geleneğine, hâkim oldukları topraklardaki Sasani idare geleneğine ve İslâm medeniyetine dayanıyordu. Diğer ayağı ise kültürel yapılanma içerisinde yer alan, yeni edebi oluşumdu. Selçuklular, Horasan ve İran coğrafyasına egemen olduklarında, bir taraftan Arap edebiyatıyla diğer taraftan da kaynağını Arap edebiyatından alan Fars edebiyatıyla karşılaştılar. Bu edebiyatın kaide ve kuralları muayyendi. Böylece Selçuklular, hükümdar saraylarında şairlerin korunup kollandığı şiirin desteklendiği, gelişmiş bir edebiyatla yüzyüze geldiler ve zaman içinde Farsçayı benimseyerek saraylarında himaye ettikleri şairler aracılığıyla bu edebiyatın gelişmesinde rol oynadılar.

Selçukluların Fars şiirini benimsemeleri, İran edebiyat tarihçileri tarafından Selçuklu Türklerinin yerleşik kültüre boyun eğmesi ve Farslılaştırması olarak değerlendirilmiştir. Batıda ve ülkemizde de birçok araştırmacı tarafından benimsenen bu kanaat, sadece şiirin yazıldığı dili yani Farsçayı ön plana çıkarmakta olup, sözkonusu şiirin içeriği ve mahiyet özellikleri hiçbir şekilde dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla Farsça şiir okuyup yazarlar, Fars dilini tercih ettikleri için bu dilin temsilcileri sayılmış, bunun ötesinde Fars kültür ve medeniyetinin de bir parçası, hatta Fars aidiyetiyle özdeşleştirilmiştir.

Hâlbuki Fars dilini öne çıkartarak şiir ve edebiyatı yazıldığı dille ve ona ait kültürle özdeşleştiren yaklaşım, dilin işlevsel özelliğini dikkate almaz. Bu minvalde bakılırsa şiirin ve edebiyatın mahiyeti gözden kaçır ve Selçuklular hakkında eksik, hatta yanlış değerlendirmelere kapı aralar. Selçuklular, Farsçayla ilişki kurarken bu dili bir araç olarak gördüler. Bu yüzden dil vasıtasıyla yansıtılanlar irdelenmeden, Selçukluların benimseyip kullandıkları Farsçayı anlamak mümkün değildir.

Selçuklular dönemi Fars şiirin içeriği incelendiğinde, durumun İran edebiyat tarihi yazarlarının düşündüğü gibi olmadığı anlaşılır. Çünkü şiirin dili Farsça olsa da, içeriğinde "Selçuklu" kimliğinin özellikleri bulunmaktadır. Selçuklu saraylarında bulunan ve bir kısmı Türk kökenli şairler tarafından sultanlara sunulan şiirler, onların maddi ve manevi dünyalarıyla, kültürleriyle ve dini tercihleriyle uyumludur. Aksi örnekler ise yok denecek kadar azdır. Firdevsî'nin Fars destanını anlattığı *Şâhnâme*'yi Sultan Gazneli Mahmud'a sunduktan sonra Gazne sarayında barınmaması, Nasır-ı Hüsrev'in dini ve siyasi tercihlerinden dolayı Selçuklu saraylarında kabul görmemesi, bunun en açık örneklerindendir.

Elinizdeki eser, Selçuklu döneminde yaşamış ve Selçuklu sarayıyla irtibat kuran şairlerin divanlarını, sadece şiirin diliyle değil, barındırdığı unsurlara, içerik ve mahiyetiyle değerlendirmektedir. Bu minvalde bir dönemin Fars şiirinin Selçuklu-Türk kimliğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bakımdan Türkiyede yazılan ilk kitaptır.

Bu çalışma, Fars şiirindeki Türk kültür ve medeniyet unsurlarını ön plana çıkartmakta ve bunları, edebi geleneğin müşterekliği bağlamında göz önünde bulundurarak kendine özgü bir mahiyetle ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle Büyük Selçuklular dönemindeki şiir, dili Farsça olmasına rağmen içeriği itibarıyla Türkî vasıfları haiz Selçuklu şiiridir. Bu durumda klasik Türk şiirinin temellerinin Büyük Selçuklular döneminde atıldığı, Selçuklularla birlikte Anadolu'ya geldiği, Türkiye Selçukluları ve şiirin dilini de Türkçeleştiren Anadolu Beylikleri aracılığıyla Osmanlılara aktarıldığı söylenebilir.

İran edebiyat tarihçilerinin bahsetmediği bu yeni yaklaşımın; Türk edebiyatı, Türk tarihi, Türk kültür ve medeniyeti çalışmalarına katkıda bulunmasını temenni ediyorum. Bu vesileyle her zaman olduğu gibi bilgilerinden ve görüşlerinden yararlandığım dost ve meslektaşlarım Prof. Dr. Mehmet Atalay'a, Prof. Dr. Kenan Demirayak'a ve Prof. Dr. Ahmet Kartal'a ve doktora öğrencim Erdem Sevimli'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca kitabın yayınlanmasında emeği geçen Selenge bilgi serisi koordinatörü Prof. Dr. Erkan Göksu ve Selenge Yayınları çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Sadık Armutlu

Ağrı, 2021

Selçuklulardan Önce Horasanda Edebi Faaliyetler

Araplar, eski ve zengin Sasani kültürünün yaşadığı İran topraklarını ele geçirdiklerinde bu bölgeyi, halifelerin gönderdiği Arap valilerle yönettiler. Valilerin saray ve yazışmada Arapçayı kullanmaları, Arapçanın bu yörelerde yayılmasını kolaylaştırdı. Böylece Arapça, belirli bir zaman diliminin ardından İran'ın konuşma dili Farsçanın yanında dinî, resmî ve ilmî hâle geldi.

Emevilerle başlayan bu durum, Abbasîler döneminde tırmandı. İran, Horasan ve Maverâünnehir'de kuşatıcı ve bütünleştirici vasıflarıyla ön plana çıkan Arapça, sadece bilim ve sanat değil, edebiyat dili de olunca sayısız eser kaleme alındı. Böylece Arap dili ve edebiyatı o güne kadar görülmemiş bir gelişme kaydetti. Diğer yandan Emevi sınırlarının her geçen gün daha fazla genişlemesi ve çok farklı milletleri içine alması; devleti çok dili, çok kültürlü ve çok dinli bir imparatorluk hâline getirdi.

Emevi hâkimiyetine giren Farsların, Türklerin ve diğer toplulukların sahip olduğu kendilerine özgü dil, kültür ve gelenekler, İslâm şemsiyesi altında çok renkli bir bilim, sanat ve edebiyat çevresi tesis edebilirdi. Ancak böyle olmadı. Zira Emeviler, cahiliye dönemi Arap toplumunun temel vasıflarından birini, yani kabile asabiyesini Araplık asabiyesine teşmil ederek İslâm hâkimiyetine girmiş, hatta İslâmiyet'i kabul etmiş gayri Arapları mevali olarak görerek ötekileştirdiler. Bu yaklaşım, başta Türkler olmak üzere birçok topluluğun İslâmiyet'i kabulünü geciktirdiği gibi, Emevi hâkimiyetine girmiş, İslâmiyet'i kabul etmiş gayri Arap unsurun da büyük tepkisini çekti. Emevilerin son döneminde gelişen bu tepkisel harekete *şuubiye* adı verildi. Başını Farslar ve Türklerin çektiği şuubiye hareketi, önceleri düşünce ve edebiyat sahasında kendisini gösterse de zamanla örgütlü bir politik hareket hâlini aldı. Zamanla

Emevilere muhalif, güçlü bir siyasi hizip haline gelen *şuubiye*, dönemin diğer karşıt gruplarına katılarak İran ve Horasan'da Emevi iktidarını yıkılmasına katkı sağladı (750).

Gayri Arap unsurların omuzunda yükselen Abbasîler, mevaliyi hoş tuttular. Onların kadim kültür ve medeniyetlerine saygı gösterdikleri gibi onlara devlet kadrolarında da yer açtılar. Bu ortamda *şuubiye* de büyük bir edebi ve fikri akım olarak gelişti. Böylece Emeviler döneminde gerçekleşmeyen çok dilli, çok kültürlü ve hatta çok dinli imparatorluk tahayyülü Abbasîler zamanında vücut buldu. Bu dönemde sadece Farslarla ve Türklerle değil, Yunan, Hint ve Çin gibi diğer kadim kültür ve medeniyetlerle de temas kurulduğundan gerek bilim ve sanatta, gerekse dil ve edebiyatta aydınlanma dönemi başladı. Abbasîler döneminde İslâm toplumu, büyük bir dönüşüm ve restorasyona tanıklık etti.

Değişim, kendini daha çok sosyal ve kültürel alanda gösterdi. Bunların başında şehirleşme, yabancılarla evlilik, yabancı âdetlere özentî, zevk ve eğlence hayatının başlaması, cariyelere rağbetin artması ve benzerleri sosyal yapıda görülen değişiklikler geldi. Arap kültürünün yanında Fars, Türk, Yunan ve Hint kültürünün İslâm toplumuna girmesi, ele geçirilen ülkelerdeki insanların İslâm dinini kabul ederken eski kültür ve inançlarından kopmalarını engelledi. Yabancı halklarla Arapların bir arada yaşamaları, birbirlerini etkilemeleri ve tercüme faaliyetleri gibi hususlar, kültürel değişimi hızlandırdı.

Bu kültürel zenginlik, mevcut Arap kültürüyle aynı inanç ve ortak değerlerde birleşince yeni bir kültürel ortam ortaya çıktı. Bu kültürel ortamın temelleri üzerinde yeni bir medeniyetten –İslâm medeniyetinden- söz edilebilir. İslâm ise bu medeniyetin belirleyici özelliği, ortak paydasıydı.

Çeşitli kültür ve medeniyetlere sahip ve farklı ırklara mensup milletlerin aynı inanç birliği etrafında birleşerek oluşturdukları yeni yapılanmadan edebiyat ve şiir de nasibini aldı. Yeniden yapılanmanın gereği olarak şiir değişmiş, 8. yüzyılın başından itibaren şairler, daha önce dile getirilen Arap duygusu ve düşüncesi yerine, çeşitli milletlerden oluşan yeni toplumun ya da medeniyetin ruhunu yansıtan şiirler kaleme almaya başlamışlardır.

Tek bir millete ait görülmesi mümkün olmayan bu edebiyatın (Abbâsî edebiyatı) dili Arapçaydı. Arapça, Abbâsî yönetiminin egemen olduğu bölgelerde baskın bir hâl arz etmiş, birleştirici bir rol üstlenmiştir. Fars, Şam, Irak, Mısır, Kuzey Afrika ve Horasan'da Arap diliyle tecessüm eden Abbâsî edebiyatı, bu kadim toprakların çağdaş edebiyatı hâline geldi.

Bu yeni edebi anlayış, sadece Araplar tarafından değil; Fars, Türk ve Rum kökenli şair ve yazarlar tarafından da oluşturulmuştur. Bu edebiyata, şiir konularının Cahiliye ve Emevi dönemlerine nisbetle yeni olması ve Arap duygusunu taşınamaması sebebiyle "Edebü'l-Muhdes/Modern Edebiyat" adı verilmiştir. Bunun yanında şairlerin pek çoğunun köken olarak Arap değil de farklı milletlerden gelmesi sebebiyle "Edebü'l-Muvelled/Yeni Edebiyat" de denmiştir.

Muhdes ve muvelled şairlerin büyük bir kısmı Farslardan oluştu. Halife Mutasım'ın (833-843) saray kapılarını Türklere açmasıyla üçüncü unsur hâline gelen Türkler, toplumsal etkinliklerini artırarak Abbâsî edebiyatının gelişmesine katkıda bulundular. I. Abbâsî dönemine (750-847) daha çok Arap ve Fars kültürü damga vururken, II. Abbâsî döneminde (847-945) Türkler de etkisini gösterdi.

Türk saraylarında Türk ve Fars asıllı şairler tarafından söylenen Farsça şiirleri, tamamen Fars kültür dairesi içinde kabul etmek bir takım problemler barındırır. Türk hükümdarlarına sunulan Farsça şiirler incelendiğinde, muhtevasının daha ziyade Selçuklu-Türk kimliği taşıdığı görülür. Bu sebeple sadece Fars edebiyatının parçası olarak görülmesi hatalı yaklaşımlara kapı aralar. Zira Farsça söylenen bu şiirler incelendiğinde, içeriğin ağırlıklı olarak Türk unsurunu ya da kimliğini barındırdığı açıkça görülür.

Geniş bir coğrafi bölgeye yayılan Abbâsî merkezi otoritesi zaman içinde zayıfladı. 9. yüzyıldan itibaren başkent Bağdat'tan uzak Horasan ve Maverâünnehir'de müstakil veya yarı müstakil hareket eden yerel henadanlar ortaya çıktı. Arapların siyasi hâkimiyetiyle birlikte, bu hâkimiyetin getirdiği ananeler de sarsılmaya başladı. Özellikle İran, Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde sarsılan anane-

lerden biri de Arapça merkezli dil ve edebiyattı. Nitekim Abbasî merkezi otoritesinin zayıflamasının ardından 9. yüzyıldan itibaren İran, Horasan ve Maverâünnehir'de ortaya çıkan yerel hanedanlar, edebi dil olarak Arapçayı terk ederek Farsçayı ön plana çıkardılar. Ancak uzun bir aradan sonra tekrar güç kazanan "Yeni Farsça", fonetik ve kelime hazinesi bakımından Sasani Pehlevicesinden farklı bir yapıda olup ona Derî Farsçası (Farsî-yi Derî) yani "Saray Farsçası" deniliyordu.

Yeni Farsça, başlangıçta Maverâünnehir ve Horasan gibi İran'ın doğusu ile kuzey doğusunda gelişme gösterdi. Bu gelişme Saffari, Samani, Gaznevi ve Selçuklu saraylarında da devam etti. Adı geçen hanedanlara mensup hükümdarlar tarafından Derî Farsçası ile şiirler yazmaları için teşvik edilen şairlerin çoğu, Türklerin de yoğun olarak yaşadığı Buhara, Semerkand, Herat, Belh, Merv veya diğer Horasan şehirlerindendi. Esedî-yi Tusî, 11. yüzyılın ortalarında yazdığı meşhur eseri *Lügat-ı Fûrs*'te bu şairlerin isimlerini teker teker kaydetti.

Yeni Farsçayla yazılan ilk şiirlerin kimin elinden çıktığı belli olmasa da Fars şiirinin nasıl oluştuğuna dair elimizde oldukça fazla bilgi mevcut. Yeni Farsça şiir yazmayı ilk deneyenler, Arapça yazıp Farsça konuşan şairlerdir. Yeni Farsça şiir, şekil ve içerik bakımından en önemli özelliklerini Abbasî edebiyatından almıştır. Dolayısıyla ilk Farsça şiirin Abbasî edebiyatı etkisi altında meydana geldiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle ilk Farsça şiirler, tamamiyle Abbasî şiirini model/örnek olarak başlamış, Abbasî edebiyatının içinden doğup ilk örneklerini vermiştir.

Şiblî-yi Nu'manî'ye göre elimizdeki ilk Farsça şiirlerin oluşumu, Arapça şiirlerin tercümesine dayanır. Benzer durum Se'alibî'nin *Yetimetü'd-dehr* isimli ünlü eserinde de mevcuttur. Esere göre yeni Farsça ile ilk şiirleri yazan şairler, Arapça şiirleri Farsçaya tercüme etmekle yetinmişler, Abbasî dönemi şiirlerinde görülen konu, mazmun, mana, teşbih ve telmihleri Farsça yazdıkları şiirlerde kullanmışlardır. Şiblî'ye göre bu şairler aşktan bahsederken Leyla, Selma, Azra ve Rebab gibi Arap mahbubelerinin isimlerini kullanmışlardır. Öyle ki Mecnun, yeni Fars şiirinde ideal

bir âşık tipi olarak görülmüş, cömertlik söz konusu olunca Hâtem-i Tayî adı zikredilmiş, Mu'bed gibi Benî Ümeyye sarayının meşhur Arap mugannisi de aynı şekilde Farsça şiirlerde kullanılarak yaşatılmıştır. Tercüme faaliyetleriyle birlikte Arap dilli şiirlerde görülen Aristoteles, Eflatun ve Sokrates gibi Yunan filozofları da akıl, tedbir ve hikmet konusunda yazılan şiirlerde söz konusu edilmiştir.

Dinî duygu ve düşüncelerin yanında bunlara ait kavram ve kelimelerin tamamı da Arapça şiirlerden alınmıştır. Bu şiirlerde görülen ayet ve hadisler, yeni Fars şiirinde de kullanılmıştır. Arapça şiirlerde, şairlerin memduhları yani övdükleri kişiler için kullandıkları kalıplar aynen Farsça şiirlerde de benimsenmiştir. Ayrıca yeni Fars şiirinde görülen kafiye, vezin ve edebi sanatlar da bütünüyle Abbasî dönemi şiirinden alınmıştır. Abbasî Arap edebiyatının sinesinden, Arap harfleriyle Farsça edebiyatın doğuşu bu döneme tarihlenebilir.

Bu durum, Şiblî-yi Nu'manî'nin *Şi'rü'l-Acem ya Tarih-i Şu'ara ve Edebiyat-ı İran*, M. Rıza Şefî Kedkenî'nin *Suver-i Hayal der Şi'r-i Farsî*, Umar Muhammed Daudpota'nın *Te'sir-i Şi'r-i Arabî ber Tekâmül-i Şi'r-i Farsî*, Seyyid Muhammed-i Damadî'nin *Mezamin-i Müşterek der Edeb-i Farsî ve Arabî* ve Victor Kik'in *Te'sir-i Ferheng-i Arap der Eş'ar-ı Menuşihri-yi Damganî* adlı Farsça ve Arapça yazılan eserlerde uzunca anlatılmış ve örneklerle gösterilmiştir. Böylece büyük oranda Abbasî şiiri model alınarak oluşturulan yeni Farsça şiir; Ebu Şekür-ı Belhî, Dakiki-yi Tusî (ö. 980), Rudekî-yi Semerkandî (ö. 940), Şehid-i Belhî (ö. 936), Unsuri-yi Belhî (ö. 1039), Ferruhî-yi Sistanî (ö. 1037) gibi şairlerin elinde gelişerek, şekil ve içerik yönüyle büyük ölçüde kaide ve kuralı belirlenmiş bir hüviyet kazanmıştır.

Bu sırada Karahanlı sahasında Türkçe, İran Buveyhî saraylarındaysa Arapça edebi faaliyetler yürütülüyordu. Dolayısıyla Selçuklular Horasan'a indiklerinde Arap, Fars ve Türk diliyle yürütülen yoğun bir edebi faaliyet devam ediyordu.

Selçuklular, Farsça ve Farsça Şiir

Bozkır geleneğinden gelen ve yazılı edebiyatları şimdiye kadar bilinmeyen Selçukluların, Farsça ve Fars şiiriyle ilk defa ne zaman ve ne şekilde karşılaştıkları kaynaklarda zikredilmez. Öyle görülüyor ki Türkçe (Oğuzca/Oğuz lehçesi) konuşan Selçuklular, devlet kurup teşkilatlanma yoluna gittiklerinde haberleşme ve bürokraside Farsçayla, saray teşkilatı kurduklarında da Fars edebiyatıyla tanıştılar. Abbasîler döneminde işlevsel olarak büyük önem arzeden, şairlerin barındığı, edebiyat ve eğlence meclislerin kurulduğu saray geleneğinin, Horasan'da kurulan Samaniler tarafından da benimsenmesi ve bu geleneğin Gazneliler gibi Selçukluları da etkilemesi, bu süreci hızlandırmıştır. Farsçanın Selçuklu sarayına girmesinde Fars kökenli devlet adamlarının da etkisi olsa da, bunların bir sebep mi yoksa sonuç mu teşkil ettiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Yani Selçuklular, Gazneli ve Samani geleneğine uymak için mi idarede Fars kökenli devlet adamlarına ihtiyaç duymuşlardır, yoksa Selçuklu sarayına Farsçayı bu devlet adamları mı sokmuşlardır? Bu soruların cevabı meçhuldür.

Burada "resmi dil" ifadesini kullanmamayı özellikle tercih ettik. Zira Erkan Göksu'nun da belirttiği üzere "Selçukluların resmî dilinin Farsça olduğu şeklindeki yaygın görüş, tamamıyla anakronizmden ibarettir. Şöyle ki, "resmî dil" kavramı modern çağlarda ulus devlet anlayışıyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Daha öncesinde bu kavramın bir devlet için anlamı yoktur. Günümüzde bütün dünyada kullanılan resmî dil kavramının, Selçuklularda da cari olduğunu ve bu dilin Farsça olduğunu varsaymak, kaçınılmaz bir şekilde günümüzde cari olan resmî dille ilgili bütün uygulamaların Selçuklularda da ve Farsça olarak mevcut olduğu algısını doğurmaktadır ki, bu son derece yanlış bir yaklaşımdır."

Elimizdeki bilgilere göre Sultan Tuğrul Bey ve Alp Arslan dönemlerinde sarayda şairlerin barınıp Farsça şiir söylemelerine, sultanların Farsça ve Fars edebiyatıyla kaynaşmasına dair fazla örnek bulunmuyor. İlk Selçuklu sultanlarının saraylarında barınan ve Farsça şiir söyleyen şair sayısı son derece az olsa da bu durum Sultan Melikşah döneminde değişti. Karahanlı saraylarında Türk edebiyatının yanında Fars edebiyatı, Gazne saraylarında Fars edebiyatının yanında Arap edebiyatı gelişimi gibi Melikşah dönemiyle birlikte Selçuklu sarayında da Arap edebiyatının yanında Fars edebiyatı yükselmiştir. Osman G. Özgüdenli'nin *Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler* başlıklı makalesine göre Farsça şiir yazar ilk Selçuklu hükümdarı Sultan Melikşah'dır.

Böylece Selçuklu saraylarında şairlerin barındığı ve Farsça şiirlerin, Arapça eserlerin yazılıp sultanlara sunulduğu bir gelenek başladı. Buna paralel olarak, *Nuru'l-Uyun* adlı eserde ifade edildiği gibi Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının Farsça öğrenmiş olmaları gerekir. Ayrıca tezkirelerde ve edebiyat tarihlerinde de Selçuklu hükümdarlarının Farsça şiire duydukları ilgi ve saraylarında şairleri barındırıp bu edebiyatın gelişmesine katkıda bulunduğu açıkça görülmektedir.

Nizâm-i Aruz-i Semerkandî'nin *Çehar-makale* isimli eserindeki, "Selçukluların hepsi şiiri severdi. Ama hiç kimse şiiri Toganşâh b. Alp Arslan'dan daha fazla sevemezdi," ifadesi, bunu doğrulamaktadır. Farsça yazılmış tezkirelerde ve bazı tarih kitaplarında Selçuklu sultanlarının şiirlerinin nakledilemesi, onların Fars şiirini sevdikleri ve edebiyat zevkine sahip olduklarını gösterir. Osman G. Özgüdenli, yukarıda da zikrettiğimiz *Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler* adlı makalesinde, Selçuklu hanedanının Irak ve Horasan coğrafyasında hüküm süren üyelerine ait çeşitli kaynaklarda yer alan toplam 26 Farsça şiir tesbit etmiş ve bunları Türkçeye çevirmiştir. Bu şiirlerden iki tanesinin Melikşah'a, birinin Toganşâh'a, altısının Sencer'e ve on dördünün III. Tuğrul'a ait olması, Farsçanın saraydaki konumuna işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Bunların sonucunda kısa süre içerisinde Selçuklu sarayları, Fars şiirinin işlendiği bir atölye konumuna ulaştı.

Neden Farsça?

Selçuklular, bu yeni coğrafyada devlet kurarken edebiyat dili olarak Farsçayı benimsediler. Bu noktada “Neden Farsça?” diye bir soru akla gelebilir. Bunun en önemli sebebi, birçok araştırmacının belirttiği gibi Selçukluların yönettiği topraklarda halkın büyük çoğunluğunun Farsça konuşmasıdır. Nitekim Melikşah’ın emriyle Muhammed b. Mansur el-Yamânî tarafından yazılan *Nuru’l-Uyun* isimli eserin önsözünde yazar, “Kitabımı yazdığım dönemde halkın büyük bir kısmı Farsça konuşuyordu ve Melikşah da Farsçayı hem biliyor hem de seviyordu,” diyerek durumu doğrular. Ayrıca devletin resmi yazışmalarında Farsçanın kullanması da bu durumu etkileyen hususlardandır.

Bu soruya cevap arayan Zeynep Korkmaz şöyle der:

Oğuz Türkleri, Türkçe konuşmalarına rağmen, edebi gelenekten yoksun olmaları, konuştukları dilin bir yazı dilini besleyecek özellikleri taşınamaması ve Kaşgarlı Mahmud’un Hakaniye Türkçesi dediği edebi dili bilmemeleri bu nedenlerin en başında gelir.

Ahmet Ercilasun da bu konuda şöyle söyler:

Kendi evinde, obasında, ordusunda ve benzeri yerlerde sadece kendi ağızlarını kullanan Oğuzlar, Türkistan’daki Türk yazı dili merkezlerinden uzağa düşmeleri, esasen oralardaki yazı dilini öğrenmemiş olmaları ve Oğuz dilinin konuşma dili olarak kalması, lisanlarının edebi bir dil haline dönüşmemesinin nedenlerindendir.

Benzer görüşler Faruk Akün tarafından da benimsenmiştir:

Oğuz Türkleri yeni coğrafyada önlerinde hazır, muhtemelen gelenekleri ve uzun geçmişi olan bir edebiyat ve bu edebiyatın diliyle karşılaştılar. Bu dil, Abbasî edebiyatından aldığı şekil ve konuları kendine adapte ederek oldukça gelişmiş bir edebiyat meydana getirmiş, vezin ve nazım şekillerinden başlayarak şiirin her türlü motif ve ilham konularına kadar ge-

lenekleri yerine oturmuş, bütün belagat kaideleri esasa bağlanmış bir edebiyatın diliydi. İşlevsel olarak bu edebi dilden yararlanma yoluna gittiler.

Oğuzcanın konuşma dili olarak kalması ve edebi bir dil olmamasının bir diğer sebebi de üzerinde egemenlik kurdukları topraklarda yaşayan halkın Farsça konuşmasıdır. Ali Fehmi Karamanlıoğlu bu konuda:

Yeni kültür çevresinden tercüme yapanlar veya telif eser yazarlar, tabiatıyla o devirde konuşulan, anlaşılan dille yazmak zorundaydılar. Fakat zamanla Arapça, dinin aslî dili, Farsça hâkim olduğumuz memleketin kültür dili olarak bizde de öğrenilmeye ve öğretilmeye, ilmî ve edebi dil olarak kullanılmaya başlandı...”

Türkler yeni kültür ve medeniyetinin benimsenmesinde yerli unsurlardan faydalanmışlardır. Bir bakıma tıpkı Uygurlar'ın Ötüken'den çıkıp, Tarım bölgesine yerleştikleri zaman yeni dinleri, kültür ve medeniyetleri, yerleştikleri ve hâkim oldukları milletlerden alıp ilerlemeleri ve başka milletlere götürmeleri gibi İran'da Türkler yerli dili ve kültürü hem benimsemişler, hem de ona katkıda bulunmuşlardır.

Bu görüşün benzerini İbrahim Kafesoğlu da dile getirmiştir. Kafesoğlu, Türk hükümdarlarının bu özelliğini şöyle tanımlar:

Sosyal durum, iktisadî hayat, idarî yönlerden olduğu gibi dil ve edebiyat itibarıyla da Türkler, bulundukları çevrenin koşullarına uymuşlar ve davranışlarını çevrenin siyasî, sosyal ve kültürel durumuna göre ayarlamışlardır. İdarelerindeki bölgelerde Müslüman topluluklarca alışılmış ve onları tedirgin etmeyen gelenek ve kuruluşlara müdahale etmemiştir.

Maveraünnehir'de edebi aktivitenin Türkçe, Horasan'da Farsça devam etmesi bir çelişki gibi görünüyorsa da, Türk hükümdarlarının siyasî egemenlik kurdukları alanların etnik durumlarıyla ilgilidir. İbrahim Kafesoğlu da Selçukluların egemen oldukları Horasan topraklarında yaşayan kişilerin etnik kökenlerinden hareket ederek konuyla ilgili görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

Maveraünnehir halkının yüzde yüze yakın Türk olmaları, Horasan'da da yerli unsurun daha çok Fars asıllı bir köken-

den gelmesi, bu yöre halkı veya halklarının Farsça konuşması, yöneticilerin de edebi çalışmalarda halkın arzu ve ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmesine neden olmuştur. Zira Orta Çağ zihniyetinde gerek yazışma, gerek konuşma dilinin belirlenmesinde en önemli belki de belirleyici faktör yönetilen halktı.

Tarihi bilgiler, Selçukluların halkın büyük bir kısmının konuştuğu lisan ve edebiyat dili olan Farsçayı benimsediğini göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, dilin işlevsel özelliği yani duygulardır. Selçukluların benimsedikleri Farsça ile şiirde/edebiyatta hangi duygulara yer verilmiştir? Şiirde ifade edilen düşünceler, Selçuklu hükümdar ve yöneticiler tarafından benimsenmiş veya benimsenmemiş midir? Bunlar ortaya konulduğunda şiir dilinin Farsça olup olmaması önemsizleşir. Önemli olan dilin verdiği mesaj ve ifade ettiği içeriktir. Dilin işlevselliğini veya dil olgusunu Fahrettin Olguner şöyle değerlendirmiştir:

Zannedildiği gibi dil, düşüncenin yapıcısı ya da yaratıcısı değildir. Sanıldığıının aksine o, oluşan düşüncenin açığa çıkarıcısı, aktarıcısı, yapılan ve yaratılan kültürün saklayıcısı ve taşıyıcısı durumundadır. O, bir araçtan/vasıttadan ibarettir. Eğer aksi olsaydı dil; düşüncüyü doğuran, kültürü yoğuran faktör olmuş olsaydı, İslâm öncesi dönemde hatırı sayılır seviyede bir dile sahip olan Arapların o ölçüde ve dünya çapında seviyeli bilim, fikir ve felsefe adamlarına da sahip olması gerekirdi ki, tarihî gerçekler böyle görünmemektedir.

Şu halde yapılacak ilk iş, dili bir araç olarak kullanarak duygu ve düşüncelerini açığa vuran kişinin şiire yansıttığı değerlerdir. Burada unutulmaması gereken bir nokta da sarayda sultanlara sunulan şiirlerin içeriğinin, Selçuklu sultanlarının maddi ve manevi dünyalarıyla, kültürleriyle ve dini tercihleriyle uyumlu olduğu gerçeğidir. Eğer durum bunun dışında olsaydı, Türk hükümdarları, kendilerine ters düşen bir şiir geleneğini sevip onu koruyup kollamazlardı. Nitekim Firdevsî'nin *Şâhnâme*'yi Gazneli Mahmud'a sunmasından sonra Gazne sarayında barınamaması ve Nasır-ı Hüsrev'in de dini ve siyasi tercihlerinden dolayı Selçuklu saraylarında yer alamaması, sultanlara sunulan şiirlerin onların maddi ve manevi dünyalarıyla, kültürleriyle ve dini tercihleriyle uyum içinde olmamasından kaynaklanmaktaydı.

Selçuklu Şiiri

Selçuklular tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren İslâm tarihi, kültür ve medeniyeti üzerinde büyük rol oynadıkları gibi, Farsça edebiyatın gelişmesinde de etkin bir rol üstlendiler. Fars edebiyat tarihleri bu konuda ayrıntılı bilgiler vermişler ve Selçukluların Fars edebiyatı bakımından öneminin büyük olduğunu belirtmişlerdir. Neredeyse tüm Fars edebiyatı yazarları Selçuklular döneminde Farsça edebiyatın büyük ilerleme kaydetme, olgunluk noktasından büyük gelişme gösterme ve revaç bulma konusunda hemfikirdir.

Nasır-ı Husrev (ö. 1123), Ömer Hayyam (ö. 1123), Enverî (ö. 1143), Muizzî (ö. 1126), Edib-i Sabir (ö. 1147), Abdulvasi-yi Cebelî (ö. 1160) gibi şairler; Ravendî gibi tarihçiler, Gazzalî (ö. 1111), Kuşeyrî (ö. 1072) gibi şahsiyetler bu dönemde yetişmiştir. Sadece Melikşah (ö. 1092) ve Sencer (ö. 1157) gibi Selçuklu sultanları değil, Amidülmülk Kunderî (ö. 1064) ve Nizamülmülk (ö. 1092) gibi vezirlerin kendileri de edip olduklarından edebiyatı himaye etmişlerdir. Belh, Nişabur, Herat, İsfahan gibi hükümet merkezleri şairlerin toplandığı ve bir araya geldikleri edebi merkezler olarak öne çıkmışlardır. Tasavvuf alanında ilerleme kaydedilmiş ve büyük sufi şairler yetişmiştir.

Selçuklu şiiri hakkında başta Zebihullah Safa olmak üzere İran edebiyat tarihçileri ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler, hemen hemen birbirine yakın ifadeler olup, bu dönemde Farsça şiirin büyük bir ilerleme gösterdiği noktasında toplanmıştır. Bu noktaların başında Farsça şiirin gelişimi ve ilerleyişi vardır. Fars edebiyatı tarihi yazarlarına göre; bu dönem edebiyatı sağlam temeller üzerinde yükselmiştir. Saffarilerle başlayan Derî edebiyatı, Samaniler döneminde gelişmiş, Gazneliler döneminde büyük bir ilerleme göstermiş, büyük şairlerin elinde olgunlaşmış ve Rudekî, Firdevsî, Unsurî ve Ferruhî gibi büyük şairler bu dönemlerde ortaya çıkmıştır. Adı geçen dönemler, Fars

edebiyatının ilerleme gösterdiği ilk devirdir. Selçuklu şiiri bu dönemlerin bir devamı olmuş, şaşırtıcı bir şekilde revaç bulup gelişmiştir. Bundan dolayı bu dönem, edebiyat tarihçileri tarafından Fars edebiyatının en önemli ve en değerli fasıllarından biri olarak görülmüştür.

Bu dönemde şair sayısı artmış, Selçuklu hükümdarları başta olmak üzere devletin ileri gelenleri ve Selçuklulara bağlı emirliklerin varlığı, şair ve yazarların bollaşmasına vesile olmuştur. Samanilerle başlayan ve Gaznelilerle devam eden saraylarda şairlerin barınması ve onlara bol miktarda caize ve hediyeler verme gelenekleri, Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Bu dönem edebiyatı, daha önceki dönemlere oranla Arap edebiyatının etkisinde kalmıştır. Arap edebiyatından alınan konular ve Arap şairlerinin kullandığı mazmunlar şiirlerde yer bulmuştur. Menuçîhrî ile (ö. 1040) başlayan bu durum, Lâmi'î-yi Gûrganî, Burhanî, Muizzî, Enverî gibi ünlü şairler tarafından devam ettirilmiştir.

Bu şairler başta olmak üzere Selçuklu dönemi şairlerinin büyük bir kısmı, Arap şairlerinin özellikle Cahiliye ve Abbasî dönemi şairlerinin kasidelerine yönelmişler, Arap kasidelerinde yer alan mazmun ve imaj sistemini Farsça şiire aktarmışlardır. Şairlerin Arap edebiyatına yönelmeleri sonucunda Arapça kavram, kelime ve terkipler şiire girmiş, şiir dili önceki dönemlere göre Arapçanın etkisi altında kalmış, sade ve anlaşılır bir dil olma özelliğini kaybetmiştir. Zebihullah Safa bu durumu, dönemin yazar ve şairlerinin medreselerde öğrenim görmelerine, Arap dili ve edebiyatı ile yakından tanışmış olmalarına bağladığı gibi kâtiplerin ve şairlerin Arap edebiyatı metinlerinden birçoğunu tanıyor olmanın yanında bunların bir kısmını ezberden bilmelerine de bağlamıştır.

Büyük Selçuklular dönemi şiirindeki en büyük değişim şiirlerin içeriğindedir. Samani ve Gazneliler dönemi şiirinde görülen dünyevileşme arzusu ve hedonist bir yaşam isteği, bu dönem şiirinde büyük oranda işlevselliğini kaybetmiştir. Adı geçen dönemlerde yer alan maddî hisler, yerini manevî hislere ve iç dünya zevklerine bırakmıştır. Bu durum, Safa'nın ifadesiyle: "Dünya ve onun içindekilere karşı kötü bakış ortaya çıkarmış ve dünya ile dünyevi olgulardan kopmayla sonuçlanmıştır." Yine Zebihullah Safa şu tespitle de bulunmuştur: "Bundan önceki dönem şiirinde, şairin

dünyadan ve dünyadakilerden kopma düşüncesi ve şairin topluma kötü bakma düşüncesi az rastlanan bir şeydi.”

Selçuklu dönemi şairi Zahîrüddin-i Faryâbî (ö. 1201) de bu konuda şunları söylemiştir:

Öncesi yokluk, sonu yine yokluk (fena) olan bu dünya hakkında sebat ve beka zannı hatadır. Hayır, hayır bu zamana ait değilsin sen, her kime bakarsan bu derde müpteladır. Dünyada faziletten bulduğum nimet, babanın cefasıydı bir de üstatın tokadı. Dünya selin güzergâhında harap bir köprüdür. Bir avuç çamur ile mamur olacağını sanma. Fena eşiğine gönül bağlama ki başka yerde senin temizliğin için kusur çekmiştir. Yoksa sen bu makamda dostların kıskanç olduğunu, düşmanlarının ise cesur olduğundan haberin yok mu?

Benzer duyguları, Cemaleddin Muhammed b. Abdur-rezak da dile getirmiştir:

Ey akıllılar! Eyvah bu vahşet ortamından eyvah! Ey gafiller bu insan devrinden firar! Ey bu aldatıcı arzulardan, bu doyum-suz sulardan, gönlü daralmayan ve ruhu sıkılmayan kişiler! Gönül açmayan bir ortam, gönlün beğenmediği bir mekân, faydası olmayan bir ilaç, işe yaramayan şerbet!

Dünyaya karşı olumsuz bakış, dünya zevklerinden uzaklaşma sonucu, bu dönemde tasavvufi duygular öne çıkmış ve rağbet görmüştür. Böylece tasavvufi bakış ve algılayış, gazellerde yer almış ve gazeller aracılığıyla toplumun büyük bir kesimine hem yayılmış hem de rağbet görmüştür. Beşerî aşkın yanında İlahî aşk konulu şiirlerde yazılmaya ve rağbet görmeye başlamıştır. Bu şiirin yayılmasında ünlü şair Senayi'nin etkisi büyüktür. İrfanî düşüncenin etkisiyle Farsça şiirinin yayılımı genişlemiş, şiir hangah ve tekke gibi mekânlara girmiştir. Neticede bu mekânlarda, kendi özel tasavvufî duygularını ve irfanî düşüncelerini açıklayan şairler ortaya çıktı.

Büyük Selçuklular döneminde Farsça şiirde dinî renkler ve mezhebi algılar, ilk defa bu kadar şiirde kuşatıcı bir şekilde yer almıştır. Selçuklu sultan ve yöneticilerin dinsel tercihleri doğrultusunda şiirler yazılmaya başlandı ve kabul gördü. Zebihullah Safa, edebiyat tarihi kitabında bu durum için “Selçuklu dönemi şiirinde dini düşünceler ve mezhebi inanç ve fikirler apaçık bir etkiye sahipti,” demektedir.

Selçuklular Dönemi Şiir Üslubu

Selçuklu döneminde Farsça şiirde görülen en önemli özelliklerden biri şiirdeki üslup değişikliğidir. Selçuklu edebiyatının ortaya çıktığı 11. yüzyılın sonu ve 12. yüzyılın başlangıcında şiir, üslup olarak Samani ve Gazneliler dönemi şiir üslubunun etkisindeydi. Başka bir ifadeyle adı geçen dönemde şiir, Sebk-i Horasanî adı verilen bir tarzın etkisindeydi. Bu üslubun en önemli özelliği şiir dilinin son derece sade oluşudur. Bundan dolayı beyitlerde edebi sanatlar fazla kullanılmamış, Arapça kelime ve terkiplere yer verilmemiştir. Maddi duygular ve hayata dair deneyimler şiirlerde yer aldığı için, şiirlerde muhayyel düşünceden çok, realist duygular hâkimdir. Zevke dayalı bir düşüncenin şiire yansımaları sonucu; şiir dili, ince ve zarif kelimelerden oluşmuştur. Bundan dolayı üsluptan kaynaklanan lezzet ve zarafet, şiirin güzelliğini, sadeliğini ve sağlamlığını pekiştiren unsurlardır.

Bu üslupta, kahramanlık duygularının öne çıkarılması, hamasî şiire yönelişi hızlandırmış, ulusal ton ve duyguların daha çok öne çıkmasına neden olmuştur. Bu ulusal tonlar ve duygular, hem Horasan'da yönetimi elinde tutan yöneticiler hem de yöre halkının beğenisini kazandığı için güçlenmiştir. Mesnevide Firdevsî, kasidede Rudekî, Feruhî ve Unsurî'de bu üslubu en üst seviyeye taşıyan şairler olarak edebiyat tarihlerinde yer almışlardır. Horasan üslubu, temsilcilerinin şiirlerinde kullandıkları has/özel kelimeler, mazmun ve mefhumlar, cümle kuruluşu ve benzeri özellikler de bu üslubun temelini oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle Horasan üslubunun kendine has sözcük dünyası, şiir içeriği ve gramatik yapısı vardır.

Selçuklular döneminde şiir her açıdan yenileşip değiştiği için, üslup da değişti. Bunun öncü adımı, şiir dilinin sadelikten çıkıp biraz daha ağırlaşmasıydı. Böylece edebi sanatlar şiire sirayet etti ve beyitler edebi sanatlar-

la örüldü. Ünlü Türk şairi Katran-ı Tebrizî (ö. 1089), şiiri sanatlarla süsleyerek kendi özel üslubunu ortaya koyan ilk şairdir. Sebk-i Horasan'da sade bir anlatıma yer verildiğinden dolayı, şiirde hayal unsuru fazla yer almamıştı. Dönem şairlerinden Mesud-ı Sa'd-ı Selman, hayal gücünü şiire yansıtarak güzel bir üslup oluşturmıştır. Döneminde İsmailiyye fikirlerini savunan Nasır-ı Hüsrev (ö. 1073), şiirlerine felsefi düşünceyi katarak alışılmışın dışında yeni konular ve fikirler yansıtmış, bir üslubun ve yeni bir tarzın kurucusu olmuştur.

Gazelde yazımında Senaî, kendisinden önce yaşamış şairlerin üslubundan çok farklı yeni bir tarz getirmiş, başlı başına bir üslup inşa etmiştir. Horasan üslubunda fazla yer almayan Arapça kelime ve terkip kullanımı, Selçuklular döneminde rağbet görmüş, şiir Arapça unsurlarla örülmüştür. Bu durum, bazı şairlerin şiirlerinde fazla yer bulduğundan, şairler için yeni bir üslup ve tarzın doğuşuna sebep olmuştur. Menuçihri ve Enverî, bu üslubun öncüleri olmuştur. Arap dili ve edebiyatından yararlanan Burhanî de Menuçihri'nin üslubunu takip etmiştir.

Selçukluların tarih sahnesine çıkıp edebi etkinliklere destek vermeleri, şairlerin üslubunun değişmesine neden oldu. Artık şairler açıktan açığa yeni bir üsluba sahip olduklarını ve eskilerin üslubunu beğenmeyerek onları takip etmeyeceklerini beyan ettiler. Ünlü Türk şairi Hakanî (ö. 1199), "Benim kendime özgü bir üslubum var ve buna eskilerden kimse sahip değildi," demiştir. Başka bir Türk şairi Nizamî (ö. 1214) de "Hiçbir şairden (üslup) ödünç almayı kabul etmedim. Gönlümün söyle dediği (ifadeleleri) söyledim," diyerek yeni bir tarzın, yeni bir söylemin ve yeni bir üslubun ortaya koymanın peşinde olduğunu vurgulamıştır.

Enverî, kasidelerinde çeşitli bilimlere, onların ıstılah ve kavramlarına yer vererek bir taraftan kendi üslubunu oluşturdu diğer taraftan çağdaşı şairleri ve kendisinden sonra gelenleri etkiledi. Enverî, bu konuda aşırılığa kaçmıştır. Senaî, zahidane ve arifane şiirlere felsefi düşünceyi katarak yeni bir üslup oluşturdu. Onun anlaşılması zor üslubu sonra gelen şairler tarafından da benimsendi. Öyle ki bu

doğrultuda yazılan şiirlerin anlaşılması için şerhler yazıldı ve ilk kez edebiyatta müşkül beyitlerin açıklanması için şerh geleneği başladı.

Sultan Sencer döneminin ünlü Türk şairi Enverî başta olmak üzere 12. yüzyılın önde gelen şairleri, çok büyük oranda günlük konuşma diline yöneldiler ve Farsça şiiri Horasan üslubundan uzaklaştırdılar. Bu grubun öncüsü Enverî'dir. Bir üslup şairi olarak Enverî, kendi şiirlerinde büyük oranda ve kesin şekilde şiirin sadeliğine ve sözün akıcılığına önem verdi. Bunu yapmasındaki amaç; konuşma dilini şiire taşımak ve konuşma dilinde yer alan söylemi şiirde kullanmaktır. Enverî'nin çoğu kasideleri, günlük konuşma dili hüviyetindedir.

Farsça şiir üslubunun değişimi, aynı zamanda Fars dilinin de değiştiğini gösterir. Arap dili, şiir dilinde revaç bulunca Arapçaya, Farsça ve Türkçe kelimeler karıştı. Böylece karma dile dayalı bir edebiyat dili ortaya çıktı. Buna paralel olarak, şiir de değişime uğradı, yeni konuların şiire girmesiyle şiirin içeriği zenginleşti. Böylece klasikleşen Farsça şiir, Selçuklu edebiyatı veya imparatorluk edebiyatı da diyebileceğimiz bir edebiyatın oluşumuna kapı açtı.

Sebk-i Irakî/Sebk-i Selçukî

Selçukluların tarih sahnesine çıkışıyla şiir ve edebiyat, Horasan bölgesinden Irak bölgesine kaydı ve yeni edebi merkezlerde konuşlandı. İsfahan, Hemedan, Rey ve Şiraz gibi şehir merkezlerinde yukarıda bazılarının isimlerini verdiğimiz büyük şairler ortaya çıkmış ve *Sebk-i Irakî* adıyla yeni bir tarz ve mektep oluşturulmuştur. Selçuklu şiirinin temelini de bu ekol temsilcileri yani Irak şairleri oluşturmuştur. Irak edebi merkezinde yetişen şairler, Farsça şiirde özgün bir üslup icat etme noktasında büyük başarılarla imza attılar ve Selçuklu şiirinin oluşmasında etkin bir rol oynadılar.

Sebk-i Irakî adı verilen şiir üslubunun genel özelliklerini şöyle ifade edebiliriz: Arapça kelime ve terkiplerin şiirde yoğun bir şekilde yer almış ve yayılmıştır. Bilimsel kavramlar ve felsefi düşünceler şiirde yer bulmuştur. Yeni mazmunlar icat edilmiş ve bunlar şiirde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Dini ve tasavvufi duygular rağbet görerek şiirlerde yer almıştır. Şiir, sanat yönüyle öne çıkmış, görülmemiş teşbihler kullanılmış, sanatlı ve mübalağalı kasideler yanında zarif, âşıkane ve lirik gazeller de yazılmıştır.

Dış dünyanın realist bir biçimde anlatımı, yerini daha çok manevi güzelliklerin tasvirine bırakmış, özellikle de mutasavvıf şairlerin şiirlerinde kullandıkları kelimeler mecazî anlamlar kazanmış, anlatım somuttan soyuta doğru evrilmiştir. Hamasi bir ruhla yazılan mesneviler revaçtan düşmüş, mesnevi nazım şekli özel bir konuma ulaşmıştır. Kısaca Selçuklular döneminde Farsça şiirde ortaya çıkan ve Selçuklu edebiyatını oluşturan yeni üslup ve şiirde konu tercihleri, “Sebk-i Irakî/İrak üslubu” veya “Sebk-i Selçukî/Selçuklu üslubu” olarak bilinmektedir. Irak üslubu geniş bir alanı kapsamıştır. Kapsama alanına giren şehirlerde bu üslubun en güçlü temsilcileri yaşamıştır. Bundan dolayı, Irak üslubunu İsfahan-İrak, Şiraz-İrak ve Azerbaycan-İrak

üslupları olarak da adlandırmamız mümkün. Irak üslubunu İsfahan'da Cemaleddin İsfahanî ve oğlu Kemal İsfahanî, Şiraz'da Sadi-yi Şirazi ve Hafız-ı Şirazî, Azerbaycan'da Nizamî-yi Gencevî ile Hakanî-yi Şirvanî temsil etmiştir.

Ezrakî, Am'ak-ı Buharayî ve Muizzî gibi şairler, yeni bir tarzın ve üslubun peşinde koşmuşlardır. Bunlar Horasan üslubundan farklı olarak yeni düşüncelere ve yeni sözlere yer vererek yeni bir üslup oluşturdular. Ezrakî, Unsurî'nin tarzından koparak kasidelerinde yeni mazmun ve söylemlere yer verirken, Am'ak da kendine özgü bir söylem geliştirmiş, kasidelerinde yeni düşünce ve teşbihlere yer vermenin yanında, zihninde tasarladığı hayalleri şiire taşımıştır. Muizzî, bazı kasidelerinde sade ve kolay bir söylem kullandığı gibi, bazı kasidelerinde çeşitli Arapça kelimelere yer vererek karmaşık bir dil oluşturmuştur. Şair, yeni irfani ve felsefi düşüncelerle iç içe sözleri de şiirine taşımıştır.

Selçuklular zamanında Irak merkezinin dışında İran'ın kuzey batı bölgelerinde Farsça şiirde yeni üsluba sahip bir grup şair ortaya çıkmıştır. Bu grup, Ebu'l-Ala-yi Gencevî, Kıvamî-yi Gencevi, Felek-i Şirvanî, Hakanî-yi Şirvanî, Nizamî-yi Gencevi ve Muciriddin Beylekanî gibi şairlerden mürekkeptir. Bu şairlerin ortak yönleri Türk olmalarıdır. Bu şairler, İran edebiyatı yazarı Safa'nın söylemiyle "Farsça şiir üslubunu İran'ın diğer bölgelerinde ya da kendilerinden önce var olan şekilden ayrı bir şekle soktular." Safa, bu şairlerin üslubunu, Horasan şairleri üslubundan farklı, lafız ve mana açısından başka yoldan giren Iraklı şairlerine yakın görmüştür.

Başta Hakanî ve Nizamî olmak üzere, Türk şairlerin yazdıklarıyla Irak üslubu tarzında şiirler yazan şairlerin ortak yönleri oldukça fazladır. Bu üslup, Azerbaycan bölgesinde yayıldığı için "Sebk-i Azerbaycanî/Azerbaycan üslubu" olarak bilinir. Azerbaycan, Selçukluların hâkimiyet sınırları içerisinde yer aldığı için bu üslup, Irak üslubu yani Selçuklu üslubu içerisinde değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle Selçuklular dönemi edebi etkinlikler, bir taraftan Irak/Irak-ı Acem, diğer taraftan Azerbaycan coğrafyasında icra edilmiş, bu iki coğrafyaya dayalı üslup, Selçuklu edebiyatın oluşumunda önemli bir yer işgal etmiştir.

Selçuklular Dönemi Şiir Türleri, Konuları ve Şairleri

Büyük Selçuklular döneminde şiir türleri ve konuları muhtelifdir. Bu dönemin şiir konularının başında ağırlıklı olarak kaside, gazel, rubaî ve mesnevi gelir.

Kaside

Kaside, Farsça şiirle ortaya çıkmıştır ve gelişimini saraylara borçludur. Şekil ve muhteva bakımından kasideyi olgunlaştıran ilk kişinin Samaniler sarayında yaşayan Rudakî olduğu hususunda İran edebiyatı tarihçileri hemfikirdir. Gazne saraylarında yaşayan Unsurî, Ferruhî ve Menuçihri hem ekol sahibi hem de sonraki kaside şairlerini etkileyen, kaside türünde çığır açan şairler olarak edebiyat tarihlerinde yer alır. Selçuklular döneminde Enverî, Muizzî, Edib-i Sabir ve Abdulvasi Cebeli dönemin kaside üstatları olarak öne çıkmışlardır.

Bu dönemdeki kaside türünün önemli özelliği, önceki dönemlere göre övgü konusunun aşırı boyutlara yaklaşmasıdır. Melikşah ve Sencer gibi savaşçı, yiğit ve mücadeleci sultanların övülmesi için şairler, önceki dönem şairlerinin kullandığı mazmun ve mefhumların ötesinde yeni söylemler geliştirmişlerdir. Zira önceki kaside şairleri, övgü konusunda çok şey söylemişlerdi. Dolayısıyla Selçuklu kaside şairleri, övgü noktasında insan zihnini zorlayacak yeni mazmunlar bulma yönüne gittiler. Bunun sonucunda mübalağa öne çıktı ve aşırılık kasidelerin vazgeçilmez bir özelliği hâline geldi. Enverî, Muizzî, Cebelî, Esir ve Zahir gibi şairler, mübalağada aşırıya kaçarak, kasideyi önceki dönemlerden farklı bir konuma taşıdılar.

Bu dönem kasidelerinde görülen diğer önemli özelliklerinden biri de şairlerin eğitim gördüğü alanlardaki bilimsel kelimeleri kasideye işlemeleridir. Enverî'nin kasi-

delerinde bu durumu görmemiz olası. Amak-ı Buharayî, kendi döneminde kullanımda olan bilimlere, sanat değeri yüksek kasidelerinde yer vermiştir. Bu ilgi ve yöneliş, kasidelerde müphem, anlaşılması zor anlamların ortaya çıkmasına sebep olmuş, beyitlerdeki anlam müphemliği ve anlaşılmazlığı doğurmuş, sonuçta kasidenin anlaşılması zorlaşmıştır. Başta Enverî olmak üzere, kasideleri müşkül beyitlerle dolu şairlerin şiirlerini anlamak için bir bilgi birikimine sahip olmak elzemdir. Bu şairlerin şiirlerine şerhler yazılmasının sebebi de budur.

Bu dönemin kaside şairleri; güzel ve çekici terkipleri kullanmış, zor redifleri ve sorunlu iltizamları getirmiş, anlatıyı zorlaştırmıştır. Böylece kasidenin değişik mazmunlarının dışına başarıyla çıkmış, övgü konusunda değişik ve kullanılmayan anlamları ortaya koymuşlardır.

Bu dönemde kasidede tarz ve üslup sahibi olmak, ayrıcalık hâline gelmiştir. Üslup sahibi şairler, Gazneli döneminin üslubunu aşmış ve yeni bir tarz ortaya koyarak sonraki dönemin kaside şairlerine model olmuşlardır. Enverî ve Muizzî bunların başında gelir. Öyle ki Enverî, günlük konuşma diline yönelerek Gazneli dönemi şairlerinin sahip oldukları üsluptan uzaklaştırmıştır. Şiirde yeni bir rol ve tarz ortaya koymasından dolayı onun kasidelerinin kimi beyitleri, normal günlük konuşma hükmündedir.

Safa başta tüm edebiyat tarihi yazarlarına göre Enverî'nin üslubu Arapçaya dayanmaktadır. Cümlelerini kurarken Arapçaya terkipler kullanır, bilimsel ve felsefi kavramlardan yararlanarak düşüncelere ve tehayyüllere yer vermiştir. Öne çıkan teşbih unsurları ve istiareler Enverî'nin üslubunu şekillendiren evsaflardır. Muizzî, Arap dili ve edebiyatından yararlanmaya karşılık geniş ilgi duymuş ve şiirlerinde irfanî düşünceleri ve kavramları kullanmayı seçmiştir. Bundan dolayı onun bazı kasideleri tamamen yeni olup Ferruhî ve Unsurî gibi şairlerin etkisinden uzaklaşmıştır.

Bu dönemin kasidelerinde görülen bir diğer özellik de kasidelerde Türk dünyasına ve Türk unsuruna fazlaca yer verilmesidir. Kaside şairlerinin kasidelerini sundukları sultanların Türk olması nedeniyle bu sultanların soyları övülmüş, adalet sahibi ve cömert olmaları gibi vasıflar şi-

irde yer almış, onların dini tercihleri ve benzeri duygular hiçbir dönemde olmadığı kadar öne çıkarılmıştır. Türk sultanlarının maddî ve manevî dünyaları, vasıf ve özellikleri kasidelerin konuları arasına girmiştir. Bu durum, yazılan kasidelerin hangi duyguları yansıttığını gösterdiği gibi, şiirin “aidiyetini” göstermesi yönünden önem arz eder. Fars edebiyat tarihlerinde bu durum göz ardı edilmekte, neredeyse hiç dillendirilmemektedir.

Selçuklu dönemi kasidelerinin muhteva özelliklerine baktığımızda, ağırlıklı olarak nesib/teşbib, medhiye ve dua bölümlerinden oluşmuştur. Nesib ve medhiye hemen her şair tarafından yazılmıştır. Duanın yer aldığı kasideler olduğu gibi duaya yer verilmeyen kasideler de vardır. Aynı durum girizgâh için de geçerlidir. Nesip, kasidenin ilk bölümüdür. Genellikle kasideler nesiple başlar. Nesip bölümünde daha çok tabiattan ve sevgiliden bahsedilir.

Esirüddin-i Ahsiketî, *Vasf-ı hazan ve medh-i Ebu Mansur vezir* başlıklı kasidesinin nesibinde tabiattan bahseder. Kasidenin matla beyti şöyle başlar:

Bahar, fesat çizgisini menşur üzerine çekince,
Batı yönünde esen rüzgâr bahçelere kilit vurdu.

Seyyid Hasan-ı Gaznevî'nin 32. kasidesi tabiattan bahseden nesiple başlar:

Rüzgâr, deryadan ateş yağdırınca,
Ölü toprak sudan can bulur.

Abdulvasi-i Cebelî'nin 51. kasidesinin nesibi, tabiatla ilgilidir:

İlkbahar gelinleri zeminden baş çıkarınca,
Arzuyla eli baş üzerine koyar nice âşik.

Cemaleddin-i İsfahanî, *Tavsif-i rabîh' ve medh-i Vezir Celaleddin* başlıklı kasidesinin nesip bölümü tabiatla ilgilidir:

Çemen tıfılları açınca saba, elbise dokudu!
Tabiatın yeni gelinleri de nemden dolayı büyüdüler.

Edib Sabir de 34. kasidesinin nesibinde tabiat unsurlarına yer vermiştir:

O mevsim/ilkbahar geldi, şarap dışında bir şey içilmez o vakit!
O gün geldi, kuşlar gülün dışında bir şeye konmazlar!

Kasidelerin nesip bölümlerinde tabiatla ilgili unsurlardan sonra en çok işlenen konuların başında sevgili ve onun güzelliği gelir. Kaside şairleri, nesiplerinde sevgiliden ve onun aşkında bahsederler. Seyyid Hasan-ı Gaznevî, *der medh-i Behramşah* başlıklı kasidesinin nesip kısmı sevgiliye ait duygularla doludur. Kasidenin matla beyti şöyledir:

Gönlüm gülen dudağından şeker buldu.
O can saçan dudağından güvere kavuştum!

Sevgiliden bahseden nesiplerden biri de Cemaleddin-i İsfahanî'ye aittir. *Der vasf-ı kadilkudat Rukneddin* başlıklı kasidenin matla beyti şöyledir:

Ey gamı süveyda gibi gönülde yer etmiş olan sen!
Vey hayali sevad gibi gözde menzil etmiş olan sen!

Edib Sabir'in 26. kasidesinin nesip kısmı sevgiliye ait söylenmiş duylarla doludur:

Güzellik, senin yüzünün letafetini itiraf ediyor!
Akıl da senin aşkının büyüklüğünden sakınıyor!

Esirüddin-i Ahsiketî'nin *Medh-i akzelkudât Hâce Rukneddin Hafız-ı hemedânî* başlıklı kasidesinin nesip bölümü sevgiliden bahseder:

Ey aşkı cihan üzerine ferman veren sevgili!
 Senin derdin dermandan daha kolay hazmedilir!

Abdulvasi-i Cebelî'nin bazı kasidelerinin nesip bölümlerinde sevgili yer almıştır. Onun 58. kasidesi böyle bir nesiple başlar:

O sevgilinin saçları ve yanağı, o dilberin dudağı ve dişleri;
 Biri laledir, amberdir, biri incidir, şekerdir!

Selçuklu dönemi kasidelerinde nesipsiz bölümler ya medhiye ya da fahriye ile başlar. Medhiye ile başlayan kasidelerde memduhun övgüsüne yer verilmiştir. Seyyid Hasan-ı Gaznevi'nin 33. kasidesi nesipsiz olup medhiye ile başlar:

Cihan halkı onun adalet gölgesinde huzur bulsun diye cihana
 (Sencer gibi) böyle bir kutlu hükümdar gerekir.

Nesipsiz kasidelerde şair, fahriyeye yer vermiş ve kasideye övgüyle başlamıştır. Esirüddin-i Ahsiketî, *Medh Fahreddin Arabşâh padişâh-ı Kuhistân* başlıklı kasidesine fahriye ile başlamıştır:

Sözü doğan kuşu gibi yükseklerde uçur ve
 bir dalga misali çöştürürüm.

Bundan dolayı yükü ağır bulut gibi Adenin saklı incisiyim.

Kasidelere fahriye ile başlayan şairlerden biri de Cemaladdin-i İsfahanî'dir. Onun *suhen* redifli kasidesi, fahriye ile başlar:

Ben o kimseyim ki Söz madeni benim şiir gücümün cevheridir,
 Ben o kimseyim ki sözün canı benim lafzımla dirilmiştir.

Selçuklu dönemi kaside şairleri tabiattan bahsederken doğaya dair çeşitli unsurlara yer vermişlerdir. Bunların ba-

şında bahar mevsimi ve onunla ilgili çeşitli tasavvurlar gelir. Bahardan bahsedilince; *vakt-i bahar*, *fasl-ı bahar*, *hengâm-ı gül*, *fasl-ı nev-bahar* gibi tamlamalar kullanılmıştır. Ayrıca zamanla ilgili; *zaman*, *zeman*, *vakt*, *devr*, *devran* gibi zaman unsurları yanında *ruz*, *eyyam*, *subh*, *şafak* ve *şeb* gibi günle ilgili mefhumlara yer vermişlerdir. Bunların yanında çeşitli ağaç ve çiçek isimleri de nesiplerde kullanılan unsurlardır. Kaside nesiplerinde kozmik unsur da fazlaca bulunur. *Gökyüzü*, *felekler*, *burçlar* ve *yıldızlar* bilimsel özellikleriyle ele alınıp çeşitli benzetmeler içerisinde kullanılmıştır.

Kaside nesiplerinde sevgili; *yar*, *hub*, *şah*, *dilber*, *sanem*, *serv* gibi hem isim hem de sıfat olarak yer almıştır. Sevgiliden bahseden şair, onun güzelliğine bolca yer vermiş ve idaelize edilen sevgili, saç, kaş, göz, yüz, yanak, boy ve benzeri vasıflarıyla yüceltilmiştir. Sevgilinin taşıdığı özelliklerin yanında âşık; zayıf, güçsüz ve çaresiz bir durum sergilemekte, olumsuz bir ruh hali ve yıkılmış bir beden olarak fiziki ve ruhi yapıya sahip olarak âşıkane yazılan nesiplerde yer almıştır.

Medhiye, kasidenin en önemli bölümüdür. Kaside söylemenin tek amacıdır. Şair, bunun için kaside yazar. Kaside yazarlar, bu bölümde övmek istediği kişiyi sanat gücü ve yetekleri doğrultusunda över. Medhiye, kime sunulmuşsa onun konumuna göre övgü yapılmıştır. Kaside sultana yazılmışsa, ona yakışacak seviyede hitap edilir. Sultana hitap edilirken *padişah*, *sultan*, *şah*, *hüsrev* gibi kelimeler veya *şah-ı cihan*, *şah-ı devran*, *sultan-ı heft-kışver* ve *padişah-ı kamkâr* gibi tamlamalar kullanılmıştır. Sultanlar devleti ve dini koruyan ve onları temsil eden biri olarak yüceltilmişlerdir. Bu yüceltmeyi “saye-i Huda”, “Zıll-ı Huda”, “zıll-ı yezdan”, “saye-i Yezdan” gibi terkiplerle ifade etmişlerdir. Ayrıca sultanlar, kozmik unsurlara teşbih edilerek “meh-i taban”, “afitab-ı din ü devlet”, “meh-i taban” gibi tamlamalara layık görülmüşlerdir.

Sultanların cömertliklerini dile getirirken onların “kan-ı seha”, “menba’-ı cud”, “bahr-i cud” gibi *lûtf*, *kerem*, *hilm*, *cömert* ve benzeri vasıflarını dile getiren yönleri öne çıkarılmıştır. Hükümdarların adalet duyguları, medhiyelerde çok işlenmiştir. “Adl”, “adalet” ve “âdil” gibi kelimeler

ve bunlarla ilintili tamlamalar kullanılarak sultanların bu yönleri dile getirilir. Medhiyelerde sultanların kahramanlıkları da öne çıkarılır, din ve devlet uğrunda gösterdikleri kahramanlık ve mücadeleleri kaleme alınmıştır. Sultanlar, sıkça eski İran kahramanlarından ve mitolojik şahsiyetlerle karşılaştırılmış, onlardan üstün oldukları dile getirilmiştir.

Fahriye, kasidenin medhiye bölümünden sonra gelen kısımdır. Şair, burada kendi durumundan bahsettiği gibi sanatını över ve şiiriyle övünür. Bu dönem kasidelerinde fahriye müstakil bir bölüm olmaktan çok, medhiyenin içerisinde yer alan ve daha çok kasidenin sunulduğu kişiye hitap eden, şairin şiirini övdüğü kısımdır. Edib Sabir, 95. kasidesinde şiirini sihir kendisini de sihirbaz olarak görür:

Benim şiirlerim bütün cihanı sihirle doldurdu.
Zannedersin ki tüm şairler büyülendi.

Cemaleddin-i İsfahanî, Sultan Sencer hakkında söylediği 33. kasidesinin medhiye bölümünde bir beyit olarak kendi övgüsünün kusursuzluğundan bahseder:

Tanrı'ya hamdolsun ki benim şiir gücümün övgüsünde üstünlük var!
Herkesin bu övgüyü kirleteceği o gün gelmesin!

Şair, fahriyelerinde kendisinden önce yaşamış şair ve şiirleriyle kendi şiirlerini karşılaştırır ve onlardan üstün olduğunu söyler. Muizzî'nin Hacı Fahrulmülk hakkında söylediği kasidesinde bu durumu görürüz:

Dedim: Böyle bir kasideyi şairlerden [hiç] kimse söylemedi.
Dedi: Şairlerin üstadı Unsurî söyledi.
Dedim: O kaside güzel ve eşsizdir.
Dedi: Bu kaside ondan daha iyidir.

Şair bazen de önceki şairlerden üstün olmadığı ama kendi çağındaki şairlerin öncüsü olduğunu söyler. Bu durum Edib Sabir'in 49. kasidesinde yer alır:

Her ne kadar ferruhî ve Dakîkî'nin şiir gücene ulaşmasam da
Bugün kendi kervanımın öncüsüyüm!

Dua, kasidenin son bölümüdür. Şair, kendisinden çok övgüsünü yaptığı kişiye dua eder ve Tanrı'dan iyi dileklerde bulunur. Şairler, kasidelerinin sonlarında duaya yer verdikleri gibi dua etmeksizin kasidelerini de bitirirler. Dua bölümü genellikle bir beyit içerisinde söylenmiştir. Şairler, dua bölümünde daha çok memduhları için dua etmişlerdir. Bunlar içerisinde daha çok; övdüğü kişinin ömürlerinin ve devletlerinin uzun olması, onların mutlu olması, yaşamlarının neşe içerisinde eğlenceyle geçmesi, düşmanlarına karşı başarılı olması, bahtlarının açık ve genç olması gibi dualar yer alır. Abdulvasi-i Cebelî de Sultan Senceri övdüğü 71. kasidesinde onun için şöyle dua etmiştir:

Gökyüzü gece gündüz senin hizmetinde olsun!
Ay, yıl, zaman senin itaatinde olsun!

Aşağıdaki ifade Esirüddin-i Ahsiketî'nin Sultan Arslan b. Tuğrul için ettiği bir duadır. Övgü ve duanın içiçe olduğu bir duadır:

Senin yüceliğin ezeli olduğu için ömrün de ebedi olsun!
O ebedilik de ezelin hükmünden oldu!

Edib Sabir'in 10. kasidesinde memduh için ettiği dua şöyledir:

Seni kıskananların yüzleri kırış kırış olsun! Bahtın ise genç olsun!
Güneş, gökyüzü kinli kızgınlığını senin kötülüğünü isteyenlerin üzerine sürsün!

Bazen duaların yorumlanması güç bir noktaya dayanabilir. Cebelî'ni 57. kasidesindeki dua böyledir:

Kaza, senin hizmet kulun olsun!

Kader, senin itiatına bağlı olsun!

Kaside Şairleri

Muizzî

Selçuklular döneminde yaşamış, Sultan Melikşah ve Sultan Sencer'in sarayında şairler sultanı olmuş büyük bir şairdir. Tezkirelerde adı Muhammed olarak geçer. Babasının adı Abdulmelik-i Burhanî'dir. Sultan Melikşah, kendisine Emir lakabını verdiği için şair, sultanın hizmetine girince Melikşah'ın *Muizzü'd-dünya ve'd-din* lakabına isnatla Muizzi mahlasını almıştır. Nizami-i Aruz-i Semerkendî, ünlü eseri *Çehar Makale*'nin ikinci makalesinin beşinci hikâyesinde Muizzî'nin Melikşah'ın sarayına nasıl girdiğini ayrıntılı anlatmıştır. Muizzî, Nişabur'da doğmuştur. Avfi, tam adını Emirü's-şuara Ebu Abdullah Muhammed b. Abdulmelik-i Nişaburi-i Muizzi olarak yazmıştır.

Muizzî'nin babası Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Emirü's-şuarası olduğu için, onun çocukluğu, gençliği ve tüm hayatı Selçuklu saraylarında geçmiştir. Muizzî'nin: 'Bu devlette kırk yıldır övgü ve duadan başka bir işim yoktur,' dediğine göre, şiirlerinden onun Selçuklu sarayında kırk yıl hizmet ettiğini görmekteyiz. Kaynakların verdiği bilgiye göre Muizzî, 1124-1127 tarihleri arasında ölmüştür. Ölüm nedeni, tüm kaynaklarda Sultan'ın okuyla vurulduğu şeklinde geçer. Muizzî'nin tek eseri *Divanı*'dır. Bu *Divan* oldukça hacimlidir ve beyit sayısı 19.000'nin üzerindedir. Onun *Divanı*, Tahranda üç ayrı kişi (Abbas İkbâl Aştıyanı, 1339 hş., Nasır-ı Heyyirî, 1362 hş., Muhammed Rıza Kanberi, 1393 hş.) tarafından neşredilmiştir.

Muizzî, Selçuklular döneminde yaşamış büyük şairlerdendir. Tüm kaynaklar onun büyük bir şair olduğu hususlarda fikirbirliği yapmıştır. Safa, onun Farsça yazar

birinci sınıf şairler arasında yerleştirir, üstat ve üstün makam sahibi diyerek över. Muizzi, övgü dolu kasideleri öne çıkmıştır. Kasideleri son derece sade ve akıcıdır. Bundan dolayı Safa, “onun şiirinin asıl özelliği sade oluşu ve birçok anlamı basit, sade ve tekellüften uzak sözlerle ifade etmesidir,” demiştir.

Arap edebiyatını ve şairlerini yakından tanıyan Muizzi, bu şairlerden aldığı mazmunlar yanında, onların fesahat ve belagat özelliklerini kavramış, kendi şairlik kabiliyetiyle yoğurmuş, kendi üslubunu yaratma başarısı göstermiştir. Şiir dilinin sade, kolay, zorlamasız ve ibhamsız oluşu, ağırlıklı ifadelerle yer vermeyip basit kelimeler kullanması, şiirlerini sanata feda etmemesi ve söz oyunlarına başvurmada şairler yazması, kasidelerinde söylenmemiş yeni düşüncelere yer vermesi ve düşüncelerin ardından ifade edilmeyen mazmunlardan daha çok konulara yönelmesi, muğlak ifadelerle yer vermeyip belirsizlikten uzak durması ve benzeri özellikler, onun üslubunu ve edebi kişiliğini belirleyen hususlardır. Kaynaklarda dönemin ve çağdaşı şairlerin öncüsü olarak zikredilmesi de bundan dolayıdır.

Muizzi, kendi döneminde yaşamış diğer şairler gibi Arapça terkip ve kelimelere yer vermez. Şiirinin sade oluşundaki en önemli etken budur. Bundan dolayı Aştıyanî, onun hakkında: “Kelimeleri akıcı, sözü sağlamdır. Hacımlı *Divanı*’nda anlaşılması güç kelime ve terkip sayısı, yüzü geçmez,” demiştir. Muizzî, şiirinin sade ve anlaşılır oluşunu Sultan Sencer’in veziri Süleyman Kaşgari’nin övgüsünde dile getirmiştir:

Kolay kelimelerin tatlılığı gönüllerde yer ettiğinden dolayı,
Senin övgünü kolay olan kelimelerle nazmediyorum.

Muizzî, kaside şairidir. Övgüleri neredeyse tamamen Selçuklu devlet adamlarına söylenmiştir. Bunların başında Selçuklu sultanları, özellikle de Melikşah ve Sencer gelir. Muizzî’nin kasideleri inşa bakımından klasik kaside şeklindedir. Nesiple başlayan kaside, girizgâh beytiyle methiyeye geçer ve dua ile son bulur. Nesipleri ağırlıklı olarak tabiat tasvirleri ve aşk söylemiyle örülmüştür. Bu söylem-

lerde bilinen benzetmelere yer verilmiştir. Kasidelerde şairin ifadesi, üslubu ve hayal dünyası şahsi olup onun şairlik gücüyle ilgilidir. Her kasidede olmasa da girazgâh beytleri nesiple uyumludur ve methiyeye geçişte başarılıdır. Muizzî, nesip bölümüne yer vermediği kasideler de yazmıştır. Bu tür kasideler doğrudan övgüyle başlar.

Muizzî, asıl gücünü methiye bölümünde göstermiştir. O derece ki methiye yazmak için dünyaya geldiği düşünülebilir. *Divan* adlı eserinde yer alan 468 kasidenin tümü buna kanıttır. Bu yüzden Kedkenî: “Onun görevi övmektir ve her açıdan övmekle görevli bir şairdir. Onun için şiirin amacı bundan ibarettir,” demiştir. Muizzî’nin kasidelerinde yer alan ifadeler dönemi için eşsiz değildir. Onu öne çıkaran; mazmun kullanımı, anlatım gücü, hayal kuvveti ve üslubudur. Muizzî’nin başarısı da bundan dolayıdır. Övdüklerini belli konularda toplayabilmesi onun başarısıdır. Bu konular içerisindeki söylemler, Selçuklu sultanlarının siyasi, dini tercihleri yanında onların kültür dünyalarını da barındırır. Ayrıca sultanların zafer ve fetihleri de şiirlerde yer alır. Bu açıdan onun kasideleri, bu yönüyle tarihe düşen notlardır ve kronikçilerin boş bıraktığı alanları doldurmaktadır. Onun sultan övgüsüyle vezir, emir ve devletin ileri gelenlerine söylediği kasidelerde benzer ifadeler kullanması tekrara düşmesine neden olmuştur.

Muizzî’nin kasidelerinde görülen övgüdeki aşırılık ve Türk devlet adamları hakkındaki övgüleri edebiyat tarihçilerinin de gözünden kaçmamıştır. Kedkenî, *Suver-i Hayal* adlı eserinde onun hakkında şöyle söyler: “Muizzî’nin övgülerinde aşırı mübalağa en uc noktadadır. Şair, sadece İran mitolojisini diritmeye çalışan Firdevsî’yi kınayıp onu eleştirmiyor; aynı zamanda Rüstem, İsfendiyar gibi İran milli kahramanlarını övgüsünü yaptığı Türk soylu kişilerin ayağı altında onları küçümseyerek değersiz kılıyor.” Kedkenî, bu durumu Muizzî’nin şahsiyetiyle bağlandırmış, onu şahsiyetsiz ve küçük görmüş, Türkçe konuşan meduhları günahsız bulmuştur. Benzer ifadeler Zerrinkub’un *Bâ Karvan-ı Hulle* eserinde görülür. Yazar, Muizzî’yi övgü şiiri yazan ve bu doğrultuda para kazanan biri olarak görmüş ve kasidelerinin aşırı övgüyle dolu oluşunu buna bağladıktan sonra bunu yapanın hayâ duygusu taşıyamayaca-

ğını söylemiştir. Ona göre bu ifadeler tamamen övgü için yazıldığından sanat endişesi yoktur.

Enverî

Evhaduddîn Muhammed b. Muhammed veya Alî b. İshâk Ebîverdî, XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Selçuklu Sultanı Sencer (ö. 11157) devrinin en büyük kaside şairidir. İsmi Muhammed'dir. Enverî'nin iki lakabı vardır. İlk lakabı Fahru'd-dîn, ikincisi Evhâdu'd-dîn'dir. Evhadu'd-dîn, ünlü bir şair olduktan sonra aldığı ve kullandığı bir lakab olup tezkire yazarları tarafından bu lakapla anılmıştır. Nisbesi Ebîverdî'dir. İlk önce doğduğu bölgeye nisbetle Hâverî tahallüs ederken, daha sonra üstadının isteği üzerine Enverî mahlasını kullanmıştır:

Enverî, Horosan'ın Hâverân vilâyetine bağlı ve Nesâ ile Serahs arasında küçük bir şehir olan Ebîverd/Bâverd ilinin Bedene köyünde doğmuştur. Enverî'nin doğum tarihi belli değildir. Enverî'nin gençlik yılları Tus'ta geçmiştir. Kaynakların verdiği bilgiye göre o, Tus şehrindeki Mansuriyye medresesinde uzun soluklu, ciddi bir eğitim ve öğrenim görmüştür. Felsefe, kelâm, mantık, riyaziyat, heyet ve edebiyat gibi aklî ve naklî bilimlerde geniş bilgi sahibi olduğunu, özellikle nücüm ilminde son derecede mahir olduğunu şiirlerinde dile getirmiştir.

Kaynaklar, Enverî'nin bilimi bırakarak, şairliğe yöneldiğini söylemişlerdir. Devletşâh, bu durumu şöyle izah eder:

Sultan Sencer'in alayı Râdegan civarına geldiğinde, Enverî de Mansuriyye medresesinin kapısına oturmuştu. Bir at üzerinde güzel giyimli, etrafında köleleriyle bir şahsın geçtiğini gördü. Bu adam kimdir diye sorunca sultanın şairlerinden biri diye cevap verdiler. Enverî: şaşılacak şey! Şairlik kudreti aşağıda olan bir adam böyle muhteşem! İlmi payesi yüksek olan ben böyle yoksul ve fakir! Diye kendi kendine konuştuğundan sonra, şair olmaya karar verdi ve aynı gece sultan Sencer hakkında bir kaside yazdı ve sabahleyin sultanın sarayına gitti ve kasideyi takdim etti Sultan onun söz tarzından sağlam ve âlimane şiir yazdığını anladı, maaş bağladı lütuf ve ihsanda bulundu.

Enverî'nin hayatının büyük büyük bir kısmı Sultan Sencerin sarayında geçmiştir. Ömrünün sonlarına doğru

yaşadığı hayattan bezip bıktığı için, kimseyi övmek veya yermekten, gazel söylemekten vazgeçerek, zahidler gibi bir köşeye çekilmiş ve ölümü beklemiştir. Enverî, “gut” yani “nikris” hastalığından ölmüştür. Enverî’nin ölüm tarihi olarak çeşitli seneler gösterilmişse de 1187 tarihi benimsenmiştir. Enverî’nin en önemli eseri *Divân*’dır. Bu *Divan* çeşitli tarihlerde ve değişik kişiler tarafından basılmıştır (Müderres Radavî, Tahran 1365).

Enverî, bir kaside şairidir. Yazmış olduğu kasideleri ona Fars edebiyatında yüksek bir mevki kazandırmıştır. Kaside alanında yazdığı şiirleriyle şiirin peygamberi kabul edilmiştir. Ondan sonra gelen bütün şairler, onu üstat ve üstün makam sahibi olarak görmüşlerdir. Bu durumu tezkire yazarları da dile getirmişlerdir. Avfî: “Onun kasideleri sanatlı ve herkes tarafından beğenilmiştir. Öyle ki hiç kimse onun kasideleri üzerine çıkamamıştır,” der. Devletşâh da “Şairlik yönü ve fazileti herkes tarafından bilinir. Zamanın şairlerinden pek az kimse âlimlikte ve çeşitli faziletlerle sahip olmada onun ayarı olabilir,” demiştir.

Edebiyat tarihlerinde İran’ın en büyük kaside şairlerinden ve Fars edebiyatının sağlam taşlarından birisi olarak gösterilen Enverî’nin en önemli özelliği, kasideye getirdiği yeniliklerdir. Bu yeniliklerden birisi ve belki de en önemlisi; çok büyük bir oranda günlük konuşma diline yönelerek, kasidelerini konuşma dilinde bir yapıya dönüştürmesidir. Bundan dolayı Enverî’nin kimi beyitleri, normal günlük konuşma hükmündedir. Dolayısıyla şiirlerinde basit ve sade kelimeler kullanması, bir “muhâvere” yani karşılıklı konuşma tarzının kasidelere yansması şeklinde karşımıza çıkar:

Akla ‘dünya isteklerinin amacı senin yakınında olup da yok olmayan bir şey yoktur,’ dedim.

Akıl: ‘bu ikisinden biri Şehabeddin’den başkası değil,’ dedi.

‘Diğeri kimdir,’ dedim.

“Hasan-ı Mahmud’dur,’ dedi.

Akla: ‘Yanılma! Bu nasıl olur?’ dedim.

‘Aklın ikisi hem şahid hem meşhuddur,’ dedi.

Enverî, kuvvetli şiir gücü ve fikir dünyası sayesinde kasidelerinde zor manaları birleştirebilmiş, anlaşılması zor mükemmel kasideler yazmıştır. Enverî'nin kasidelerini anlaşılmasız yapan önemli bir husus, onun şiir bilgisini öne çıkarmasıdır. Enverî, öğrendiği bütün bilimlere ait terim ve kavramları kasidelerinde kullanmış, özellikle astronomi ve heyet bilimlerinden hassas konuları seçmiş, bunlar da kasidelerini zorlaştırmıştır. Felsefede "hikmet güneşinin gölgesi" ve "bilginin kaynağı" olarak gördüğü İbn Sina'ya büyük bir hayranlık beslemiş, onun fikirlerini beğenmiş ve bunları kasidelerine getirip işlemekten çekinmemiştir.

Enverî'nin kasidelerinde diğer şairlerde bulunmayan bir takım hususiyetler de vardır. Mühim bir kısmı çok uzun olan kasidelerine alışılmış nesip ve teşbible başladığı gibi çok kere övgüyle de başlar. Bu övgüler mübalağa sanatının en güzel örnekleri olarak karşımıza çıkar. Enverî'nin kasidelerinde, mübalağa sınırlarını aşan "taklîd-i âhengî" vardır. Bu âhenk, beyitler içerisinde seslerin, hecelerin, kelimelerin sıralanışı ve bunların birbirleriyle ilişkilerinden doğan, farklı duygular uyandıran uyum ve armonidir. Enverî, kasidelerinde, övgüsünü yaptığı hükümdarın savaş sahnelerine de yer verir. Bu sahnelerde, asker kalabalığını, savaş alanının dehşetini, hamlelerin zelzeleye benzeyen sarsıntısını, çelik kılıçların öldürücülüğünü, mızrakların ortalığı kana boyayışını, savaş alanının lale bahçesine dönüşünü beyitlerine yansıtmış ve savaşı, kelimelerin manasından ziyade çıkardıkları seslerle imitasyon ederek ahenk taklidinin güzel örneklerini vermiştir:

O gün rüzgâr atına binerek saldıran aslanların demir ve çelikten [kılıçları] cehennem gibiydi. Tarafların hamlesinden oluşan zelzele, toprağı öyle oynattı ki, neyin yükselip neyin alçaldığı bilinemedi. Mızrağın [kana benzeyen] parıltısından ve küçük mızrağın [kan gibi] kırmızıya çalmasından dolayı lale bahçesi savaş meydanına sitem ediyordu.

Enverî, kasidelerinde eski üstatların yolunu takip etmiş, onların kullandıkları ortak mazmunları kendisi de kullanmıştır. Kedkenî'nin deyişiyle: "Öncekileri yeni elbiseler içerisinde sunmuştur." Enverî, övgü kasidelerinde, meşhur oldukları yönleri ve sıfatlarıyla anılan mitolojik,

efsanevi ve dini kişiliklere yer verirken, bu kişilerin taşıdıkları sıfatların fazlasıyla övdüğü kişide de olduğunu söylememiş ve methettiği kişileri, bu kahramanlarla kıyaslayarak yüceltmemiştir. Enverî, kasidelerinde yer verdiği şahsiyetlerle birlikte onun çevresinde yer alan tüm unsurlara da yer vererek karmaşık bir yapı ortaya koyar. Bu oluşumun geniş bir anlam dünyasını, bir beyitte değil, kasidesinin büyük bir kısmına yayar. Bir taraftan derin esatir bilgisini gözler önüne sererken, diğer taraftan geniş kadrolu şahsiyetlerin özelliklerini tek bir şahsiyete, yani övdüğü kişide toplandığını göstermeye çalışır. Bu anlatım ve işleme tarzı, Enverî'ye ait çok özel ve de Enverî'yi diğer şairlerden ayıran özelliktir.

Kısaca diyebiliriz ki, Enverî, Fars Edebiyatı'nın önde gelen en güçlü kaside şairlerinden birisidir. Onun bu özelliğe sahip olmasının altında şüphesiz bireysel yeteneği yatar. Bu yeteneğini, sahip olduğu bilgi birikimiyle birleştirdikten sonra, kasidelerini nazım şekline dökmüş ve bu alandaki başarısıyla kabiliyetini ortaya koymuştur. Kasidede yakaladığı bu başarının altında her ne kadar "ihtirâ" varsa da daha çok; vuzûh ve belâgat, âheng ve aşırı mübâlağâ vardır.

Esirüddin-i Ahsiketî

Kaynakların verdiği bilgiye göre ismi Muhammed, lakabı Esirü'd-din, künyesi Ebu'l-Fazl, babasının ismi de Tahir'dir. Nisbesi Ahsiketî'dir. Buna göre şairin tam adı, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Tahir Esirü'd-din Ahsiketî'dir. Kendisi bazen şiirlerinde hiç bir şairin kullanmadığı "Esîr" adını, bazende Esirü'd-din ismini kullanmıştır. Esir, 1125 yılları civarında Fergana iline bağlı Ahsiket kasabasında dünyaya gelmiştir.

Çocukluğu Ahsiket'te, gençlik yılları da Fergana'da geçmiştir. Esir, daha sonra ilim tahsil etmek için Belh'e gitmiştir. Belh, o zamanlar Selçuklu dönemi ilim merkezlerinin en önde geleni, şairlerin ve seçkin insanların toplandığı bir şehirdi. Esir, gençlik yıllarının büyük bir kısmını bu şehirde ve bilginlerin dizinin dibinde ilim tahsil etmekle geçirmiştir. Esirü'd-din, çağında geçerli olan bilimleri de-

rinlemesine öğrendikten sonra şiirde büyük bir şöhret sahibi olarak Horasan'a gider.

Esir'in Horasan'a geldiği vakitlerde Selçuklu Sultanı Sencer, Oğuz istilasıyla meşgul olmuş ve Oğuzlar tarafında esir edilmişti. Esir, Irak-ı Acem'e yöneldiğinde Hemedan şehrinde Irak Selçuklularında Arslan b. Tuğrul'un hizmetine girdi. Esir, daha sonra Sultan Muhammed Selçukî sarayına yönelmiş, ona kasideler söylemiştir. Esir'in doğum tarihi gibi ölüm tarihi de muğlaktır. Safa, şairin ölüm tarihi olarak 1181 yılını kabul etmiştir. Esir'in tek eseri *Divan*'dır. Rukneddin Hümayunşah tarafından basılmıştır.

Kaynaklar, Esir-i Ahsiketî'yi kaside söyleyen birinci sınıf şairlerinden saymıştır. O, güzel ve oldukça çekici terkipler kullanmıştır. Alışılmışın dışında zor anlamlar bulup onları şiire taşımanın yanında, kimsenin kullanmadığı anlaşılması zor mazmunları da şiire getirmekten çekinmemiştir. Aldığı derin eğitimi şiirlerine aktarmış ve çağında moda olan bilimsel ıstılahları şiirine taşımadan çekinmemiştir. Bütün bunlar, şiirlerinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Esir, yeni ve bedii tabirler yaratma, yeni mazmunlar var etme konusunda ileri gittiğinden onun bazı kasideleri anlaşılmaz. Bu özeliğiyle çağdaşı Hakanî'ye yakınlaşır ve Hakanî'nin mukallidi zannedilir. Esir, başka şairleri taklit etme yoluna gitmeden bakir ve güzel mazmunlar yaratmada üstat bir şairdir. Onun bu yönü, üslubuna da yansımış ve kendine ait "mübtekirane" bir tarzın oluşmasına neden olmuştur.

Esir; bilgin, âlim, edip ve yetenekli bir şairdir. O, çeşitli bilimleri kavramakta büyük bir başarı elde etmiş ve şiirine taşımıştır. Esir'in şiirinde, onun bilgisi açık bir şekilde görülür. Şair, şiirlerinde kelimeleri, bazen yeni görülmemiş mazmunlarla bazen de ince, latif ve hassas ölçülerle açıklıyor. Bu da okuyucuyu üzerinde şaşkınlık yaratıyor. Lafzı geri plana, manayı öne çıkarıyor. Manayı anlamada değer olarak uç noktalarda yakalıyor, şiirin anlamını uzaklara uçuruyor ve şiiri, daha sonra ortaya çıkacak sebk-i Hindî yoluna yakınlaştırıyor. Şiirini okuyanlar, onun üslubunun Hind üslubuna doğru yöneldiğini farz edebilir.

Safa'ya göre: "Esir, kaside söyleyen birinci derecede şairlerdendir. Onun güzel ve çekici terkipleri kullanma ve zor redifler ile sorunlu iltizamları getirmesi, zor anlamlarda gezinme ve şiirin değişik mazmunlarının dışına çıkması noktasındaki başarısı övgüye değerdir. Her ne kadar kendisini Hakanî derecesine ulaştıramayıp bu üstat ile girdiği mücadelede edep ve insaf sınırlarının dışına çıktıysa da birçok konuda, anlamı ortaya çıkarma noktasında özel terkipler kullanma, bilimsel düşüncelerden yararlanma ve geniş bilgisi açısından Şirvan'ın büyük söz sahiplerinden olabilmıştır."

Edib Sabir

Tam adı Şihabedddin b. İsmail Tirmizi olan şairin ismi ve mahlası Sabir'dir. Avfi, Ahmet Emin, Hidayet gibi Tezkire yazarların büyük bir kısmı onun lakabını Şihabeddin yazmışlardır. Sabir, kültürlü bir ailede gözlerini dünyaya açmıştır. Babası dönemin tanınmış şahsiyetlerinde Edip İsmail'dir. Onun doğum yeri olarak kaynaklarda farklı bilgiler vardır. Devletşah, onun Buharalı, Ahmet Emin Razi, Tirmizli olduğunu yazmıştır.

Edib Sabir'in gençlik yılları hakkında fazla bilginiz yoktur. Söylenildiğine göre, gençliğinin ilk yıllarında Herat'a gitmiş ve orada çeşitli bilimler üzerine eğitim alarak Arap şairlerinin divanlarını okumuştur. Horasan Valisi Meccüddin Ebu'l-Kasım Ali b. Cafer'in yardımını ummak ve sohbetlerinde bulunmak için Nişabur'a gitmiştir. Şair, adı geçen kişiyi şiirlerinde övmüştür.

Ebu'l-Kasım Ali b. Cafer, saygın biriydi ve Selçuklu Sultanı Sencer ile güçlü ilişkileri bulunuyordu. Edip Sabir, Ebu'l-Kasım Ali b. Cafer'in yardımıyla Sultan Sencer ile tanıştı ve adı geçen sultanın saray şairleri arasına girdi. Zamanla sarayda önemli mevkilere yükseldi. Mutlu ve huzurlu bir dönem geçirdi. Sabir, Atsız tarafından Ceyhun Nehri'ne atılarak öldürüldü. Devletşah ve Hidayet, Sabir'in ölüm yılını 1151 yılı olarak yazmışlardır. Edib Sabir'in tek eseri *Divan*'dır. Bu *Divan*, Ahmet Rıza yelmeha tarafından neşredilmiştir (İntişarat-ı Nikhired, Tahran 1385).

Kaynakların belirttiğine göre Edib Sabir, bilgin bir şair olup iyi bir eğitim almış ve zamanında geçerli bilimleri öğrenmiş ve bunları doğuştan gelen bir yetenekle birleştirerek büyük bir şair olma başarısını göstermiştir. Edib Sabir'in kasidelerinin en önemli özelliği şiir dilinin son derece açık, sade ve anlaşılır olmasıdır. Bundan dolayı kaynaklar onun kaside üslubunun Sebk-i Horasani'ye yakın olduğu görüşündedir. Kasidelerinin akıcılığı açısından Horasan tarzının özellikleri ağır bassa da kasidelerinde Arapça kelime ve unsurlara yer vermesi, edebi sanatlara yönelip şiirlerini sanatlarla örmesi de Sebk-i Iraki'nin etkisinde kaldığını gösterir.

Edib Sabir, bir övgü şairidir dolayısıyla şiirlerinin büyük bir kısmı kasidelerden oluşmuştur. Kasidelerinde çağdaş şairlerin duyguları yer alır. Başka bir ifadeyle o da kasidelerine nesiple başlamış, bu bölümde aşktan, şaraptan, tabiattan, bahardan ve bağdan bahsetmiştir. Güzel girizgâh beyitleri yazdıktan sonra medhiye kısmına geçmiş ve kasidesini sunduğu kişiyi övmüştür. Daha sonra kasidesini dua ile bitirmiştir. Kasidelerinin çeşitli yerlerinde kendinden ve şiir gücünden de bahsetmiştir. Övgüde diğer şairler gibi aşırıya kaçmışsa da anlatım gücünün sade oluşu veya akıcılığıyla diğer şairlerden ayrılmıştır.

Edib Sabir'in şiirlerinde nücum bilgisi de yer almıştır. Sabir'in kasidelerinde kozmik âlemle ilgili pek çok bilgiler mevcuttur. Utarit'in kâtip, Zühre'nin çalgıcı, Merih'in savaşçı olarak gösterilen burçların konum ve mntıkaları, yıldız kümeleri, onun şiirinde görülmektedir. Edib Sabir, hikmet ve felsefeye de bol miktarda yer vermiştir. Felsefi kavramlar onun şiirini bolca süslemiştir. Onun 40. kasidesinde felsefe biliminin cevher ve araz problemi aslına uygun olarak ele alınmıştır:

Onun eli cömertlikten ayrı düşünülemez.

Zira araz, cevherden ayrı olmaz.

Büyükler, zümrüt yeşilinin engerek yılanının gözünü kör ettiğine inanmışlardır. Sabir'in 94. kasidesinde aynı duyguları görmekteyiz:

Ey sevgili! Senin o dudağın benim gözüme mercan gibidir.
Tıpkı, zümrütün engerek yılanının gözüne yaptığı gibi.

Seyyid Hasan-ı Gaznevî

Şairin tam adı, Seyyid İmam Eşref-i Zu'ş-Şahadeteyn Ebû Ali Hasan b. Muhammed-i Hüseyin-i Gaznevî'dir. Çağdaşları tarafından kendisine Seyyid Eşref lakabı verilmiştir. Bundan dolayı Seyyid Eşref veya Seyyid Hasan-ı Gaznevî olarak tanınmıştır. Kaynaklarda adı Hasan olarak geçmektedir. Seyyid Hasan'ın doğum tarihi belli değildir. Kaynaklar, onun 1077-1087 arasında doğduğunu kaydetmişlerdir. Doğduğu yer hakkında da tam bir bilgi yoktur. Nisbesine nisbetle Gazne şehrinde doğduğu veya Gazneli olduğu söylenmektedir.

Irak Selçukluları sarayında kaldığı yıllarda Selçuklu Sultanı Sencer'i (1118-1157) öven kasideler yazar ve Sencer'in hizmetine girer. Kaynaklar, Selçuklu Sultanı Mesut'un ölümü (1152) üzerine Nişabur'a giderek Sultan Sencer'in huzuruna çıktığını ve ona taziyelerini arz ettiğini söylerler. Bu tarihten yani 1152 yılından Sultan Sencer'in Oğuzların eline düştüğü 1154'e kadar Sencer'in sarayında kalır. Seyyid Hasan, Sencer'den büyük bir saygı ve yardım görmüştür. Seyyid Hasan'ın öldüğü yer ve ölüm tarihi hakkında kaynaklarda çok değişik bilgiler vardır. Onun ölüm tarihi 1160 ile 1162 tarihleri arasında olmalıdır. Seyyid Hasan Gaznevî'nin en önemli eseri *Divan*'dır. Bu *Divan*, Müderrris Razavi tarafından neşredilmiştir (İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran: 1328 hş.).

Seyyid Hasan bir kaside şairidir ve kasidelerinin içeriği ağırlıklı olarak övgüdür. Onun kasideleri daha çok nesiple, nesipsiz kasideleri de övgüyle başlar. Kasidesini sunduğu kişiler çeşitli yönleriyle aşırı derecede övülür. Adalet, kahramanlık, dini tercihleri ve cömert oluşları övgülerinin temel taşlarıdır. Vaizlik mesleğinden dolayı az da olsa kasidelerinde öğüt verici ifadeler rastlanmaktadır. Fars mitolojik kahramanlarla Türk hükümdarları karşılaştırma ve Türk hükümdarları yüceltme duygusu, Seyyid Hasan'ın kasidelerinde de görülür. Kasideleri son derece sade ve akıcıdır. Onun kasidelerinde görülen bir özellik de tarihi

olaylara yer vererek tarihe şahit olmasıdır. Hükümdarların zafer ve seferleri, tahta çıkışları ve ölümlerine şahit olmuş, bunları şiirlerinde kullanarak tarihe şahitlik etmiştir. Gaznelilerin ve Selçukluların Sünni İslâm yolundaki mücadelelerini şiirlerine yansıtarak tarihe not düşmüştür.

Seyyid Hasan'ın kasideleri Sebk-i Horasani tarzındadır. Bunun yanında tıpkı Edib Sabir'de olduğu gibi onun kasidelerinde Sebk-i Irakî'nin özelliklerini gösteren karineler de vardır. Bunların başında Arapça kelime ve tamlamalara, çeşitli bilimlerin ıstılahlarına yer verme, yeni kelime ve terkipler kullanma ve benzeri özellikler sayılabilir.

Abdulvasi-i Cebelî

Şairin künye nisbesi olarak tam adı, Bediüzzaman Feridüddin Ebu'l-Fezail Abdulvasi b. Abdulcamî el-Cebelî el-Herevî el-Edib'dir. Avfi, onun lakap ve unvanlarını tezkiresinde şöyle yazmıştır: el-İmamü'l-Hümmam Bediüzzaman Tacü'l-Efazil Abdülvasi-i Cebeli el-Edib. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Tezkirelere göre şair, gençlik yıllarına kadar doğduğu yerde kalmış, sonra da Herat'a gitmiş ve burada uzun bir süre yaşamıştır. Cebelî, daha sonra Gazne'ye giderek Behram Şah b. Mesut'un hizmetine girmiştir. Abdulvasi, dört yıl Gazne'de kalmıştır. Dayızadesi Behram Şah'a yardım için Gazne'ye gelen (1117) Selçuklu Sultanı Sencer'in ilgisini çekince de onun hizmetine girmiştir. Abdulvasi-i Cebeli'nin ölüm tarihi olarak 1160 yılı kabul edilir. Abdulvasi-i Cebelinin tek eseri *Divan*'dır. Bu *Divan*, Zebihullah Safa tarafından 2 cilt olarak basılmıştır (İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran 1339-1341).

Abdulvasi-i Cebeli, XII. yüzyılın ilk yarısında Fars şiirinde meydana gelen üslup değişmesinde rol oynayan önemli şairlerden biridir. Kasidelerinde önceki devir şairlerine göre Arapça kelime ve tabirlere daha fazla yer vermiş, edebi sanatları çokça kullanmıştır. Onun bedii sanatlara yer verdiği masnu kasideleri oldukça tanınmıştır.

Arapçanın onun kasidelerinde bu denli yer bulması, aldığı dini ve Arapça eğitime nispet edilir. Bütün bunlara ek olarak şiirlerini, özellikle de kasidelerini sanatlarla örer.

Bu da anlaşılmasını zorlaştırır. Öyle ki o, Arapça müfredatı Farsça ibarelerin içine yerleştirir. Kasidelerinde kelime ve anlama dayalı sanatlarla yer vermesi, onu söylenmemiş mazmunlar ve bakir anlamlar bulmaya yönlendirmiştir. Bunlarla birlikte şairin gösterişli şiir gücü, doğuştan gelen şiir söyleme yeteneği ve yaratıcılığı kendi edebi bilgileriyle birleşince, kendine has bir tarz oluşturmuş ve özel bir üslup sahibi olmuştur. Böylece Horasan üslubundan Irak üslubuna geçişi hem hızlandırmış hem de değişimde önemli bir rol oynamıştır.

Kasideleri, şekil ve içerik bakımından kendi döneminde yazılanlardan çok farklı değildir. Kasideleri daha çok nesiple başlamıştır. Nesiplerinde aşk ve tabiat ağırlıklı işlenmiştir. Övgüleri mübalağaya dayalı olarak ifade edilmiş ve övdüğü kişi, çeşitli boyutlarıyla ele alınmıştır. Onun kasidelerinde görülen tasvirler, onun hayal dünyasını ve yaratıcılığını göstermesi yönünden önemlidir. Tabiat ve savaş meydanları tasvirleri beğenilmiş ve başarılı olmasının yanında becerikli bulunmuştur. Bu durumu onun 70, 102, 104 numaralı kasidelerinde görmekteyiz. Tasvirde gösterdiği başarıyı söz örgüsünde ve sanatsal terkipler icat etmede de göstermiştir. Onun terkipleri yaratıcı kabiliyetinden ileri gelir. Bunlar, ne Arapçadan Farsçaya nakledilmiş ne de Farsçada yer almıştır. Soyut ve somut kelimelerden oluşan bu yaratıcı terkipler, sebk-i Hindî'nin ayak sesleridir.

Cemaleddin-i İsfahanî

İsmi Muhammed, lakabı Cemaleddin, babasının adı da Abdurrezak, nisbesi el-İsfahanî'dir. Tezkirelerde adı ve lakabı hususunda ittifak yoktur. Bütün kaynaklar İsfahan'da doğduğunu söylemişlerdir. Cemaleddin-i İsfahanî, ömrünün büyük bir kısmını doğdu şehirde geçirmiştir. Cemaleddin, iyi bir eğitim almış ve zamanının tüm geçerli bilimlerini öğrenerek şairliğe hazırlanmıştır. Ölüm tarihi çok büyük bir ihtimalle 1192'dir. Cemaleddin-i İsfahanî'nin tek eseri *Divan*'dır. Bu *Divan*, Vahid-i Destgirdî tarafından basılmıştır (Matbaa-yı Armağan: 1319 hş.).

Cemaleddin-i İsfahani, Selçuklular döneminde Irak şairlerinin en büyüklerinden biridir. Kaside ve gazelleriy-

le tanınmıştır. Kaside şairi olarak özel bir üslubu yoktur. Kasidelerinde daha çok Senaî ve Enverî'yi örnek almıştır. Füzûzanfer, Cemaleddin'in kasidelerini fikir bakımından, mazmun yönünden ve üslup açısından Senaî'nin seviyesinin altında görür. Fakat lafızla akıcılığını, fikir açıklığı yönünden Enverî'den üstün görür. Yine de tekdüzeliği sebebiyle Enverî'den geride kalmıştır. Bazı kasidelerinde Senaî'yi taklit ettiği barizdir. Onun şiirlerinde Seyyid Hasan Eşref-i Gaznevi ve Reşidüddin Vatvat'ın etkisi de vardır. Cemaleddin-i İsfahani'nin dili sade ve akıcıdır.

Gazel

Gazel, kasidenin başlangıcında yer olan bir konu olarak varlığını devam ettirmiştir. Şairler, kaside teşbiblerinde çekici tegazzüllere yer vermişlerdir. Hal böyleyken, XI. yüzyılın sonlarında ve XII. yüzyılın başlarından itibaren Senaî-yi Gaznevî (ö. 1141), gazeli tür boyutundan nazım şekline ulaştırınca, gazele rağbet artmıştır. Senaî'nin konu olarak İlahî aşka ve manevî coşkuya yönelmesi, Selçuklu dönemi gazelinde büyük bir dönüşümün ilk kıvılcımlarındır. Gazel, büyük oranda maddî aşk olgusunun mecaz dünyasından sıyrılıp, manevi dünyanın hakikatına yönelmiş, gazeldeki dünyevi sevgili de ezelî maşuka evrilmiştir. Böylece hem gelişmiş hem de dönüşmüştür. Bu dönüşüm, hem kasideden gazele yönelmeyi başlatmış hem de gazel sayısında gözle görülür derece bir artışa sebep olmuştur. Buna rağmen, bu dönemde yazılan gazellerin ileride yazılacak olan ilahî aşkın tüm özelliklerini barındıran gazel boyutuna ulaşması için biraz daha zamana ihtiyacı olacaktır. Ayrıca bu dönem şairleri, kaside yazan şairler olarak bilinirken, ileride İlahi aşkı dinlelendiren şairler de gazel şairi olarak tanınacaktır.

Selçuklular döneminde gazelin ilahî bir olgu kazanması sonucu, tasavvufi/irfani gazel ortaya çıkmış ve tasavvuf ehli kimseler, tekke ve hangahlarda müridlerin heyecanlanması ve nefislerini arındırması veya irfan meclislerinde ehl-i tarik olanların zihinlerine, ruh dünyalarına haz vermek için, gazeli bir araç yaparak kendi meşrep ve tasavvufi anlayışları doğrultusunda gazeller yazmaya başladılar. Se-

na'î'nin başlattığı tasavvufi gazel geleneğini, Attar (ö.1221) ile kemal noktasına ulaştırmıştır. İrfani gazel, mutasavvif olmayan şairler tarafından da benimsenmiş, bu tarzda çok fazla gazel yazmışlardır.

Selçuklular döneminde maddî aşk olgusunu gazellerinde ortaya koyan şairler de mevcuttu. Bu şairler, Samani ve Gazneliler döneminden kendilerine miras bırakılan bu aşk anlayışı doğrultusunda gazeller yazmışlardır. Bunların başında Sultan Melikşah ve Sencer dönemi saray şairleri olan Enverî ve Muizzî gelir.

Enverî, bir kaside şairi olmasının yanında gazelleriyle de tanınmıştır. Safa göre Enverî, gazellerinde yer alan sade ve akıcı söylemlerini aşkın ince hayalleriyle karıştırma sonucunda doğal ve gönül okşayıcı gazeller yazmıştır. Adı geçen edebiyat tarihçisine göre gazel konusunda Enverî için: "Gazeli, Sadî'den önce Zahir-i Faryabî gibi kemal ve letafet derecesinin en üst noktasına yaklaştırmış olan ve bu zor yolu şiirde Sadî'nin ince bakışlı düşünceler, ince hayallerinin gezinti yeri haline hazır bir hale getiren kimseler arasında saymak gerekir" demiştir.

Muizzî'nin kaside başlangıcında yer alan tegazzüller ve müstakil gazellerinde daha çok Ferruhî ve Unsurî'nin etkisi görülür. Safa'ya göre Muizzî: "Her ne kadar tegazzül ve gazellerinde Ferruhî'nin gazellerinin tazeliği görülüyorsa da her halükarda onun güzel ve hoş gazelleri söyleme noktasındaki çabası, kesinlikle gazel türünün ilerlemesinde etkin bir araç olmuştur. Muizzî'nin kasidelerinde görülen aşırıya kaçma, gazellerinde görülmez. Kaside söylemindeki sadelik gazellerine de yansımıştır. Şairin Divanı'nda 63 adet gazeli vardır. Kaside sayısına nisbetle gazel sayısının az oluşu, onun bir gazel şairi olmadığını gösterir. Gazelleri, nazım hâlinde değildir ve aşk konusunda yazılmış şiirlerden oluşur. Bu şiirler, sade ve akıcı olup kapalılıktan uzaktır. Firuzanfer: "onun anlamlar ve mazmunlar kullanımında başarılı olmadığını, Gazneliler dönemi şairlerinden Feruhî ve Unsurî'yi taklit etmek istemiş, fakat onların seviyesine ulaşamamış ve onların mazmun ve terkipleri kullanmadan öteye gidememiştir," demiştir.

Muizzî'nin gazelleri daha çok âşıkane'dir ve bu türün özelliklerini yansıtmıştır. Tarihi ve hikemî duyguları gazele getirmesi onun şahsi özelliğinden çok, dönemin gazel evsaflarından kaynaklanır. Muizzî, bir kaside şairi olduğundan gazellerine kaside söylemiyle yaklaşmış, gazele kasidenin görevini yüklemiştir. Bu, dönemin tüm gazel şairlerinde mevcut bir özelliktir. Kasidelerinin yanında gazelleri, aşkın terennümünden ileri gidememiştir.

Kaside şairi olarak bilinen Esir, gazeller de yazmıştır. Kaynaklar onun gazellerinin büyük bir kısmının irfani özellikler taşıdığını söylemişlerdir. Kaynaklar, bu aşkın Esir'i aşk meşrepli biri olarak yaptığını ve sonuçta temiz bir fırında aşk ateşinde yanmış, ham olmaktan kurtulmuş ve aşk kimyası sayesinde vücut bakırı saf altına dönüştüğünü söylemişlerdir. *Tezkire-i Hulasatu'l-eş'ar* ve *Ateşgede* başta olmak üzere kaynaklar onun güzel yüzlülere baktığını ve Tebriz'de ipek satan yüzü güzel olan bir çocuğa âşık olduğunu söylemişler ve ona şiirler yazdığını kaydetmişlerdir. Esir, bu güzel yüzlüye âşık olmuş ve gönlünü ona rehin bırakmıştır. Fakat kaynaklarda yer olan Tebriz kaydı doğru değildir. Yazdığı gazele göre bu şehir Zengan'dır. Kendisi bir şiirinde bu durumu dile getirmiş ve Zengan'a gelmesinin nedenini açıklamıştır:

Canı senin yoluna koydum. Benden çıkan bu söz büyük bir hatadır. Zira can dediğin ne ki benim canım sensin. Senin aşkından dolayı sultana hizmete geldim. Ey ay yüzlü! Benim sultanım sensin! Esir, Zengan'da ne yapıyorsun diyen kişi, bu nükteden gafildir. Çünkü benim Zengan'ım sensin!

Esir'in *Divanı'nı* neşreden Hümayun Ferruh, tasavvufi düşüncede güzel yüzlülere âşık olmayı o kültürün bir geleneği olarak görmüş ve ariflerin bu tür aşklarında şehvete yer vermedikler için bu durumu normal karşılamıştır. Ferruh, görüşlerini şöyle açıklamıştır: Onların aşkları *cemal-perest*cedir yani sadece güzel yüze âşık olurlar. Güzel yüzlü bir çocuğa âşık olmak, Tanrı'nın güzelliklerinin güzel yüzde tecelli etmesinden ileri gelir. Bir zaman olur bu güzellik olgusu kemal noktaya taşınır ve kişiyi beşeri/mecazî aşktan, hakikî/gerçek aşka yönlendirir. Dolayısıyla güzel yüzlü bir çocuğa veya peri yüzlü bir kişiye âşık ol-

mak, gönül vermek ve aşk oyununa girişmek, beşeri aşktan ilahi aşka geçmek için bir köprüdür.

Esir'in irfani aşkı dile getiren şairlerde görüldüğü gibi coşkulu ve cezbeli değildir. Başka bir ifadeyle bu aşk; derinde değil, yüzeydedir ve ömrünün sonlarına doğru yazdığını düşünürsek, onda bu aşka yönelmenin ötesinde gönlünden geçen ve inzivaya çekilmenin verdiği bir ruh dinginliğidir de diyebiliriz. Bu tür şiirlerinde Senaî-yi Gaznevî'nin etkisi olduğu söylenmektedir:

“Âşık olmanın şartı nedir? Başkasına ihtiyaç duymamak, saltanatı yoksulun ayak toprağına sermektir. Dert hâsıl et! Dert iksiri olmadan mümkün değildir. Ahsiketî'nin bakırından Senaî'nin gümüşü yapmak gibidir.”

Edip Sabir, gazellerinde maddi aşk, şarap, zevk ve eğlence gibi temaların yanında ahiret, dünyanın vefasızlığı ve insanın acizliği gibi konulara da yer vermiştir. Edib Sabir'in özellikle aşk ve şarap konulu gazellerinde İslâmi kurallara dikkat etmediği görülür. Safa, onun gazelleri hakkında şöyle demiştir: Edip Sabir; güzel gazelleri, hoş tegazzülleri, sözünün açıklığı, mazmun kullanmadaki başarısı ve güzel bir dile sahip oluşu gibi hünerleriyle büyük bir ün kazanmıştır. Bu durum onu çağdaşı şairler arasında üstün kılmış ve bunlardan kimilerinin övgüsüne konu olmuştur. Hatta öyle ki Enveri, söz gücü ve tarzının kudreti açısından sahip olduğu onca güce rağmen kendisini şairlik noktasında ondan daha düşük bir noktada saymış ve şöyle demiştir:

Her ne kadar Sabir kadar değil isem de Senai gibiyim.

Edib Sabir'in gazellerinin en önemli özelliği dilinin son derece açık, sade ve anlaşılır olmasıdır. Bundan dolayı kaynaklar onun şiir üslubunun Sebk-i Horasani'ye yakın olduğu görüşündedirler. Şiirinin akıcılığı açısından Horasan tarzının özellikleri ağır bassa da Arapça kelime ve unsurlara yer vermesi, edebi sanatlarla yönelip şiirlerini sanatlarla örmesi de Sebk-i Irakî'nin etkisinde kaldığını gösterir. Bu özellik de çağdaşı şairlerinin tümünde yer alır. Buna rağmen tarzında Horasan üslubu daha ağır basmıştır. Bundan dolayı Safa, gazellerinin anlaşılır ve akıcılığı yönünde Sa-

bir'in yaşadığı dönemindeki konumunu, Ferruhi'nin Gazneli Mahmut dönemindeki konumu gibidir, diyerek bu gerçeği dile getirmiştir.

Seyyid Hasan-ı Gaznevî de gazel yazmıştır. Onun gazelleri, çağdaşlarıninkilerden farklıdır. İlim ve irfan sahibi olmasına rağmen, gazellerinde tasavvufu çağrıştıracak duygular yok gibidir. Gazelleri, maddi aşkın tezahürleriyle doluyorsa da önceki dönemlerde görülen bedensel hazlar onun gazellerinde yer almaz. Gazellerinin büyük bir kısmı sevgiliyle başlar, sevgilinin vasıflarıyla devam eder ve gazel, sultanın sıfatlarıyla ya da sultanın cömertliğiyle biter. Gazellerinde medhiye söyleminin hakîm olması, gazelin istenilen boyuta ulaşmadığını gösterdiği gibi kaside şairi olma özelliğinden de kurtulmadığını gösterir. Bu özelliği onun bazı gazellerine de yansır. Öyle ki o, sevgiliyi vasfederken kullandığı kozmik unsurları, gazellerinde sultanlar içinde kullanmış ve onların bazı yönlerini bu unsurlarla açıklamıştır. Gazellerinde mahlas yoktur. Gazelleri, bir nazım şekli değil de aşk konusunda yazılmış şiirler olduğundan, bu tarz şiirlerinde mahlas kullanmamıştır. Kasideleri gibi gazelleri de sade ve akıcıdır. Gazel dünyasının mazmunları gazellerde gerektiği gibi kullanılmamıştır. Edebi sanatlar gazeline sirayet etmemiştir.

Abdulvasi-i Cebeli, hoş a giden gazeller de yazmıştır. Gazelleri son derece sade ve anlaşılırdır. Dolayısıyla kasidelerindeki anlam ağırlığı, beyitlerin sanatlara boğulması, söylemin abartılı ifadeleri, zihin yorucu kelime ve terkip dünyası gazellerinde görülmez. Gazellerinin anlaşılması ve anlamın derinde değil de yüzeyde olması bundan kaynaklanır. Cebeli'nin gazelleri ağırlıklı olarak maddi dünyaya ait olup beşeri duyguların ağır bastığı söylemlerle doludur. Onun 90. gazeli bu tür duyguları yansıtır:

Kalk! Düşünce ve gam elbisesini yırtalım.

Gökyüzü üzerinde zevk ve eğlence çadırı kuralım!

Cemaleddin-i İsfahanî, gazel yazan en ünlü şairdir. Gazelleri, latif bulunmuştur. Kendisi de şiirin gücünü can suyunu benzetir. Bundan dolayı o, gazellerini *ab-ı revan*, öv-

gülerini gizli inci gibi görmüştür. Gazel söylemede kemal derecesinde denecek kadar yüksek bir dereceye yaklaşmış ve XII. yüzyılın büyük gazelcilerinden Sa'di-yi Şirazi'nin ortaya çıkmasına ortam hazırlamıştır. Onun gazelleri, çağında yazılan gazellerin önüne geçmiştir. Gazellerindeki mana latif, lafızları yumuşaktır. Firuzanfer'e göre onun gönül çeken gazelleri, gönülleri parlatmada o kadar başarılıdır ki bu başarı, Sadi'ye yakınlık yönüyle sabah vakti cihanı aydınlatan güneş gibidir.

Selçuklu döneminde gazel iki şekilde karşımıza çıkar. Bunlardan birincisi aşk ve sevgili konusunun işlendiği kaside nesiplerinde, diğeri de divanların gazeliyat başlığı altında yer alan şiirlerde. Kasidenin nesipte yer alması, Arap edebiyatı geleneğinden ve nesibin temel konusu olmasından ileri gelir. Bu tür şiirler daha çok tegazzül olarak bilinir. Selçuklular döneminde tegazzüllerin yanında gazel yazılması da adı geçen dönemin şiir özelliğindendir. Senaî ile başlayan gazel söylemi, bu dönemde rağbet görmüş ve şiirin bir türü olarak varlığını sürdürmüştür.

Selçuklu dönemi şairlerin divanlarında gazel türü geçmiş dönemlere oranla yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Gazelin konusu ağırlıklı olarak aşk ve sevgiliyle ilintilidir. Aşk söylenilenin aksine beşeri olup, maddidir. Bunun yanında Senaî'nin ortaya koyduğu manevi yani hakiki aşk anlayışı da az da olsa gazellerde ele alınmıştır. Bu dönemde gazelleriyle öne çıkan ilk şair, Enverî'dir. Enverî, Selçuklular döneminde gazelin öncüsüdür diyebiliriz. Bunun en önemli nedeni, Senaî'den sonra mahlas kullanan ilk şairdir. Bu, şu anlama gelir; onun gazelleri tür boyutunu aşarak nazım şekli boyutuna ulaşmıştır. Gazellerinin büyük bir kısmı mahlaslıdır. Enverî'nin yolundan giderek gazelde mahlas kullanan ikinci şair Esirüddin-i Ahsîketî'dir. Bu iki şairin dışında gazelde, mahlas kullanan şaire rastlamadık. Mahlaslı gazeller, nazım şekli özelliği taşıırken mahlas kullanmadığı gazelleri, tür boyutunda kalmış ve konusu aşk ve sevgili olan şiirlerin ötesine geçememiştir. Bunun en önemli nedeni, gazel nazım şeklinin ideal seviyeye ulaşmamasıdır.

Enverî'nin *Divanı*'nda 322 adet gazel vardır. Gazelleriyle şöhret bulan Cemaleddin-i İsfahanî'nin 172 gazeli vardır.

Döneminde şiir yönüyle en hacimli divanına sahip olan Muizzî'nin *Divanı*'nda sadece 59 gazel vardır. Esirüddin-i Ahsiketî'nin *Divanı*'nda 192, Edib Sabir'in *Divanı*'nda da 54 gazel yer almıştır. Seyyid Hasan-ı Gaznevî *Divanı*'nda 89, Abdulvasi-i Cebelî'nin *Divanı*'nda 152 gazel kayıtlıdır.

Gazeller, aşktan ve sevgiliden bahseder. Aşk, şairde vazgeçilmez bir arzudur ve sevgiliye duyulan tutku ve bağlılığı ifade eder. Şairin duygularının özüdür. Duygu yoğunluğu aşkın şiddetini gösterir. Gerek Gazneli gerekse Selçuklu dönemi gazelleri, konu olarak farklılık arz etmez. Farklılık gazel şairlerinin konuya yaklaşımında, hayal dünyalarının genişliğinde, teşbihlerin kullanımı ve tasavvurlarda yer alır. Bu dönem gazellerinde Unsurî, Ferruhî, Menûçîhrî gibi şairlerin izlerini görmek mümkündür.

Âşık, gazelinde sevgilisine duygularını rahat bir şekilde anlatır. Enverî'nin 284. gazeli bunun örneğidir. Bu gazelde Enverî, kendi duygularını yansıtmıştır.

Bütün benliğimle sana bağlı olduğumu biliyorsun. Naz elimi kaldırdığım bir gün benim niyazımdan haberdar olduğunu biliyorsun. Gönlümün sırlarından perdeyi nasıl kaldırıyor-sun ki sonunda gönül perdesinden sen çıkıyorsun. Diyorsun ki bundan böyle vefa göstereceğim, diyorum ki eğer vefa ve aht kaldıysa! Kıssayı kısa kes diye ayağa kaldıyorsun, zira bu gece bizim başımızda senin verdiği dert var.

Yine onun 162. gazelinin matla beyti şöyle başlıyor:

Selamun aleyk ey cefayı meslek haline getiren sevgili!

Nerelerdesin? İşin gücün nasıl?

Bu ve buna benzer duygular, dönem gazellerinde çok görüldüğü için, gazelerde sadelik ve samimiyet öne çıkmıştır. Bundan dolayı gazelerde derinlik yoktur.

Gazelerde öne çıkan sevgilidir. Sevgili, bilinen özellikleriyle gazelde yer almış, bilinen mazmun ve imaj dünyasıyla resmedilmiş, güzellik unsurlarıyla öne çıkarılarak idealize edilmeye çalışılmıştır. Âşık, sevgili karşısında şeydadır, divanedir, çaresizdir, hakirdir. Aşk yolunda bütün acılara göğüs geren ve aşkı uğruna canını vermekten çe-

kenmeyen bir görüntü sergiler. Bu dönem gezelin tematiği bu ve buna benzer duygularla doludur. Enverî'nin bir gazelinin matla beyti Şöyle başlar:

Âşıklık nedir? Müptela olmaktır.
Keder ve üzüntüyle dost olmaktır!

Bu dönem gazellerinde göze çarpan önemli ve yaygın bir özellik de "dedim-dedi" şeklinde verilen âşık ile maşukun konuşmasıdır. Enverî'nin 25. gazelinin bir beyti şöyledir:

*Dedim: Bir buse ver! Dedin ki Yarın!
Cihanda dünyanın yarını [çok] sayıdadır!*

Muhavere tarzı dönem şairlerinin tümünde mevcuttur. Bu dönem gazel yazan şairler, kaside şairi olarak tanınmışlardır. Şairler, kasidelerin nesip bölümünde söyledikleri âşıkane duyguların bir benzerini gazellerde de tekrarlar. Bundan dolayı gazel, çoğu kaynakta nesip bölümü tarzında söylenmiş aşk şiirleri olarak adlandırıldığı gibi, geleneksel kasideleri andıran küçük methiyeler olarak da isimlendirilmiştir. Buradan hareketle gazele, kaside tegazzüllerinin görevi yüklendiği gibi medhiyelerin övgü kalıpları da yüklenmiştir diyebiliriz. Gazellere, sevgiliye "sanema", "cana" diye başlamak ve gazelin sonunda hükümdarın nimetlerine şükretmek veya başka bir özelliği yansıtmak çok görülen bir durumdur. Bir tarafta sevgilinin vasfı, diğer tarafta hükümdarın sıfatları içiçe girmiştir. Kasidelerde sultanlar için kullanılan benzetmeler, gazellerde sevgililer için de kullanılmıştır.

Abdulvasi-i Cebelî 88. gazelinde, kendisine yeni bir sevgili bulduğundan ve onun güzelliğinden bahseder. Kendi yüzünün sarılığını, zayıf, iki büklüm ve de yıkılmış bir bedene sahip olduğunu dile getirir. Artık âşıklık belasından bahsetmeyeceğini ve aşk oyununda işleri yoluna koyduğundan dem vurur. Sözü buradan hüsn-i talil sanatıyla Sultan Sencer'e getirir, gazelini şöyle bitirir:

Bilhassa ben, sevgilinin aşkının belasından (korunmak) için,
doğunun ve batının hükümdarı Sultan Sencer'in övgüsünden
nazar muskası yaptım.

Muizzî de 10 beyitlik bir gazeline şu sözlerle başlar:

Bugün benim sevgilim savaş hamlesi yapmadı!
Dostluk, güzellik ve özür dilemenin dışında bir iş yapmadı!

Aşkını 9 beyitte dile getirdikten sonra son beytinde
şunları söyleyerek medhiyeyi hatırlatan bir şekilde gaze-
lini bitirir.

Cihanı tutan, civan bahtlı Sultan Melikşah,
Öyle şahtır ki hükümdarlıkta ve
hükümdarlık sanatında benzeri yoktur!

Seyyid Hasan Gaznevî'nin gazelleri incelendiğinde âşı-
kane mazmunlar arasında Gazneli Behramşah'ın medhi-
yesi söylenmiştir. Gazellerine aşk olgusuyla başladığını,
kaside girizgâhları gibi sözü memduha getirdiği ve gazelin
sonuna kadar onu övdüğü görülür. Onun 9 beyitlik 69. ga-
zeli böyledir. Seyyid Hasan-ı Gaznevî, 5 beyitte aşkı, maz-
munlarıyla dile getirir, 6. beyiti bir girazgâh gibi kullanan
şair, 7. beyite Behramşah'ın övsüne yer verir ve bu durumu
gazelin sonuna kadar devam ettirir. Yine onun 9 beyitten
oluşan 70. gazeli, tam bir medhiye söyleminde yazılmıştır.
Onun gazeli: "Ey feleğin (kendisine) kulluk ettiği kutluşah!
Vey feleğin sarayına can u gönülden hizmet ettiği kutlu hü-
kümdar!" diye başlar. Sonra övgüsünü yaptığı hükümdara
seslenir: "Ey şah! Gece renkli bayrağınla gökte güzellerin
zülfü gibi ay tutan Behramşah!" Ardından: "Savaşta bütün
kötü düşüncelilerin ayağını kesersin! Eğlencede iyilik iste-
yen elin [her tarafı] kaplar!" der. Hemen sonra: "Tanrı'nın
fazlıyla çok fitneler kırdın! Tanrı'ya şükür olsun ki pek çok
kaleler aldın." Son beyitte kaside dualarında kullanılan bir
övgü kalıbı olan hükümdarın ömrünün uzun, mülkünün
geniş olmasını temenni ederek gazelini tamamlar. Bu ga-

zeller, çok söylendiği için medhiye kasideleri gibi bunlara da medhiyye/övgü gazelleri diyebiliriz.

Esirüddin-i Ahsiketî'nin bir gazeli övgü gazeli niteliğindedir. Irak Selçuklularından memduhu Arslan b. Tuğrul için söylediği övgü gazeli şöyledir:

Ey dünyaya Tuğrul ve Sultan Alp Arslan'ın yadiğâr bıraktığı şah! Senin soyunun parlak güneşini Tanrı verdi. Senin doru atının nalına yeni ay gerdanlık öpücük vermiştir. Senin divanın önünde mihrap kaşlılar secde etmiştir. Artık zaman binlerce kıran getirmediği için, sen şahlar şahı mesnetli tek sahip-kıransın. Alp Arslan'ın tacını şükür olarak başımın üzerine, bahtı da Arslan Şah'ın başı üzerine koydum. Zaman, senin bahtına Müşterî Yıldızı'nın gözüyle bakınca, yaşlının görkeminden ve gencin ikbalinden şaşkına döndü ve dedi: ey şahlarşahı bahtlı ve kayser taçlı hükümdar! Mutluluk seninle olsun! Şahın ömrü (uzun), gücü sonsuz olsun!

Selçuklu kasidelerinde Yakup, Yusuf ve Nuh gibi peygamberler ve mitolojik kavramlar da gazellerin konusu olmuştur. Yusuf'un güzelliği, kuyuya atılması, Yakup Peygamber'le ilintilenmiştir. Nuh Peygamber'in ise ömrü gazellere konu edilir. Kasidelerde yer alan mitolojik karakterlerin Türk sultanları tarafından ayaklar altına alınması, gazellerde yerini mitsel kahramanların sahip olduğu özelliklere bırakmıştır. Artık gazellerde, mitolojik kahramanların sahip olduğu özelliklere âşıklar sahip olacaktır. Abdulvasi-i Cebelî'nin 5 beyitten mürekkep 81. gazelinde bu özelliğe rastlıyoruz:

Ben, dün gece Cemşid'in mülk ve devletine sahiptim.

Sanki sonsuz nimet ve bolluğa ulaştım.

Benim önümde ayakta bir peri kızı durmuştu.

Sanki elimde Cemşid'in yüzüğü vardı.

Selçuklular döneminde gazeli başarılı bir şekilde söylemiş olan son şair Zahir-i Faryabî'dir (ö. 1202). Gazelleri, son derece akıcı, latif ve ince hayallerle doludur. Hayal gücünün kuvveti gazellerinde hemen göze çarpar. Safa'ya göre onun gazelleri, Enverî ve Sadî arasında bir aracıdır, köprüdür.

Rubaî

Selçuklular döneminde yazılan nazım türlerinden biri de rubaîdir. Rubaî, hem nazım şekli hem de tür olarak bu dönemde büyük bir ilerleme kaydetmiştir.

Rubaî, yeni Fars edebiyatının oluşumuyla birlikte bir nazım şekli olarak yer almıştır. Arapçada “dörtlü, dörtlük” anlamına gelen rubaî, edebiyatta dört mısradan meydana gelen şiirlere verilen addır. Farsçada dübeyt (iki beyitlik şiir) yanında terane ve çiharganî olarak da isimlendirilir. Şems-i Kays’a göre, bestelenmiş rubaîlere terane, bestelenmemiş olanlara da rubaî denir. Şems-i Kays, bu türün Fars edebiyatındaki ortaya çıkışını, çocukların ceviz oyununda söylediği (Galtan galtan hemi reved tâ bun-i gev/yuvarlana yuvarlana çukurun dibine kadar gidiyor) tekerle Rudekî’ye mâl etmiştir.

Fars edebiyatı araştırmacıları, rubaînin seyrinin Samaniler döneminde başladığı üzerinde hemfikirdir. Samaniler dönemine ait elde az rubaî bulunmasına rağmen, bu dönem rubaî yazan şairlerin daha sonraki dönemlerde rubaî yazan şairleri etkilediklerini söylemişlerdir.

Samaniler döneminde rubaîleriyle öne çıkan Rudekî’nin rubaîleri, tematik olarak âşıkane duyguları haizdir. Maddi aşk duygusunun ve yaşama sevincinin öne çıktığı rubaîlerinin içeriği, döneminin şiir özelliklerini yansıtmaları bakımından önemlidir. Rudekî’nin rubaîlerinde işlediği beşerî aşk ve sevgili söylemlerinin âşıkane tarzın dışına kaymadığı söylenebilir. Dolayısıyla tegazzülün muhtevasına benzer bir muhteva ve benzetme dünyası rubaîlerde de yer alır. Aşağıdaki rubaî buna bir örnektir:

Ey sevgili senin yüzün güzellik denizi,
kırmızı renkli dudağın mercandır.

Senin zülfün amber (kokar), ağzın sedef, dişlerin incidir.

Rubaînin eskiliğini gösteren bir kayıt da yazarı ve tarihi meçhul *Tarih-i Sistan* adlı eserde yer alır. Samani hükümdarı Nasr b. Ahmed döneminde Emir Ebu Ca’fer ile Mekan arasında geçen bir olay üzerine Sani-i Belhî adında bir şair,

mecliste bir rubaî söyler. Bu rubaî, bazı kaynaklarda eldeki ilk rubaî olarak görülür. Ayrıca rubaînin hemen her konuda yazılacağını göstermesi açısından da önemlidir:

Senin gam hanen yıkılıp viran olsun!
 Senin eğlence hanen sürekli bayıdır olsun!
 Senin işin daima iyilerle olsun!
 Sen Mir-i Şedid ol! Senin düşmanın Mekan olsun.

Samaniler dönemiyle başlayan rubaî nazım şekline rağbet, Gazneliler döneminde de devam etmiştir. Gazne sarayı şairinden Ferruhî (ö. 1038), Unsurî (ö. 1040) ve Menuçih-rî (ö. 1041) başta olmak üzere adı geçen dönemde yaşamış şairler rubaîler yazmışlardır. Unsurî'nin terane söylemekle şöhrete kavuştuğu malumdur. Nizamî-yi Aruzî, ünlü *Çehar-makale*'sinde Gazneli Sultan Mahmud'un meclisinde Unsurî'nin söylediği bir rubaînin beğenildiğini ve ağzının mücevherlerle doldurulduğundan bahseder:

Sevgilinin zülfünün ucunun kesilmesi ne zaman ayıp oldu.
 Gama oturmak ve [gamı] istemenin yeri değildir!
 Neşe, sevinç ve şarap istemenin zamanıdır.
 Servi ağacı budandıkça süslenir!

Bu dönemde rubaî, mutasavvıflar tarafından yoğun şekilde kullanılmıştır. Tasavvuf heyecanını dört mısra içerisinde ifade etmeye imkân sağladığı için bu tür, daha başlangıcından itibaren sufilerin ilgisini çekmiştir. Tasavvufi rubaînin Fars edebiyatındaki mucidi Ebu Sa'id-i Ebu'l-Hayr'dır (ö. 1049). Aynı yüzyılda Abdullah-ı Ensarî (ö. 1089) ve Baba Tahir Üryan (ö. 1055) da rubaî şairi olarak anılırlar. Aşağıdaki ifadeler, Ebu Sa'id'e aittir:

"Feryad! Aşktan feryad!
 İşim yeni bir sevgiliye düştü.
 Eğer beni kırıp dökecekse, kırsın döksün!
 Ben ve aşkım yoksa, ne olursa olsun!"

Selçuklular dönemi diğer nazım türlerinde olduğu gibi rubaî nazım Şeklinde de büyük bir gelişme yaŐanır. Öyle ki *Nüzhetü'l-Mecalis* adlı rubaî koleksiyonunu yayınlayan Ri-yah ,  n sözde Selçuklu asrını rubaî asrı olarak görmüştür. Avfî, *Tezkiresi'*nde rubaî söyleyen  rif, hek m ve Şairlerden bahseder. Üslup deęiŐiklięinden rubaî de nasibini almış, adı geçen dönemde rubaî yazan Şairlerin sayısında artıŐ gözlenmiŐtir. Ömer Hayyam ( . 1132), rubaî ile anılan bir Şair olarak dünya çapında Ő hrete ulaşmıştır. Öyle ki kaside söylemenin yaygın olduğu bir dönemde, kaside Şairlerinin rubaîye divanlarında yer vermeleri, rubaînin geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir.

Bu dönemde ruba iler artar. Sayı arttıkça ruba inin konu ve içeriği çeŐitlenmiŐ, hemen her konuda rubaî yazılmıştır. Dönem üslubuna/sebk-i Irakî'ye paralel olarak ruba inin sadeliği ve akıcılığı bozulmuŐ, dili aęırlaŐmıŐtır. Rubaî, edebi sanatlarla örülmüŐ ve edebi sanatlarla süslü söyleyiş kanıksanmıŐtır. Yeni ve iŐitilmemiŐ mazmunlar arama ve bulma, ruba iler için de geçerlidir. Sadece derun  hisler değil, zevke dayalı isteklerinde yer aldığı ruba iler, yazıldığı gibi, siyasi ve tarihi olayları yansıtan ruba iler de yazılmıştır. Kasidedeki methiye söylemi, ruba iler için de geçerli olmuş, medhiye söylemli ruba iler yazılmıştır. Kısaca denilebilir ki, sebk-i Irakî ile birlikte Selçuklu Őiri nasıl gelişip dönüŐmüŐse, rubaîde bundan nasibini almıştır.

Tarih kitapları başta olmak üzere o dönemde mensur yazılan eserlerin içinde bol miktarda rubaî bulunur. Hatta pek çok siyasi mektup içerisinde bile ruba ilere yer verilmiştir. Rivayet edildiğine göre Enverî, Sultan Sencer'in nedimleri arasına katılıp sultanın meclisinde bulunduğu gibi onunla birlikte savaŐa da katılmıŐtır. Sencer'in 1146 yılında HarzemŐahl  Atsız'ı büyük bir orduyla yakalamak için çıktığı seferde Enverî de vardı. Öyle ki Sultan Sencer, Atsız'ı Hez resb Kalesi'nde sıkıŐtırır ve iki ay bu kaleyi muhasara altında tutar. Bu sırada Enverî, bir rubaî yazar ve sultana arz eder. Bu Şiir bir okla kaleye atılır.

Ey cihan hükümdarı! Cihan m lk  hesabı senindir.

Hükümdarlık talihi ve ikbalinin kazancı senindir.

Bugün bir hamle ile Hazâresb'i al!
Yarın Harzem ve yüz bin at senindir.

Selçuklula döneminde rubaî yazan şairlerin eserlerine baktığımızda, Enverî ve Emir Muizzî başta olmak üzere dönem şairlerinin büyük bir kısmı aşka ait tasvir, övgü ve ahlakî rubaîler yazmışlardır. Ömer Hayyam, felsefi ve hikemi konuları yoğun bir şekilde rubaîde işlemiştir. Hekîm Senaî; tasvir, aşk, övgü, irfanî hatta şaka ve mizah gibi her konuyu rubaîlerinde işlemiştir. Hekîm Suzenî, Mihsitî ve Ubeyd-i Zakanî gibi şairler de rubaîde şaka, mizah, hiciv ve alay konusuna yer vermişlerdir. Mesud Sa'd-ı Selman, hapis hayatının verdiği acı ve sıkıntılarını rubaîye taşımış ve habsiyat konusuna rubaîde yer veren ilk şair olmuştur. Ömer Hayyam, rubaîde tarz ve üslup yaratan tek şair olarak adıyla anılan bir rubaî mektebine öncülük etmiştir. Mihsitî, erkek şairlerin içerisinde rubaî söyleyen tek kadın şairdir.

Selçuklu dönemi şiirinde rubaî türünde yazılan şiirleri tasnif edip içerik olarak belirlemek oldukça güçtür. Şairler neredeyse tüm konularda rubaî söylemişlerdir. Bu da rubaînin teknik açıdan sağladığı kolaylıktan ileri gelir. Her mısranın birbirini tamamlayacak şekilde sıralanması, üçüncü mısranın serbest kafiye örgüsüne sahip olmaması ve bu mısradaki konudan kopmama başarısı sergilemek, dördüncü mısranın ilk üçünün çatısını oluşturması gibi açılardan bakınca rubaî söylemek çok da kolay değildir. Selçuklu dönemi şairleri, bu başarıyı güçlü şair kişilikleriyle yakalamasını bilmişlerdir. Şairlerin oldukça değişik ve farklı rubaîler söylemelerine örnek olarak, Esiriddin-i Ahsiketî'nin kendisini aşk oyununda muma benzettiği rubaî oldukça ilginçtir:

Ey Çigil güzeli!

Her gece, gönlümden ve gözlerimden mum gibi gözyaşı ve
ateş menzilinde ağlayıp yanıyorum.

Ey aşkı koparıp parçalayan!

Senin yüzünün arzusu gönlümde can ve canda menzil bırakmadı.

Esri'rin aşağıdaki rubaîsi de Tanrı'ya bir yakarıştır:

Ey yüzcelik sahibi Tanrım! Ey Tanrım!
Oradan oraya [koşma] ve derbederliğim çoktur.
Derman olarak ya benim için ümit evinin kapısını bağla,
Ya da gerekli olan anahtarla kapımı aç!

Abdulvasi-i Cebelî de her konuda rubaî yazmıştır. Onun 15. rubaîsi övdüğü kişiden nasiplenmek ve yardım beklemek için söylenmiştir:

Seçki insanlar topluluğu içerisinde senin gibi bir efendi yoktur!
Senin adaletinden dolayı zamanımızda tek bir mazlum yoktur!
Yeryüzünde senin nimetinden,
Szel nedimin dışında ve [seni] samimi övenden
başka mahrum yoktur.

Cebelî'nin 90. rubaîsi, bir övgü kalıbıyla söylenmiştir:

Bahar bulutunu ve orman aslanını görmek için
Emirü'l-ümera Kudbeddin'e bak!
Bazen güneş gibi ayyüzlü,
Kimi zaman Keyvan gibi kinli!
Bezmde güneş, savaşta Keyvan gibidir.

Edib Sabir'de değişik konularda rubaî söylemiştir. Onun 74. rubaîsi oldukça anlam yüklüdür:

Ey arzu edilen/sevgili!
Eğer zaman eziyet verdiyse, benim siyah saçımın üzerinde
beyazlık yol buldu!
Bana aşağılamayla bakılamaz,
Bir beyaz doğan, binlerce siyah kargadan iyidir!

Edib Sabir'in 3. rubaîsi de bir saki-name içeriklidir:

Saki bana kırmızı renkli şarabı verince,
 Onun parlaklığından Ceyhun Nehri'ni kırmızı yaparım.
 Sarhoş oluncaya kadar çölü,
 O denli taşkınlıkla şarap ile sularım,
 Karun'u da yerin dibine gömerim!

Her konuda rubaî söyleyen Seyyid Hasan-ı Gaznevi de farklı konuları işlemiştir. Bunlardan biri bağışlanma isteğidir. Onun 104. rubaîsi bu türdendir:

Cihan hükümdarı büyüklüğünde bağışlayıcı yoktur.
 Benim suçum olsa da olmasa da affeder!
 Ey şah! Her ne kadar benim günahım büyüktür,
 Biliyorum ki senden daha büyük affedici yoktur!

Seyyid Hasan-ı Gaznevi'nin 172. rubaîsi bir hükümdar övgüsüdür:

Ey Tanrı'nın gölgesi! Güneş gibi yaşa!
 Ümit ettiğin şekilde asude yaşa!
 Ey haşre kadar dini sağlam koruyan!
 Ve'y mülkünde ab-ı hayat gibi sonsuza kadar yaşa!

Selçuklu döneminde iki ünlü şairi olan Muizzî ve Cemaleddin-i İsfahanî, rubaîlerini ünlendikleri tarzda ifade eden ender şairlerdendir. Muizzî, bir kaside şairi olarak rubaîlerinde de aynı söylemi devam ettirmiştir. Onun rubaîleri "ey şah", "ey hükümdar", "ey Hüsrev" gibi kaside nidalarıyla başlar ve kasidelerinde hükümdarı nasıl övdüyse, aynı övgüyü rubaîlerinde de devam ettirir:

Ey şah! Senin izzet ve değer in ebedi olsun!
 Kılıç, kalem ve kadeh senin elinde olsun!
 Binlerce tac sahibleri senin safında olsun!
 Yüzlerce şah senin arkandan gelen halife olsun!

Cemaleddi-i İsfahanî, ruba ilerine a k duygusunu ta ı-mı , maddi aşkın söylemlerini ruba ide de devam ettirmiş-tir. Gazellerinde olduğu gibi ruba ileri de  a kanedir. Onun bu duygularını 7. ruba isinde görürüz:

Ey a k! Sen nasıl bir derdsin ki senin dermanın yoktur.
 Ey can! Senin cananın yokken nasıl ya yorsun!
 Ey sabah! Sana kavu an yok ki ortaya  ıkasın!
 Ey gece! Benim gamımın sonu, seninde bitece in yok!

Selçuklu döneminde ruba i yazan    şair, bazı özellikle-riyle  ne çıkmıştır. Bunlar; Enverî, Ömer Hayyam ve Meh-sit 'dir. Enverî'nin  ne  ıkı ı, adı geçen dönemde en çok ruba i yazan şair olmasındandır. Onun *Divanı*'nda çeşitli konularda yazılmış 444 ruba i yer almıştır. Bu ruba ilerde  ne çıkan en önemli nokta, bazı ruba ileri "der-medh" diye ba lamasıdır. Enverî'nin kaside başlıklarında gördüğümüz bu özelliği ruba ilerine taşıması son derece önemlidir. Onun 102. ruba isi *Der-medh-i P r z   h Togan Tekin* başlığını taşır:

Benim muradım doğrultusunda mutluluk vermeyen felekten,
 Ümit ba ını a mayan bahtdan,
 P r z  ah Togan Tekin insafına sı ındım.
 P r z  ah Togan Tekin sonsuza kadar ya asın!

Enverî, ruba ilerinde "der-mersiye-i Eb  l-Hasan-ı İmr n ", "  l-mersiye", "der-hakk-ı B  T lib-ni'met", "der-hasb-ı hâl-i hod", "der-n hun giriften-i m htum", "ez-zeb n-ı p    h gofte", "der-sa'y-ı ilm g yed" ve ben-zeri başlıklar yer almıştır. Onun 355. kasidesi, "huzur-ı d    r  h hed" başlığını taşır ve onun şiir dünyasında yer almayan bir istektir:

Benim gözüm bütün cihanın üstündedir bugün!
 Bu göz seni görmek için açıktır bugün!
 Tüm cihanda konu ulanlar mecazdır bugün!
 Bize d  en senin cemalini istemektir bugün

Rubaî Şairleri

Mehsitî-yi Gencevî

Mehsitî, XI. yüzyılda yaşamış kadın şairdir. Güzelliğiyle şöhret bulmuş, Gence Hâkiminin oğluyla saf ve derin bir aşk yaşamış ve yazdığı rubaîlerle tanınmış bir Türk şairidir. Mehsitî'nin doğum tarihi tam olarak belli değildir. Bazı kaynaklar onun 1098 yılında, bazı kaynaklar da 1113 yılında doğduğunu söylemişlerdir. Mehsitî'nin doğduğu yer hakkında da değişik düşünceler ileri sürmüşlerdir. Onun doğduğu yer olarak Gence, Nişabur ve Hocend'in isimleri geçer. Mehsitî'nin yaşamının büyük bir kısmının Gence'de geçmesi ve Gencevî mahlasını kullanmasından dolayı, adı geçen şairenin Gence'de doğduğu fikrinin öne çıkmasına neden olmuştur.

Mehsitî, Gence'den sonra Horasan'a Sultan Sencer'in başkenti Merv'e gider. Mehsitî, Merv'de döneminin ünlü şairlerinden Edip Sabir ve Ömer Hayyam gibi şairlerle tanıştıktan sonra, Sultan Sencer'in sarayına kabul edilir ve sultan ona büyük bir ilgi gösterir. Bazı kaynaklara göre Mihseti 1180'li yılların başında hayatını kaybetmiştir.

Selçuklu döneminde rubaîlerinin özellikleriyle öne çıkan ikinci şair, Genceli Türk şaire Mehsitî'dir. Onun küçük Divanı'nı rubaîlerden oluşmuştur. *Divan* adlı eserinde 169 rubaîye yer vermiştir. Mehsitî'nin rubaîlerinin temel konusu aşktır. Rafeal Huseynov, bu konuda "Tükenmez sevgiyle seven kalbin heyecanlarını, visal sevincini, hicran acısını yansıtan Mehseti Hanım'ın rubaîleri zengin bir aşk senfonisini hatırlatıyor. Bu senfoninin her notasında coşkun, sevdalı bir kalbin çırpıntısını işitiyor ve pak aşkına şahit oluyoruz," demiştir. Aşağıdaki ifadeler, bu duyguların tercümanıdır:

Aşkın minberine çıktığımızdan beri

Aşkın dışında bir söz söylemedik.

Aşk ile yanıp tutuşmayan, buz gibi hissiz olan

Bizim bu menzilimize ayak basmasın.

Mehsitî'nin aşkı beşerî duygularla örölmüştür. Maddî aşkın bütün özelliğini dile getirmiştir. Önceki yüzyıllarda yaşayan şairlerin aşk konusundaki ifadeleri ve aşkın formatına uygun sözleri onun şiirinde de görülür. Bu açıdan Mehsitî'nin gazel olarak adlandırılan ve konusu aşk olan manzumelerinde orijinal bir anlatım neredeyse yoktur. Eski mazmun ve mefhumları kullanmaktan ileri gidememiştir.

Mehsitî'nin aşkı yukarıda ifade edilen vasıflarla donanmasına rağmen bu aşkın ifadesinde dile getirilen duygulara kendi damgasını vurmayı başarmış, kendi hayallerini yansıtmış diyebiliriz. Örneğin 13. rubaîde gönlünün aşk âleminde sultan oluşunu, bir takım bağlardan kurtarmasıyla gerçekleştiğini dile getirirken, mistik bir ruh dünyasını ortaya koyma yoluna gitmiştir:

Gönlüm aşk âleminde sultan oluncaya kadar,
Küfürden azat, imandan fariğ oldum.
Bu yolda kendimi, müşküllerimi gördüm.
Benliğimden uzaklaşınca da rol kolaylaştı.

Mehsitî'nin şiir özelliğinden birisi de "muhaver" yani sevgiliyle karşılıklı konuşma, başka bir ifadeyle "dedim-dedi" onun rubaîlerinde çok görülür. Onun 39, 49, 51, 138, 142. rubaîleri bu tarzda yazılmış manzumelerdir. Onun rint edayla söylendiği az da olsa şiiri vardır. Bu tarz şiirler bize ünlü şair Hafız'ı hatırlatır. Aşağıdaki 116. rubaî bu minvalde söylenmiştir:

Bir elimizde mushaf, bir elimizde kadeh.
Bazen biz, helalin yanında
Bazen de harama yakınız.

Bu yalan dünyada ne tam kâfiriz ne de tam Müslüman.

Mehsitî'ni şiirlerinde görülen en önemli özellik, onun Fars edebiyatında "şehr-âşûb" olarak bilinen türün ilk örneklerini vermesidir. Farsça edebiyatta adı geçen türün ilk örnekleri, kaynakların bildirdiğine göre Mesut Sa'd-ı

Selman (ö. 1121) vermiştir. Rubaîlerinde kasap, ekmekçi, hamamcı, marangoz, terzi ve ciltçi gibi şehir esnafından bahsetmiş ve *Şehr-aşub*'un güzel örneklerini vermiştir:

Kasap Çocuk (Rubaî 36):

O küçük kasap çocuk dükkânı süslüyordu.

İnsanlar sağdan ve soldan [sıra şeklinde] durmuştlar.

Etin dolgun kısmını bir eliyle döverek güzel güzel konuşuyordu.

Ne güzel! Benim bu şekilde semiz bir
kuyruğumun olması ne güzel!

Dokumacı Çocuk (Rubaî 40):

Can ve gönlün hastası olan dokumacı çocuk,

Onun iki zülfünün dokuma ipliğinden dolayı benim bedenim
ona bağlanmıştı.

Zülfünün ipliği örgüsüz taradığında,

Bu inleyen ten, ona bağlanmıştı.

Nalbant Çocuk (Rubaî 37):

O elinde orak [olan] nalbant çocuk, [Atın] ayaklarını bağladı,

Çökertip ata nal vurunca,

Atın tırnağında hilal benzeri bir ay oluştu.

Alçak dünyada bu varlığına az rastlananı kim gördü.

Marangoz (Rubaî 75): "

O neccar ki fıstığa benzeyen dudakları hep gülerdi.

Onun yüzünün aksi güneş gibi parlardı.

Bir yontucu (gibi) keserin başıyla yolunca,

Onun benzeri olsaydı doğrusu, onun gibi yontucu olurdu.

Ömer Hayyam

Selçuklu döneminin önde gelen ve en tanınmış rubaî şairi Ömer Hayyam'dır (ö. 1132). Yaşadığı dönemde matematik, astronomi ve felsefe alanında büyük bir üne sahipken şair yönüyle de tanınmıştır. Şairliği çok sonradan

keşfedilse de Hayyâm, İran şiirinde rubaîyi kendi adıyla özdeşleştiren tek şairdir. Hayyâm'ın rubaîlerinde, başta var oluş ve hazcılık olmak üzere dünyanın geçiciliği, metafizik, devlet ve toplumsal örgütlenme biçimleri gibi hayata, insana ve kozmik âleme ilişkin konularda özgürce ve sınır tanımaz bir şekilde akıl yürüttüğü görülmektedir. Bunu yaparken toplumsal kurallara bağlı kalmamış, aklın sınırlarını kabullenmemiş ve dünyayı, insanı ve var oluş nedenini sorgulamıştır. Hayyam'ın felsefi yönü ağır basan pek çok rubaîsinde insanın yokluktan gelip yokluğa gittiği ve bu sebeple içinde bulunulan anın iyi değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi hâkimdir.

Hayyam'ın şiirlerinden hareketle onun şaraba düşkün, sarhoş bir kişi olduğu yolunda bir düşünce geliştirmek istenmişse de bunun doğru olmadığı akademik çalışmalarla ortaya konulmuştur. Muhammed Kangâr-i Parsî, Rubaî ve Rubaî-Sereyân isimli çalışmasında Ömer Hayyam'ın hangi konularda rubaî yazdığını ve yazdığı konulara bir veya birkaç örnek vermiştir. Onun, insanın dünyaya gelme nedenlerini sorguladığı bir rubaîsi şu şekildedir:

Benim (dünyaya) gelmemden felek için fayda olmadı.
Benim gitmemden de feleğin büyüklüğü ve şanı artmadı.
Hiçbir kimseden de iki kulağım işitmedi,
Bu (dünyaya) gelmemin ve gitmemin sebebi neydi?

Mesnevi

Derî edebiyatının başlamasıyla birlikte görülen bir türdür. Rudekî'nin dağınık şiirlerine baktığımızda mesnevi türünün ilk örneklerinin Samaniler döneminde ortaya çıktığını görürüz. Rudekî'nin dışında bazı şairlerin de mesnevi yazdıkları söylenmiştir. Fakat şairlerin yadığı iddia edilen mesneviler günümüze ulaşamadığı için, konuları haklarında bilgi sahibi değiliz. Gazneliler dönemindeki kaynaklar, Unsurî'nin isimlerini vererek âşıkane mesnevi yazdığını söylemişlerdir. Ancak bu şiirler ortadan kaybolmuştur. Ayyukî'nin *Varaka ve Gülşah* isimli eserinde bugüne kadar gelebilmiş ender mesnevilerdendir. Eser, âşıkane

olup konusunu eski bir Arap aşk masalından almıştır. Bugün elimizde bulunan ve tam bir mesnevi özelliği taşıyan ilk eser Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sidir. Firdevsî, İran kahramanlık öykülerini yansıtarak Aryan ruhunu yeniden yaratma düşüncesiyle eserini kaleme almıştır. Bu ünlü eser, sunulduğu hükümdar Gazneli Mahmut tarafından fazla rağbet görmemiştir.

İran kahramanlık öykü ve mitolojik söylemi, Selçuklular döneminde de şairler tarafından ilgi gösterilmemiş, fazla değer verilmemiştir. Bunun nedenini ünlü İran edebiyat tarihçisi Zebihullah Safa, şöyle yorumlamıştır:

Selçuklular döneminde İran milli kahramanlık manzumelelerinde zayıflama görüldü. Bu dönemden itibaren yavaş yavaş eski İran'a ait milli kahramanlık manzumelerin yazılması terk edildi. Bunun gerçek nedeni; Türklerin İran üzerine hâkimiyet kurmalarıyla onların dini duygularının etkisi sonucunda Aryan ırkının üstünlüklerinin unutulmuş olmasıdır...

Kahramanlık anlatıları ve kahramanlık şiirlerinin Horasan üslubunun en önemli söylem biçimi ve şiirin bir tür hüviyeti olduğu tüm İran edebiyatı kaynaklarında yazılmıştır. Adı geçen üslupta hükümdar ve bölge halkının hoşuna giden duyguların yer alması, üslubun ideolojik yapısını gösterir. Selçukluların Horasan bölgesini ele geçirmeleri ve buralara Oğuz boylarının yerleşmesi, kahramanlık söylemlerinin değiştirir. Aryan ırkına ait anlatılar yerini Türk anlatılarına bırakır. Şairlerin, Selçuklu hükümdarlarının din ve adalet uğruna yaptıkları gaza ve savaş söylemleri, hem yöneticileri hem de yöre halkını hoşnut edecek boyuta ulaşır. Irak üslubunun ortaya çıkışıyla Horasan üslubunun bu özelliği de ortadan kalkar. Ayrıca Horasan üslubunda görülen savaş sahneleri, Irak üslubunda yerini gaza/cihat sahnelerine bırakacaktır.

Mesnevi nazım şekliyle İran kahramanlık hikâyeleri tamamen terkedilmemiş, az da olsa şair bu duyguyu dile getiren eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin büyük bir kısmı günümüze kadar ulaşmadı. Bu mesnevilerin bazılarının (*Behmenname*, *Feramurzname*, *Kuşname*) adları, yazarı belli olmayan ve on ikinci yüzyılın başlarında yazılan *Mücmelü't-Tevarih ve'l-Kısas* adlı eserde yer almıştır.

Muhtarî'nin *Şehriyarnamesi* de bu tarzda yazılmış eserlerdendir. Fahreddin Es'ed-i Gürganî'nin bir Pehlevi metnine dayanan *Vis ü Ramin* adlı aşk konulu mesnevisi, Selçuklu hükümdarı Sultan Tuğrul Bey zamanında İsfahan Emiri Ebu'l-feth Muzeffer-i Nişaburî'nin isteği üzerine Pehleviceden Farsçaya tercüme edilmiştir. Adı geçen mesnevi hakkında Safa şöyle der:

Vis ü Ramin'in bazı konuları, İran'ın İslâmi ortamının ahlaki ve toplumsal ölçülerinden uzaktı. Selçuklularla birlikte dini duygular İran'a hâkim olunca Nizamî ve onun takipçilerinin yazdığı mesnevilere rağbet arttı ve *Vis ü Ramin*'in önemi azaldı.

Selçuklular döneminde İsmailiyye mezhebinin fikirlerini yansıtan mesneviler de yazılmıştır. Bunların başında Nasır-ı Hüsrev (ö. 1088) gelir. Onun *Ruşenayîname* isimli kısa mesnevisi, İsmailî düşünce için önemlidir.

Büyük Selçuklu Şiirinin Özellikleri

Selçuklular dönemi şiirin en büyük özelliği, şiirin muhtevasında ortaya çıkan özelliklerdir. Bu dönem şiirleri genellikle Türk hükümdarlara ve Selçuklu devlet adamlarına yazıldığından; şiirin içeriği bu hükümdarların övgüleri doğrultusunda onların maddi ve manevi yönlerini yansıtır. Selçuklu sultanlarının Horasan ve İran coğrafyasına egemen oluşu, Tanrının takdiri olarak görüldüğünden, onların soyu ve soylarının vasıfları şiirde en çok ele alınıp işlenen konulardandır. Bu konular, daha çok kasidelerde işlendiği gibi gazelerde de yer alır.

Şairlerin Selçuklu sultanları ve onların evlatları için kaleme aldığı şiirlerde kullandıkları ifadeler, seslenmeler ve tavsifler, bütünüyle Selçuklularla dolayısıyla Türklerle, onların kahramanlıklarıyla, adaletleriyle, cömertlikleriyle ve âleme düzen verme hikayeleriyle doludur. Ayrıca Selçukluların dini hassasiyetleri, ehl-i sünnet düşüncüyü koruyup kollamaları, bu yolda gaza etmeleri, Bağdat Sünni halifeye karşı saygı ve bağlılıkları şiirlerde fazla yer almıştır. Dolayısıyla Selçuklu dönemi şiirinde, hem sultanların hem de halkın maddi ve manevi düşünce ve kültür dünyaları yer bulmuş ve de kabul görmüştür.

Selçuklu dönemi şiir içeriğinde görülen en büyük değişim, Aryan duygularına ve eski İran mitolojik kahramanlarına yer verilmemesidir. Öyle ki bu kahramanlar ile Selçuklu/Türk hükümdar ve devlet adamları karşılaştırılmış, üstünlük ve değer Selçuklu hükümdarlarına verilmiştir. Ünlü şair Ferruhî'nin: "Senin adın bütün (İran) şahlarının adını sildi süpürdü. Bundan dolayı *Şâhnâme*'nin hiçbir değeri kalmamıştır," ifadesi, şairin tarihi ve kültürel bakışını şiire nasıl yansıdığını göstermesi açısından önemlidir. Selçuklu hükümdarları da bu ve benzeri söylemlerden hoşnut oldukları için, şiire ve şaire önem vermiş, şiiri ve şairi desteklemişlerdir. Bu da şiirin gelişmesine neden olmuştur.

Arap edebiyatı ve Arap dili, bu dönem şiirinde varlığını bir önceki dönemlere göre oldukça çok etkin göstermiştir. Selçuklu şiiri, Arap edebiyatından mazmun, mefhum ve konu olarak etkilenmiş, şiir yazan şairlerin Arap edebiyatını çok iyi bilmeleri ve onların şiirlerini ezberlemeleri sonucu, Arap şairlerinin beyitleri iktibas yoluyla Farsça şiire taşınmış, Arap şairlerinin isimleri de sıkça şiirlerde yer almıştır. Bu dönem şiirinde, Arap dilinin etkisi daha çok; bazı Arapça gramer yapısının şiirde kullanılması, Arapça terkip, Arapça tabir ve Arapça kelimelerin şiirde yer alması şeklinde öne çıktı. Bunun sonucunda şiir, hem edebi yönünden hem de dil açısından, 10. yüzyılda ve 11. yüzyıl başlarındaki özelliklerinin büyük bir kısmından uzaklaştı.

Selçuklu döneminde, Türk kabile ve boylarının toplu olarak göç ederek, İran'ın içlerine kadar yerleşmeleri sonucu Fars dili, ilk kez Türkçe kelimelerle tanışır. Bu Türk boylarının askeri, toplumsal ve idari kavramlarının yaygınlaşması, Türkçe müfredatın revaç bulması ve Türk isimlerinin Horasan ve İran coğrafyasında yaygın bir şekilde kullanılması sonucunda Türkçe kelime, ibare ve cümleler şiire taşındı. Böylece Farsça ve Türkçe kelimeler aynı beyit içerisinde yan yana kullanıldı. Menuçihri'nin Türk memduhuna "Sen bana Türkçe şiir, Oğuz lehçesinde şiir oku" demesi manidardır ve saraylarda Türkçe şiirin okunduğunu göstermesi açısından önemlidir. Önceki dönemlerde Türk hükümdar ve yöneticilere ait Farsça ve Arapça olan lakap ve unvanlar, bu dönemle birlikte Türkçe kelimelerden seçildi ve şiir dilinde kullanıldı.

Şiirde, Türklerin kahramanlıkları ve cesaretleri yanında, fiziki yönleri ve güzellikleri de öne çıkmıştır. Buna paralel olarak güzellikleriyle tanınan Türk şehir ve boyları şiirde yer buldu. Şiir ile coğrafya ilk kez buluşarak yan yana geldi. Şiirde Türk kelimesi ekseninde, Türk imajına bağlı bir güzel/sevgili tipi oluştu. Türk kelimesi, güzel olarak beşeri aşk bağlamında kullanıldığı gibi, tasavvufun etkisiyle İlahî güzellikleri ve sevgiliyi temsil edecek şekilde şiirde ilk kez kullanıldı. Böylece Türk kelimesi, semantik seyri içerisinde şiirde bir ırkın dışında, bu ırkın bir özelliği olan "güzel" kavramına ulaştı ve Türkistan da "güzellerin olduğu yer" olarak algılandı.

Selçuklu dönemi şiirde görülen önemli özelliklerden biri de gazelde yer alan beşerî duygular ve somut dünya tasvirinin yerini tasavvufi duygulara ve soyut âleme bırakmasıdır. Özellikle gazel, içerik olarak dış dünyadan iç dünyaya yönelmiş, bunun sonucunda geleneksel gazel anlayışı Senaî ile terkedilmiş, gazelin mana hüviyetinde büyük değişimler yaşanmıştır. Şiir, sarayın dışına çıkarak tekelerde de yer bulmuş, sonuçta şiirin yayılma alanları ve mekânları çoğalmıştır. Bu da dönem şiirinin gelişip ilerlemesine neden olmuştur. Önceki dönem şiirin muhtevasında yer almayan dini duygular ve tercihler, Selçuklu dönemi şiirinin belirleyici rengi olarak özellikle kasidelerde yer bulmuş ve Selçuklu hükümdarların dini koruma ve yayma konusunda gösterdikleri çabalar şiirlerde işlenmiştir.

Bu dönem şiirinin en önemli özelliklerinden biri de şairlerin çeşitli nazım şekilleriyle yazdıkları şiirlerinde tarihi olaylara yer vermeleridir. Bu durum kasidelerde daha çok yer almıştır. Tarihi olayların şiirde yer bulması, Gazneliler döneminde başlamıştır. Sultan Mahmut'un Hindistan seferlerine katılan Unsuri ve Ferruhi gibi şairler, bizzat bu seferlere katılmış ve seferin tüm ayrıntılarını bir günlük gibi şiirlerine taşımışlardır. Bu durum Selçuklular döneminde neredeyse şiirin ana konusu gibi rağbet görmüştür. Tarihi olayların başında hükümdarın kazandığı zafer ve fetih gelir. *Zafer-name* ve *fetih-name* gibi şiirler yazıldığı gibi, bu durum kasidelerin içinde de anlatılmıştır. Ayrıca hükümdarların ve yönettikleri devletlerin dini yönleri, mezhepleri gibi duygularda kasidelerde yer almıştır.

Seyyid Hasan-ı Gaznevi, Behram Şah'ın Gurlularla yaptığı savaşları bir şair gözüyle kasidesine taşımıştır. Bunun yanında kendi döneminde gerçekleşen ve şairin bizzat gördüğü olaylar da şiirinde yer bulmuştur. Öyle ki o, hükümdarların tahta çıkışlarını, ordunun başında sefere gitmeleri, ölümleri gibi önemli tarihi olaylara şahit olmuş ve bunları şiirlerine yansıtmıştır.

Selçuklu Şiirinin Barındırdığı Unsurlar

Horasan ve İran bölgesinde egemen Büyük Selçuklular ve Selçuklu hanedanları dönemi, Farsça yazılı edebiyatın

en önemli devresini kapatmış, Farsça şiiri değiştirmiştir. Samani ve Gazneli hükümdarların Farsça şiire gösterdikleri ilgi, Selçuklular döneminde de devam etmiş, adı geçen devletlerin saraylarında olduğu gibi, Selçuklu sarayları da şairlerle dolup taşmış ve şairler, büyük ilgi görmüşlerdir. Bu durum İran edebiyatı yazarlarının gözünden kaçmamış ve Fars edebiyatının zaferi, Türklerin İranlaşması, yerleşik kültüre boyun eğmesi gibi değerlendirilmiştir.

Bu yazarlar, Selçuklu dönemi Fars şiirindeki değişimi gözlemlemişler ve Fars şiirinin yeni bir aşamaya geçerek büyük bir ilerleme kaydettiklerini de söylemişlerdir. İran edebiyatı tarihçileri, şiirin yazıldığı dili öne çıkarmış ve şiirin yazıldığı dile ait olduğunu söylemişler, muhtevaya dönük tespitlere ya ilgi göstermemişler ve ya şiir içeriklerini dikkate almamışlardır. Ayrıca İran edebiyat yazarlarının Türk hükümdarlarına yazılan şiirlerdeki çoğu söylem ve ifadelerin Fars ulusal renklerine uygun olmadığı için pek çok şairi eleştirmeleri, edebiyat tarihçilerin çoğu söylemleriyle çeliştiği önceki sayfalarda söylenmişti. Bu kısa girişten sonra, "Fars edebiyatının barındırdığı unsurlar veya Selçuklu dönemi Farsça şiirin muhtevasını oluşturan temel dinamikler nelerdir?" gibi sorulara cevap arayalım.

Bu sorunun cevabı, büyük ölçüde Selçuklu döneminde yaşayan şairlerin yazdığı şiirlerde yatmaktadır. Bu şiirler incelendiğinde, iki önemli konuyla karşılaşırız. Birincisi Türk varlığı veya Selçuklu hükümdarlarının soylarının yanında adaletleri, cömertlikleri ve kahramanlıklarıdır. İkincisi de Selçuklu hükümdar, vezir ve yöneticilerin dini tercihleri, dini korumaları ve din uğurda mücadele etmeleridir. Bu iki konu, hem Farsça şiirin içeriğini hem de şiirin muhtevasında yer alan "aidiyet/kimlik" duygusunu yansıtır. Bu duyguların şiire nasıl yansıdığını görelim.

Türk Varlığı/Selçuklu Soyu

Yeni Fars şiirinde yer alan Türk varlığı, Fars edebiyatı yazarlarının fazla dillendirmedikleri konulardandır. Karaismailoğlu'nun: "Ancak bundan da öte, İslâmiyet sonrasında oluşan edebi anlayış ve kültür içerisinde Türklerin yerinin, şu ana kadar işaret edilenlerden daha fazla olduğu

açıktır,” ifadesi bu gerçeği ortaya koyar. Konuya girmeden önce, konunun daha iyi anlaşılması için, Türk unsurunun Arap ve Fars edebiyatlarında nasıl yer aldığı hususunda kısa da olsa bilgi verelim.

Arap edebiyatında Türk imajı ilk kez Abbasîler döneminde edebiyata yansımıştır. Bu yansıma Türklerin halife Mu'tasım döneminde hilâfet ordusunda yer almalarıyla başlar. Türkleri ilk kez edebiyat sahnesine taşıyan ünlü edip Cahız'dır (ö. 869). *Resâilu'l-Câhız* adlı eserinde “Menâ-kıbu't-Türk” başlığı altında Türklerin sahip olduğu özelliklerden bahseder. Bunların başında da Türklerin askerlik yönleri gelir. Kendisine nakledilenler ve gördüğü olaylara dayanarak, bu yönleriyle Türklerin diğer milletlerden üstün olduğunu söyler.

Cahız, Türk ulusunun fiziki yapısını ve ruhsal yönlerini de dile getirmiştir. Onların savaşçı bir millet ve harp sanatında mahir olduklarını, yeryüzünde daha çok at sırtında bir ömür geçirdiklerini, cesur ve atılgan bir yapıya sahip oldukları kadar, birçok sanat dalında da yetenekli olduklarını belirtmiştir. Ona göre Türklerin en çarpıcı karakterleri ‘vatan sevgisine sahip’ bir ulus olmalarıdır. Câhız ile başlayan bu süreç, şair ve yazarların da dikkatini çekmiş ve edebi metinlerde bir milletin fizikî ve ruhî portresi çeşitli yönlerden çizilmiştir.

Türkler'in Abbasî dönemi şiirine yansıyan yönleri daha çok kahramanlıkları, yiğitlikleri, güçleri, dayanıklılıkları ve savaşçı ruhlarıyla alakalıdır. Bunun yanında Türklerin güzellik gibi fiziki yapıları da Arapça şiirlere konu olmuştur. Türkler, pembe-beyaz tenleri, uzun boyları, küçük burunları, ince belleri, hafif-çekik gözleri ve uzun saçlarıyla farklı ve üstün bir görünüş sergilemiş, böylece Arapça yazan şairlere yeni bir güzellik imajı getirmişlerdir. Şairlerin Türk gulamlarının güzelliklerine dair yazdıkları şiirlerde, Türk kavramına bağlı güzel insan imajı teşekkül eder.

Türk kavramı, Cahız'la başlayan süreçten itibaren büyük bir aşama kaydetmiş ve Zamaşşerî ile üst bir boyuta ulaşmıştır. İki süreç arasında adı geçen kavram, daha çok asker/savaşçı, cesaret/kahramanlık/yiğit ve güzel/güzellik unsurları üzerinde yoğunlaşmış, bir ırka has özellikler ola-

rak Arapça şiirlerinde yer almıştır. Arap şiirinde yer alan Türk kavramı, son derece realist ve somut olarak ele alınarak işlenmiştir. Başka bir ifadeyle bu kavram, soyut bir şekilde ele alınmamış, bir ırkın hasletleri olarak somut bir şekilde işlenmiştir. Bu minvalde Fars şiirine intikal etmiş ve erken dönem Farsça şiirde kullanılmaya başlanmıştır.

Horasan'da 9. yüzyılın başlarından itibaren bağımsızlık hareketleriyle beraber Farsçanın edebi dil olarak yeniden tarih sahnesine çıkışı, edebi etkinliklerin Farsçayla icra edildiği bilinmektedir. Başka bir ifadeyle İslâm sonrası ilk Farsça şiirler, Derî Farsçasıyla yazılmış ve *Yeni Fars Edebiyatı/Fârsî-yi Nev* diye adlandırılan bir edebiyat oluşmaya başlamıştır. Farçanın ilk şiir örneklerinde "Türk" kavramının yer aldığını görmekteyiz. Bu kavramın alt yapısı Abbasî dönemi Arap şiirinde oluşturulan ve Türk kavramına bağlı oluşan imaja dayanır. Bu imaj, ekseriyetle "güzel" ve "asker/kahramanlık/savaşçılık" gibi vasıflar barındırır.

Erken dönem Farsça şiir söyleyen ünlü Sâ mânî dönemi şairi Ebû Abdullah Muhammed b. Mûsâ el-Farâ lâvî, kozmik unsurları Türk kavramına benzeterek, Türk'ün Arap şiirinde yer alan savaşçı/asker kimliğini ortaya koymuştur:

Bulut, ok atan öfkeli Türk gibi;
Sanki şimşek onun oku, gökkuşağı da yayı.

Türk kavramını Rudekî'de (ö. 941) de yer alır:

Binlerce Türk, ayakta saf bağlamış,
Her biri iki haftalık parlak ay gibi.

Erken dönem Fars şiirinde Türk adının yanı sıra Karluk/Halluh, Oğuz, Hazar, Çigil, Yağma, Kırkız/Hirhiz gibi Türkmen boy adları da kullanılmış ve bazen meskun oldukları bölgeye nisbetle Çin Türkleri, Çigil ve Kandahar Türkleri şeklinde isimlendirilmişlerdir. Semantik seyri içinde Derî Farsçası ile birlikte "Türk" sözü "güzel insan" ve "sevgili" ile eş anlamda mecâzî bir kavram hâline gelmiş, insandaki fizikî güzelliği ifade eden bir ölçü teşkil etmiştir. "Mahbûb"

ve “maşuk” kavramları Türk ismi altında eriyerek etnik manasının ötesinde bir kelime hâline gelmiştir.

Şâhnâme’de de Arap şiirinde yer alan ve Türklerin kahramanlıklarına, savaşçı yönlerine yer veren duyguların benzerlerine rastlarız. Efrâsyâb’ın babası Peşeng, oğlunun fiziki özelliklerini şöyle ifade eder:

Peşeng’in beyni alevlendi. Çünkü karşısında Efrâsiyâb’ın servi gibi boyunu, aslan gibi göğsünü, pazısını, fil gibi kuvvetini, birkaç millik mesafeye uzanan gölgesini, keskin bir kılıcı andıran dilini, derya gibi geniş yüreğini, yağmurlar yağdıran bir bulut kadar cömert elini görmüştü.

Samani dönemi (819-1005) ve özellikle de Gazneliler zamanında (963-1186) Türk hükümdarlara yazılan kasidelerde, Türk kavramı ekseriyetle kullanılmış ve mazmun boyutuna ulaşmıştır. Daha sonraki dönemlerde yoğun olarak kullanılması da bundan dolayıdır. Karaismailoğlu’na göre, Gazneliler döneminde onuncu asrın sonlarında ve on birinci asrın başlarında yaşayan üç şairin (Unsûrî, Ferruhî ve Menûcihrî) şiirleri şaşılacak derecede Türk dünyasıyla ilgilidir. Turan, Türkistan ve yer adı Türk’ü defalarca anmaktadırlar. Kaşgâr, Karluk/Halluh, Özgend, Balasagun, İlek, Taraz/Talas, Hutun gibi Türkistân’daki şehirler ve bölgeler de onların şiirlerinin esin kaynağıdır.

Ferruhî (ö. 1038) de Türk kelimesini ırka dayalı bir anlam yükleyerek kullanmıştır. Türkistân kelimesi bu çağrışımı sağlamıştır:

Ey Türk! Eğer Türkistân’da senin gibi bir güzel varsa,
Orada her gün bir bayram ve bir bahar vardır.

Ferruhî, Gazneli Sultan Mahmut’u bir kasidesinde överken, Karahanlı hükümdarı Kadir Han hakkında duygularını da dile getirir. Bu duygular, Türk hükümdarın hem yüceliğini hem de egemenlik alanlarını yansıtır:

Dünya var olduğu sürece; makam ve kıymet yönüyle Türkistan ülkesine Kadir Han gibi bir han gelmez. Çin’den Maçin’den, Rum’a ve Rus sınırına kadar, hatta Saklab’a kadar her yer Kadir Han’ın ülkesidir ve buralar Han’ın egemenliği altındadır.

Gazne döneminin ünlü şairi, Unsurî'de Türk hükümdarlara yazdığı kasidelerde, Türk unsuruna yer vermiş ve bu hususu kasidelerinde fazla kullanan şairlerin başında gelmiştir:

Şüphesiz Çin'den ve Maçin'den Ceyhun Nehri'nin kenarına kadar, Türklerden, Taciklerden, Oğuzlardan ve Hazarlardan; tümü Anter gibi kahraman, İlek ve Toğan'a benzer on-on iki emir geldi. Bunların bedenleri savaş alanında yoğrulmuş, yaratılışları savaşlarda saldırmaya uygun bir özellik kazanmış, gözleri de uykusuzluğa alışmıştır.

Gazneliler dönemin meşhur şairlerinde Menuçihri-yi Damganî (ö. 1041) de Tatar Türk'ü diyerek, Türk ırkının bir boyunu aşağıdaki beytinde kullanmıştır:

Güzellikle gönlü geri ver!
Yoksa yarın, şahın sarayından Tatar
Türkler'inden bir ordu getiririm

Samani dönemi şairlerinde özellikle de Gazneliler döneminde, Türk hükümdarları överken onlara "Ey Türk!" diye seslenilir ve başta kaside başlangıcı olmak üzere, metnin neredeyse tümünde çeşitli Türk şehirlerinde yaşayan Türk güzellerinden övgüyle söz edilirdi.

Samani ve Gazneliler dönemi şairlerinde yer alan Türk unsuru, Selçuklu dönemi Farsça şiirde daha çok yer almaya başlamıştır. Selçuklu sarayının ve Fars edebiyatının ünlü şairlerinden Muizzî (ö. 1127), Türk kelimesini etnik anlamda kullanan başka bir şairdir. Adı geçen şair, *Der Medh-i Sultân Melikşâh* başlıklı kasidesinde, Türkler hakkında oldukça fazla bilgi sunmuş ve onların özelliklerini Türk memduhuna sunduğu kasidesinde belirtmiştir. Aşağıdaki beyitler bu kasideden alınmıştır. Örnek olarak verilen üçüncü beyit, eski bir Türk düşünce anlayışı "kut" alma duygusunu yansıtmaya açısından önemlidir. Buna göre, "kut" yani devlet yönetimi, Tanrı tarafından verilen bir bağıştır. Bu anlayışı şu beyitte görebiliyoruz:

Tüm güzellikler sürekli Türklerden haber veriyor. Bütün mükemmellikler sürekli Türkleri işaret ediyor. Türklerin başlarındaki börk ve onların elindeki kılıç, Hamel [burcunda] gü-

neş gibi ve Yengeç [burcunda] Müşterî'dir. Sevgi ve hizmette Türklere gönül vermek gerekir. Zira Tanrı, cihan mülkünü Türklere teslim etti.

Yukarıdaki beyitte yer alan benzer duyguları Edîb Sâbir de dile getirmiştir:

Eğer Türk ırkından onun gibi bir güzel doğduysa,
Ey Türkistan, daima şen ve mutlu ol!

Edîb Sâbir'in *nijâd-ı Türke* benzer kullanımı *Halluh-luhî-nijâd*, Kisâyî- Mervezî'nin şiirinde de yer aldı. Halluh/Karluk soylu ifadesi ırka dayalı olup Türk soyundan olduğu anlamına gelir:

Nergise bak!
Meğer o, Halluh soylu (Türke benzer)
o güzelin âşıklarından bir âşık imiş.

Selçuklu dönemi İsmailiye şairlerinden Nâsır-ı Hürev de aşağıdaki beyitte dört etnik unsura yer verirken, Türk'ün Habeşliden üstün oluşunu hikmet olgusuna bağlar ve sebepsiz olmadığını vurgular:

Türk'ün Habeşliden, Arabın da Hintliden
daha iyi ve üstün [olması] hikmetsiz değildir"

Enverî, aşağıdaki beytin ilk mısraında Halluh/Karluk'tan bahsederken, hûbân/güzeller ifadesini kullanır. Bu ifade, Halluh'un etnik durumunu karşılayabilir. Yani, şehrin etnisitesi göz önüne alındığında güzele bu anlam yüklenebilir veya o şehirde yaşayan Türk güzeli aklımıza gelebilir. Her iki anlam bir ırkı kastedecek şekilde kullanılmıştır. Zira Türk, aynı zamanda güzel anlamına da gelir:

Dicle kenarı beyaz tenli Halluh/Karluk güzelleriyle [dolu].
Saray içi de ay çehreli Keşmir güzelleriyle [dolu].

Yukarıdaki duruma benzer bir durum Enverî'nin aşağıdaki beytinde de yer almıştır. Ünlü kaside şairi, *hûbân-ı Hoten* derken, bir ırk veya o ırka ait bir boyun o şehirde yaşadığını veya o boyun şehirde yaşayan bir güzeli olduğunu yansıtmış olabilir. Enverî, *Türkân-ı Tarâz* ifadesiyle de bir ırk veya o ırkın bir boyunu ya da Tarâz Türklerinden bir güzeli kasdetmiş olabilir. Ayrıca beyitte geçen dar/küçük göz, Türkler'in fiziki görüntüsünü yansıtır:

Bizim canımız Hoten güzellerinin kâkülünden daha siyahtır.
Bizim gönlümüz Taraz Türklerinin gözlerinden daha dardır.

Muizzî, ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk'ü övdüğü bir kasidesinde, kabîle-i Halluh veya vilâyet-i Kıpçak derken, Türklerin Halluh/Karluk ve Kıpçak boylarını kast edilmiştir. Dolayısıyla bu iki kabile ile Türk etnik kimliği kastedilir:

Halluh/Karluk kabilesinde ona benzer kimse doğmadı.
Kıpçak ülkesinde ona benzer kimse görmedi.

Muizzî'nin Şiir Dünyası isimli bir çalışmada, adı geçen şairin *Divanı*'nda genel olarak Türk adının yanında Karluk (Halluh), Hazar, Kıpçak, Çigil ve Yağma boy adları kullanılmış ve kimi zaman da yerlere nisbet ederek Çin Türkleri, Çigil Türkleri, Kandahar Türkleri, Kaşgar Türkleri şeklinde adlandırılmaya gidilmiştir. Muizzî'nin *Divanı*'nda geçen boy adları, bir taraftan Türklerin hangi boydan olduğunu diğer yandan meskûn oldukları yeri yansıtır. Aşağıdaki ifadeler adı geçen çalışmadan alınmıştır:

Savaş meydanında saf dışına atılan bir grup
Hanlı'nın canını Yağmalı (Türk) askerleri yağmaladılar."

Karluk/Halluh boyunda onun gibi kimse doğmadı.
Kıpçak vilayetinde onun gibisini kimse görmedi.

Türklerin elinde sana Çigil'de fetih çıktı.
O fetih, zafer fermanının şerefiyle meşhur oldu.

Eğer Rum ve Arap ülkesini fethetmek şaşırtıcı olursa,
Şu an Çigil'i ele geçirmen daha şaşırtıcı olur.

Onun gibi bir Türk, Kaşgar'da doğmaz.
Onun gibi bir servi Gatfer'de yetişmez.

Muizzî, güzellikleriyle tanınan Türk boylarının adlarına şiirlerinde yer vermiştir. Güzel yüzlülerin Hoten boyundan çıktığını söyleyen şair, Çigil boyuna mensup güzellerin saç kesiminin döneminde moda olduğunu söylemiştir:

Güzel yüz, Hotenli güzellerin yüzü gibi süslenmiş,
Saçlarının ucu da Çigilli güzeller gibi kesilmiştir.

Farsça şiirlerde Türk kelimesi kullanılmadan da Türk ırkı vurgulanabilir. Bu kullanımlarda daha çok soy, nesep ve cevher ifadesiyle Türk soyu/ırkı kastedilir. Selçuklu dönemi kasidelerinde gerek Selçuklu gerekse Karahanlı hükümdarı ve devletin ileri gelen kişileri övülür ve onların soylarına işaret edilir. Bu beyitlerde Türk kavramına yer verilme de kastedilen Türk'tür. Muizzî'nin büyük bir ihtimalle Sultan Sençer veya Sultan Melikşâh hakkında yazdığı ve isim belirtmediği *Der Medh-i Sultân* başlıklı kasideinde Selçukluların Türk soylu oluşlarını cevher kelimesiyle dile getirmiştir. Beyitte geçen *Efrâsiyâb-sûret* ifadesi, Efrâsiyâb soylu olarak da düşünülebilir:

Kendisi şeref ve asalette Efrâsiyâb görünüşlü ve
Alp Arslan soylu/cevherli olan Şâh'tır.

Muizzî, yazmış olduğu şiirlerinde Selçuklu hükümdar, vezir, şehzade ve ileri gelenlerini överken, Türklerin soy ve nesepçe üstün olduklarını söylemiştir. Bu beyitlerin sayıca çok olması dikkat çekicidir. Aşağıdaki beyit, buna sadece bir örnektir:

Senin soyundan daha asil soy yoktur.

Kimsenin senin nesebinden daha yüce nesebi yoktur.

Enverî de aşağıdaki beytinde Sultan Sencer'in eşi Türkân/Terken Hatun'un Efrâsiyâb soyundan geldiğini söylemiştir:

Efrâsiyâb soyu/cevher senin azametinden dolayı,
Âdem'e sunmak üzere şeref ve itibar götürdü.

Muizzî, aşağıdaki beytinde Sultan Sencer'i Selçuklu soyunun övücü olarak görmektedir. Bu da yukarıda söz ettiğimiz duygulara örneklenebilir:

Nasıl ki, (Peygamber) Muhammed Adnan cevherinin iftiharındır.
Selçuklu için de hünerden sebebiyle soyun iftiharını da sensin.

Dini Unsurlar

Selçuklu dönemi Farsça şiirde, Selçuklu sultan ve yöneticilerin dini duyguları, dindar oluşları ve din uğruna verdikleri mücadeleler de yoğun bir şekilde yer almıştır. Bu durum, İran edebiyat yazarlarının gözünden kaçmamış ve yazdıkları kitaplarda Selçukluların dini tercihlerini eleştirmişlerdir. Bu durumu daha önceki sayfalarda belirtmiştik. Özet olarak tekrarlırsak; Selçukluların Sünni mezhepleri korudukları, Hanefî, Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhebi doğrultusunda hareket ettikleri, Mutezile ve Şiilere karşı sert davrandıkları, Batını davetçilere, zındık ve Rafizi önderlere savaş açtıkları gibi konulardan söz edilir.

İranlı yazarların bu söylemlerini dönem şairlerinin şiirlerinde görmemiz mümkün. Daha Gazneliler dönemi Fars şiirlerinde bile Türk hükümdarların dini tercih ve uygulamalarına yer verilmiştir. Kedkenî, Ferruhî'nin şiirini değerlendirirken, "Dine ait renkler, dini söylem ve unsurlar, onun şiirinde açık bir şekilde yer almıştır," der.. Kedkenî, Lamiî-yi Gürgânî'nin yaşadığı çağ ve şiiri ile ilgili değerlendirmesinde, "O, İslâmi kültürün rağbet görüp değer

kazandığı bir dönemde yaşamıştır. Bundan dolayı onun kasidelerinde yer alan tasvirlerde İslâmi çizgilerin izlerini açık bir şekilde takip etmek mümkündür,” demiştir. Said-i Nefisî’nin Gazneli Sultan Mahmud için söylediği “Hanefi mezhebine taassup derecesinde bağlı biriydi,” sözleri de gerçeği yansıtan ifadelerdir.

Ferruhî’nin şiire yansıyan aşağıdaki ifadeleri, Türk hükümdarlarının dini tercihlerini ve bu uğurda yaptıkları mücadeleleri göstermesi açısından sözün bittiği yerdir:

Dinin ordusu, Tanrı’nın ordusudur. Peygamber Muhammed’den sonra onun ordusuna komutan olan sensin! Sana düşman olan Tanrı’ya da dine de düşmandır. Tanrı’nın ordusunu din düşmanlarının üzerine sevk et. Tanrı’nın bir olduğuna inanan [mümin için] senin düşmanlarıyla savaşmaları farzdır.

Ey Acem şahı ve Mahmud’un muhalifi! Küfre düşmekten sakın! Mahmud’a muhalif olmayı, Tanrı’ya muhalif olarak bil.

Burada gözden kaçırılmaması gereken bir unsur da İslâm dünyasında dini anlayışın şekillenmesi ve bu yapının oluşmasında Selçuklu hükümdarlarının oynadığı roldür. Şairler, daha önce bahsettiğimiz özelliklerinin yanında, Türklerin hilafete ve İslâm dünyasına yaptıklarını şiirlerinde sık sık dile getirmişlerdir. Türklerin taşıdıkları dinî duygu ve düşünce, Sünnî öğretiyi gözetme, halifeye duyulan saygı, İslâm adına yapılan savaş ve fetihler gibi düşüncelerin, yani sahip oldukları kültürün manevî boyutlarının şiire taşınmasına da değinmek gerek.

Tuğrul Bey’in Bağdad’a girişi, elde edilen zaferler ve Haçlılara karşı verilen çetin savaşlar, şairler tarafından işlenerek edebiyata yansıtılmıştır. Halep şairi olarak bilinen İbn Hayyus (öl. 1080) *Divanı*’nda yer alan Türklerle ilgili şiirlerinde Türkleri, hilafete olan yardımlarından ve dinî kahramanlıklarından dolayı, şan ve şeref zirvesinde nitelendirmiştir

Tuğrul Bey’den sonra Selçuklu sultanları Alp Arslan (1063-1072), Melikşah (1072-1092) ve Sencer (1117-1157) de yapmış oldukları faaliyetlerle gerek Arap, gerekse Fars şairleri tarafından övülmüşlerdir. Bu kişiler, çağlarına

damga vuran Arap ve Fars övgü şiirlerinde sivrilen şahsiyetler olarak karşımıza çıkarlar.

Feryâd el-Haremî isimli bir şair, Sultan Alp Arslan hakkında yazdığı bir methiyede, onun fetihlerini, Malazgirt'te Bizans ordusunu bozguna uğratmasını ve Romen Diyojen'i tutsak alışını, Selçuklular'ın İslâm dünyasına yaptığı hizmetlerini dile getirir. Aşağıdaki beyitler, bu methiyeye aittir;

Yeryüzünde ne kadar hükümdar sayılırsa sayılsın! Sizin için şan, şeref ve gururu omuzlarında taşıyan tek bir kişi vardır. Onu kıskananlar, biraz ağır olun! İşte onun kılıçları ve işte savaş gününde gösterdiği kahramanlıkları!

Muizzî de Melikşah için yazdığı bir kasidede ona karşı duygularını şöyle dile getirir:

O, din ve inancından dolayı Peygamber'in ruhunun hoşnut olduğu bir şahtır.

Onun dindarlığıyla Peygamber'in ruhu şad olmuştur.

Adem ve Havva, onun oğlu oluşuyla övünçlüdür.

Ey şah! Ey Melik! Bütün ufuklara sen sahipsin (ele geçirmişsin).

Dinin gözü, senin fetih ve zaferinle gören oldu.

Selçuklu dönemi Farsça şiirde hükümdarların dini tercihleri değil, aynı zamanda şairlerin de dini konumları ve algıları yer almıştır. Bu da şu anlama gelir; hükümdar ile hükümdara sunulan kasidelerde dile getirilen dine dayalı düşünceler, ortak olma ve kabul görme noktasında birdir. Muizzî'nin kasidesinden alınan aşağıdaki alıntılar buna bir örnektir:

Âdemoğullarının seyyidi, Peygamberlerin sonuncusu, âlemde [yaratılmışların] büyüğü, mahşer gününün şefaatchisi Mustafa'dır. Onun ilk halefi Ebû Bekir ardılı da Ömer'dir. Ömer'den sonra Osman, ondan sonra da Ali'dir. Eğer bu din ve bu mezhep üzerine ölürsen, senin yerin Firdevs cennetinde evliyalar makamıdır.

Benzer duyguları dönemin ünlü şairi Esir-i Ahsiketî de dile getirmiştir. Adı geçen şair, "imanın dört rüknünün ilki Ebu Bekir, sonuncusu da Haydar'dır," der.

İtikat/inanç tahtının dört ayağına iman gerekir.

Bu tahtın ilk ayağı Ebu Bekir, son ayağı da Haydar'dır.

Muizzî, yazdığı şiirlerde Allah düşüncesini ayetler doğrultusunda ifade ederken, tevhid akidesinin de sağlamlığını ortaya koymuştur. Ona göre, Allah, Zülcelal'dir. Evveli ve ahiri yoktur. Mülkünün başı ve sonu olmadığı gibi Zatının da niteliği ve niceliği yoktur. Ona göre Allah, rahim ve gaffardır. Onun kudreti geniştir ve âlemde ne varsa onun kudretindendir. Allah, lem-yezal ve lâ-yezaldir. Onun zatı ebedi/baki, mülkü de sonsuzdur.

Bu ve benzeri düşünceleri Muizzî başta olmak üzere dönem şairlerinin şiirlerinde görmemiz mümkündür. Selçuklu dönemi şairlerinin ehl-i sünnet doğrultusunda şiirlerinde yer verdiği duygular, ehl-i şia ve Mutezile başta olmak üzere Sünnî düşünceye aykırı mezhepler tarafından benimsenmemiştir. Bu sırada Şii menşeli şiirlerde sünnet ehline lanet ifadeleri yer mevcuttur. Muizzî, hem geçmiş dönemlerde hem de çağında devam eden bu tür duyguların farkında olacak ki duygularını aşağıda şöyle dile getirmiştir:

Eğer bir kimse inancından dolayı müminler lanet okursa, kâfirler zümresinden sayılmasa da küfre bulaşmıştır. İnsanoğlu hem dinden hem de akıldan nasiplenir. Din ve akıldan nasibi olmayan talihsizdir.

Enverî, Selçukluların dini koruma ve kollamada gösterdikleri gayreti, kasidelerinde fazlaca dille getirmiştir. Aşağıda bu durumu görmekteyiz:

Ey şah! Yaşadığımız zamanda herkes
senin makam kapının kuludur.

İslâm, senin himayende, din ise
senin koruman ve kollaman altındadır.

Devletin ve dinin fidanı, Allah'ın dinine yardımcı olan vezir
Ebu Tahir'in güzel hasletlerinden yaprak ve meyve elde etti.

Enverî'nin aşağıdaki ifadesi Selçuklu devletiyle bu devletin dini tercihlerinin nasıl uyumlu olduğunu göstermesi

açısından önemlidir. İkisinin birlikteliği, hem devleti hem de dini güçlü kılmıştır:

Devletin ve dinin ittifakı, her ikisinin de
(hem devletin hem de dinin) bünyesini güçlendirdi.
Görüldüğü gibi, tabiatla kalbin kuvveti celalden artar.

Enverî, Selçuklular zamanında görülen her olumsuz eylemlerin ve dini sapmaların sonucu çıkan musibetlerden kurtulmanın tek çaresi olarak Selçukluları ve onların yöneticilerini görmüştür. Bu durumu bir kasidesinde şöyle ifade etmiştir:

Yaşadığımız çağın ve İslâm'ın sadrının karşı karşıya kaldığı bela
ve musibetlerden kurtuluş sendedir.

Enverî, İslâm'ın yayılmasında Gaznelilerin, özellikle de Sultan Mahmud'un Hindistan'a yaptığı gazanın önemini vurgular ve Selçuklu'nun bu fütühatı devam ettirliğini över. Aşağıdaki ifadede bu durumu görmekteyiz. Ayrıca Selçuklu yöneticilerin bidat ehline karşı sürdürdüğü mücadele ve onlara nefes aldırmadıkları da ifade edilmiştir:

Senin adalet elin her zaman bidat sarayının üzerindedir.
Senin övgüye layık olan elin [Sultan Mahmud'udun yaptığı gibi]
Sumenat puthanelerinin üzerindedir.

Enverî, benzer söylemleri sürekli tekrarlar:

Eğer Harem-i Şerife senin hürmet ettiğin gibi hürmet edilseydi,
Kâbe'nin içinde Lat ve Uzza'ya asla yer verilmezdi.

Enverî, Selçukluların dini duygu ve tercihlerini, gaza ve eylemlerini dile getirirken, söylediklerinin ilahi bir ilham olduğunu dile getirir. Adı geçen şair, kasidelerinde sıklıkla Selçuklu hükümdarlarının din yolunda yaptıklarını vurgular ve bunu ilahi yardım söylemiyle destekler. Sultan

Sencer'in toplumda baş gösteren dini ve toplumsal fitneyi ortadan kalkmasını ilahi yardıma bağlamıştır.

İlahi yardıma mazhar olduğu için,
 Senin zafer sancağın harekete geçince, savaş meydanında yok olur.
 Doğrusu senin kazandığın fetih ve zaferde bir kusur olmaz.
 Çünkü Allah'ın yardımı vardır.

Dini Şahsiyetlere Referans

Selçuklu dönemi şairleri, Selçuklu sultanları ve yöneticilerini övdüklerinde onların birçok yönünü dört halifenin vasıflarıyla ifade etmişlerdir. Esir-i Ahsiketî ve Kızıl Arslan'ı överken sultanın adaleti Hz. Ömer'e, elindeki kılıcı da Hz. Ali'nin Zülfikâr'ına benzetilmiştir:

Onun gösterdiği adaleti Ömer zamanına benzetirler.
 Onun kılıcı da Ali'nin Zülfikâr'ına işaret eder.

Ahsiketî, benzer duyguları kasidelerinde fazla dillendirmiştir:

Onun ahlakı, doğrulukta Ebu Bekir, hilmi de Osman'dır.
 Bilgide Haydar, adalette Ömer gibidir.
 Onun yüce yıldızı parlak olsun ki gökteki iki zümre,
 Bu Hanife için zikretmede.
 Onun sevgi goncası yeni açılmış çiçek olsun ki
 Bahçedeki iki zümre [İmam] Şafi'ye dua etmede.

Ahsiketî, övdüğü Selçuklu hâcelerini İslâm'ın seçkin şahsiyetlerine benzetir:

Yedi iklimde Bu Hanife gibi anılacak.
 Şerefli soyu ikinci Bu Hanife!

Enverî'nin kasidelerinde, tıpkı diğer şairlerin şiirlerinde olduğu gibi Selçuklu sultan ve yöneticilerin ellerindeki kılıç, Hz. Ali'nin kılıcına, adaletleri Hz. Ömer'e benzetilmektedir. Neredeyse her kasidede Selçukluların Allah'ın dinine katkıları vurgulanmıştır:

Başlangıçta din, nizamını Ömer'in adaletinden aldı.

Din ve ülke de (aynı özelliği) Nizamülmülk'ün makamından aldı.

Enverî, 27. kasidesinin başlangıç kısmında yoğun bir şekilde dine ait unsurlara yer vererek bunlar üzerine yemin içmiştir. Şair; kasidesinde, Hâce Sadreddin Es'ad'a yapacağı vefa hizmetinin sürekli olması için duada bulunur. Şair, Sünni İslâm'ın tüm dini renkleri üzerine hak için diyerek dua eder. Bunlar içerisinde dört halife de yer alır:

Safa hakkı için, vefa hakkı için ve Allah yolunda kendi malını harcayarak köleleri satın alıp özgür bırakan Atik lakaplı/cömert Ebu Bekir hakkı için! Kahraman ve heybetli Ömer'in hakkı için ki, dinin açıktan tebliği ondan gelir. Kur'an surelerini toplayıp bir araya getiren, gerçek derleyici olan hayâ ve hayat sahibi Zunnureyn/Osman hakkı için. Savaşta erkek aslan gibi saldıran Murtaza'nın elindeki Zülfikâr hakkı için!

Enverî, başka bir beytinde de Hz. Ömer'in gölgesinden ve müfsitlerin hilelerinin kırılmasından bahseder:

Ömer'in gölgesi, müfsitlerin şiddetli saldırılarını kırar.

Gözetleyici olan felek, münkirlerin kırıldığını gördü.

Enverî, benzer duygularını 107. kasidesinde de dile getirmiş ve dört halifeye yer vermiştir:

Ne Ebu Bekr'in halifeliği hakkında hilafına konuşurum. Ne de Faruk'un/Ömer'in imameti hakkında kötü düşünce içerisinde söz söylerim. Ne de Osman'ın [hilafete] oturması hakkında Rafizî gibi kötü konuşurum. Ne de Haydar'ın kahramanlığı için ahmak Hariciler gibi konuşurum. Haricilerin başını nar gibi yarılmış olmasını istiyorum. Rafizilerin kalbini de açmış pamuk kozası gibi yarılmış istiyorum.

Selçuklu Sultanlarının Farsça Şiire Yansıyan Yönleri

Selçuklular dönemi Farsça şiirin muhtevasını incelediğimiz zaman, yukarıda söylenenlerin dışında Selçuklu hanedanına mensup sultanların veya Türk hükümdarların öne çıktığını ve özellikle övgü şiirlerin içeriği Selçuklu sultanlar ve onların çeşitli özellikleriyle dolu olduğunu görürüz. Bu sultanların vasıflarının ilk örneklerini Gazneliler dönemi şiirlerinde yer almaya başlamış, Selçuklu dönemi şiirinde yaygınlık kazanmıştır.

Bilindiği gibi, İslâm dünyasının sınır bölgelerine (İran ve Turan ülkelerine) onuncu asırda hâkim olma isteği, İranlılar ve Turanlılar arasındaki çekişme ve çatışmalar Turan hükümdarlarının zaferiyle sonuçlanmış, İran ve Turan ülkesi, Türklerin yönetimine girmiştir. Bundan dolayı bu hükümdarlar Gazneliler dönemi şairlerin şiirlerinde İran'ın yani Acem'in hâkimi, şahı ve meliki gibi sıfatlarla anılmışlardır. Menuçehrî, sultanın övgüsünü yaptığı kasideinde adı geçen hâkimiyet alanlarına işaret eder:

Turan [ülkesini] şu oğluna. İran [ülkesini de] bu oğluna verirsin.
Doğuyu şu kabileye, batıyı da bu sülaleye verirsin.

Bundan dolayı şairler, Türk hükümdarlarını överken, onu *Şâh-ı Acem* ve *Hodaygân-ı Acem* olarak görürler ve öyle hitap ederler. Ferruhî ve Unsurî'nin divanları bu tür ifadelerle doludur.

Farsça şiirde Türk sultanları, *Şâhnâme* kahramanları veya İran mitolojisine ait kavramlarla karşılaştırılırlar, Türk hükümdarlarının üstünlüklerini dile getirirler. Bu gelenek Gazneliler döneminde başlamıştır. Ferruhî'nin şu beyitleri, bu duyguları ifade etmek için kaleme alınmıştır:

Rüstem, hünerleriyle ünlendiği vakitte savaş bir oyundu ve dünya adamları da gevşek (basit) düşünceliydi. Senin savaştığın şu günlerde eğer Zal'ın oğlu Rüstem dirilse senin Türklerinin okunu öperdi.

Ferruhî'ye ait aşağıdaki beyit, bu düşünceye tercüman olduğu gibi, İslâmiyet sonrası oluşan edebi anlayış ve kültür içerisindeki Türk varlığını da gösterir:

Senin ismin bütün şahların isimlerini sildi süpürdü.
Şâhnâme'nin bundan sonra hiç (bir) kıymeti yoktur.

Makame türünü icad eden Bediüzzaman el-Hemedanî (ö. 1007) de, Sultan Mahmud'un övgüsünü yaptığı bir kasidesinde, Gazneli Sultan Mahmud ile Samanoğulları arasında geçen mücadele ve Sultan'ın kazandığı başarıyı dile getirirken, aslında Fars kültürünün söndüğü ve Türk kültür yıldızının parladığını vurgular.

Allah dilediğinin imanını yüceltir. Hükümdarlıkta Feridun'u mu yoksa İskender'i mi veya daha eskiye gidersek Süleyman'ı mı geri getirdi? [Sultan] Mahmut'un güneşi Saman oğullarının yıldızları üzerine mi doğdu? Behram oğulları Hakan'ın oğlunun bir kölesi mi oldu? Senin gözlerin sultanı, şeytanın omuzlarında mı gördü? Hindistan'ın ortasından Cürcan bölgesine, Sind'den Horasan'ın en ücra köşesine uzanan bölgelelerin hâkimi kim?

Türk hükümdar ve sultanlarının öne çıkarılması, onların kadim İran kahraman ve hükümdarları mukayese edilmesi Selçuklu dönemi şiirinde daha geniş bir yer aldı ve yaygınlık kazandı. Muizzî'nin kasidelerinde bu durumu görürüz:

İsfendiyar ve Rüstem'den ne zamana kadar söz edilecek? Rüstem'den ve İsfendiyar'dan bahsedilecek zaman değildir. İyice bakılsa dünya şahının (Melikşah'ın) ordusunda o iki kişiden üstün kişiler, yüz binden az değildir.

Sultanların "Allah'ın Gölgesi" Sıfatıyla Anılması

Tarihi kaynaklara göre; dinî otoriteyi elinde tutan Abbasî halifeleri, 955 yılında Buveyhî emiri Arslan Basâsîrî'nin Bağdat'a girmesiyle bu yetkilerini kaybetme noktasına geldiler.

Abbasî halifelerinin itibarı böylece kayboldu ve en ağır hakaretlerle yüzyüze kaldılar. Başka bir ifadeyle de Sünnî iktidar, yerini Şîî iktidara bıraktı. Abbasî hilafetinin son bulma ve yok olma sürecine girdiği bir sırada Tuğrul Bey, 15 Aralık 1055'te Abbasî halifesi Kâim Biemrillah'ın daveti üzerine Bağdat'a girerek hem hâkimiyetini hem de Şîî iktidarı sonlandırıp Sünnîliğin iktidarını yeniden tesis etti.

Bunun üzerine Halife, Tuğrul Bey'e *melikü'l-meşrik ve'l-mağrib* (Doğunun ve Batının Sultanı) unvanını verdi. Böylece Selçuklu Sultanları Tuğrul Bey'den Sultan Sencer'e kadar halifelerin yetkileri dinî liderlikle sınırlı kaldı, Sünnî İslâm dünyasında idare Selçuklular'ın eline geçti. Sultan kelimesi de İslâmî bir hüviyet kazanarak Selçuklularla birlikte yeni bir anlam ve muhteva kazandı.

Dünyevî hâkimiyetten mahrum bırakılan imâm, Allah'ın yardımcısı olarak kalırken, Sultan artık Allah'ın gölgesiydi. "Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir ve her mazlum ona sığınır," şeklindeki hadis de bunun bir göstergesidir. Burada gözden kaçırılmaması gereken önemli bir husus da Abbasî halifelerinin gücünün zayıflamasıdır. Bu konu üzerine ünlü siyaset bilincisi Ebû'l-Hasan Alî Maverdî (ö. 1058), halifenin Kureşliliği görüşünden hareketle hilafet fikrini yerleştirme ve halifeyi yeniden otorite yapma düşüncesiyle *Ahkâmu's-Sultâniyye* isimli ünlü eserini yazarken, ünlü Selçuklu Veziri Nizâmülmülk de halifenin otoritesinin kaynağını meşrulaştıranlara karşı yani Maverdî'ye karşı, sultanın otoritesinin kaynağını meşrulaştırıp ve bu konuyu tartışmaya kapatmak için ünlü eseri *Siyâset-nâme* isimli eserini kaleme aldı. O, eserinde hem sultanın otoritesinin kaynağının halife olmadığını söylemiş hem de sultanlığı Tanrı'nın bir ikramı olarak görmüştür. Nizâmülmülk, bu konuda şöyle der:

Yüce Tanrı, her asırda ve zamanda halk arasından birini seçer. Onu padişahlara layık ve övgüye değer meziyetlerle süsler, insanları onun adaleti içinde yaşasınlar, emin olsunlar, daima devletin bekasını istesinler diye, dünya işlerini ve Tanrı'nın kullarının huzur içinde yaşamasını ona tevdi eder.

Nizâmülmülk, saltanatın Allah'ın vergisi olduğunu söyledikten sonra, sultanın bu nimet için Allah'a karşı so-

rumlu olduğunu söylemiştir. Bu eserde, Türk hâkimiyet anlayışının bir yansımasını görmek mümkündür. Görüldüğü gibi Selçuklu Devleti'nin başı Nizâmülmülk, Türk hâkimiyet anlayışının temelini Tanrı bağışına bağlamaktadır. Nizâmülmülk, Sultan Alp Arslan'nın sözleri doğrultusunda şöyle demiştir:

Tanrı kendisine teveccüh göstererek, onu Âdemoğulları arasından, dünya işlerini nizama koymasına için seçmiş, zamanın çehresini fikirlerinin nuruyla aydınlatmış, dünya devletinin büyüklüğü ve adaletiyle süslemiş, nimete karşı sadece Tanrı'ya sorumlu memleketin caddesini kendisine göstermiş, devlet merdivenlerini çıkmasını emretmiştir.

Sultanın Allah'ın gölgesi olarak benimsenmesi anlayışı ve bu anlayışın kaynağının Tanrı oluşu, eski Türk devlet geleneğinde yer alan düşünce ile benzerlik arzeder. Bu düşüncenin İslâmî dönemde de devam ettiğini görmekteyiz. Başka bir ifade ile Tanrı, cihan hâkimiyetinin kullanımını hükümdarlar vasıtasıyla seçtiği kişiye veya aileye bağış olarak verir. Bu anlayışın İslâmiyet sonrası da devam ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle Türk sultanları yeryüzünde Tanrı'nın gölgesidir.

Tarihte Tanrı'nın kut yani siyasî iktidarı bağışlaması, Enverî ve Muizzî'nin kasidelerinde de yer almaktadır. Muizzî, kasidelerinde bu durumu ifade eden söylemlere çok yer vermiştir:

Allah, tüm gökle yerin birleştiği yerleri/ufukları baştanbaşa sana verdi. Doğrusu, sana verdiği şey.

Ufukları bir fermanla yaratah Allah, gökle yerin birleştiği yerlerin mülkünü Melik Sultan'ın emrine verdi. Bütün âlemi bir emriyle mana ile nakşedince, şehinşâklık namı ve lakabını ona rütbe/derece (olarak) verdi.

Yeryüzü halkı baştanbaşa onun devletinin himayesindedir. Onun devleti de gaybı bilen Tanrı'nın himayesindedir.

Tanrı, Selçuk soyundan olan o yedi padişahı hiçbirine sana verdiği şeyi vermedi.

Sultanlar için kullanılan zillullah yani Tanrı'nın gölgesi ifadesi bir hadise dayanmakta olup ilk kez Emevîler dönemi şiirinde karşımıza çıkmaktadır. Rivayet edildiğine göre

Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Sultan, yeryüzünde Allah’ın gölgesidir. Bütün mazlumlar ona sığınır.” Bu hadisten hareket eden Enverî de övgüsünü yaptığı Selçuklu hükümdarı Sencer’i *zıllu’llahî fı’l-arz* (Tanrı’nın yeryüzündeki gölgesi) olarak görmüştür. İmâm Gazâlî de yazdığı *Nasihatü’l-Mülûk* adlı eserinde Sencer’e hitaben: “Müminlerin Başkanı! Allah sizi yeryüzünde gölge yaptı” diyerek bu gerçeği dile getirmiştir. Bu unvan, İslâm dünyasında ilk defa Emevî halifeleri tarafından kullanılmıştır.

Emevî halifeleri, bu kullanımla konumlarını güçlendirmek ve saygınlıklarını artırmak istemişlerdir. Bu anlayış, kuruluş aşamasındaki Fars edebiyatında kullanılmaya başlanmış ve daha sonraki dönemlerde de padişah övgülerinin vazgeçilmezi olmuştur. Fars şiirinde bu sıfatın kullanımı neredeyse birliktelik arz eder. Şairler, bir taraftan hükümdara kutsal bir sıfat yüklerken diğer taraftan da övgüsünü yaptığı hükümdarın mevki ve itibarını yüceltmek istemiştir. Şairler, bu unvanı kullanılırken, hükümdarın mülk, taht, taç, sancak gibi sultanlık alametleri öne çıkarılmış, onun saygın konumuna vurgu yapılmıştır. Bu unvan doğrultusunda hüsrev, zafer, gazi gibi kelimeler de kullanılarak, düşmanlara karşı psikolojik üstünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Enverî ve Muizzî’nin şiirlerinde bu olguyu görmekteyiz. Aşağıdaki söylemler Enverî’ye aittir:

Tanrı’nın gölgesi olan hükümdarın tacı için güneş,
onun parlaklığından utanır.

Benzer duygulara Muizzî’de kasidelerinde yer vermiştir:

O, Allah’ın gölgesi ve peygamberin sünneti üzerinedir.
Adalet, onun yolu üzerine yöneldi/gölge yaydı.

Allah’ın gölgesi, dünyayı ve dini aziz kılan (o şah ki),
Din ve dünya ondan dolayı sonsuz değer ve kıymet buldu.

Allah’ın gölgesi ve bütün Selçuklu Hanedanı’nın güneşi,
Dine yardım eden Doğu’nun padişahı olanın adı Sencer’dir.

Sultanların Soyluluğu

Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan sultanın soyluluğu kasidelerde yer bulur. Onların soylu oluşları mensup oldukları soyla yani hanedanla ilişkilendirilerek öne çıkarılmıştır. Soyluluk daha çok 'asl', 'neseb' ve özellikle de 'güher/gevher' kelimesiyle ifade edilmiştir. Muizzî, Sultan Sencer'in soyunun Hz. Âdem'den başladığını ve kıyamete kadar devam edeceğini şöyle getirmiştir:

Sencer'den dolayı, Hz. Âdem'e kadar soyun güzelliği,
mahşere kadar da neslin azameti (sürecektir).

Muizzî aşağıdaki beyitte Selçuklu soyunun nereden çıktığını ve Doğu ile Batı'ya bir ışık gibi yayıldığını söylerken övgüsünü yaptığı sultanın soyluluğunu da ifade etmiştir. Şair, *Der Medh-i Sencer* başlıklı kasidesinin matla beytinden sonra, bu soyun sultanlık cevherinin ilkinin Tuğrul ve Çağrı Beyler olduğunu, bunları Sultan Alp Arslan'ın takip ettiğini, onu da Sultan Melikşâh'ın izlediğini, bunların ardından da Sultan Berkyarûk ve Muhammed'in geldiğini söyledikten sonra, Selçuklu soyunun Sencer'e ulaştığını ve padişahlığın ona geçtiğini ifade etmiştir. Bunu yaparken soyluluğun dayanağını ortaya koyar:

Selçuklunun soyu Buhârâ'nın Nûr mıntikasından olup hem
Doğuya hem Batı'ya (ulaşan) ışık, bu cevherden çıktı.

Soyluluk, bazen soyun içerisinde bir kişinin şahsında toplanmıştır. Sultan Sencer'e hitaben söylenen "Selçuklu soyundan ve aslından senin gibi kim vardır?" örneğinde olduğu gibi veya Melikşâh'a "Ey Şâh", diye seslendiğinde "Tuğrul Bey'in, Çağrı Bey'in ve Sultan Alp Arslan'ın soyu seninle sonsuza kadar yaşayacaktır," ifadesinde görüldüğü gibi bazen de övgüsü yapılan sultanın şahsında ele alınmış ve hanedanın soyu onunla değer kazanmış gibi gösterilir. Muizzî, övgüsü yaptığı Sultan Sencer'in şahsında Selçuklu hanedanının izzet ve değer kazandığını şöyle ifade etmiştir:

Ey Selcuklu soyuna yücelik ve şeref [veren!].
Varisi olduğu devlete ve mülke parlaklık ve güç [veren!].

Buna benzer bir durumda, sultanın soyunu ifade edilirken, bu soyun haneden üyelerinden tevarüs ettiği de vurgulanır. Mu'izzi, Sultan Senceri överken, gücünü amcasından/ferr-i amm, alışkanlıklarını dedesinden/rüsum-i ced, davranışlarını da babasından/âyîn-i peder aldığını söylemiştir. Başka bir ifadeyle soyluluk göstergesi, soynun temelinde var olduğudur:

Sencer'in gücü, âdeti, töresi sürekli cihanı süsler.
Zira amcasının gücüne, atasının âdetine, babasının töresine sahiptir.

Soyluluk göstergelerinden biri de dinî temele dayanmasıdır. Sultanın neslinden Tanrı'nın övgüde bulunması da sultanın soyluluğunun dinî boyutunu göstermesi açısından önemlidir. Bu duygular, Muizzî'de oldukça fazla yer bulmuştur. Bu duyguların ifadesi, yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi olan sultan ile birebir örtüşmektedir:

Allah, Tuğrul'dan Şah Alp Arslan'a kadar
Sencer'in nesline övgüde bulundu.

Enverî, sultanın dindarlık yönü gibi onun soyluluğu hakkında fazla bir söz söylememiştir. Onun bu hususta söylediği sadece üç beyit vardır. Bunlardan biri sultanın soyunun/cevherinin Hz. Âdem'e kadar uzandığıdır. Muizzî'de olduğu gibi sultanın soyu "cevher" kelimesiyle ifade edilmiş ve sultanın soyu Hz. Âdem'e kadar dayandırılmıştır:

Ey soyu Âdem'e kadar (ulaşan) sultan!
Mülkün itikatına sığındığı sultan!

Aşağıdaki beyitte de hem sultanın cevherinin/soyunun Efrâsyâb'a dayandığı hem de adı geçen soynun sultanla değer kazandığı vurgulanmıştır:

Efrâsiyâb'ın soyu senin değerinden,
İnsanoğluna şeref ve haysiyet verdi.

Enverî ve Muizzî, kaside şairleri olarak övgüsünü yaptığı veya Tanrı'nın gölgesi olduğunu söyledikleri sultanı, övdüklerinde gerek gerçek gerekse gerçek dışı vaziyetlerde sergilemişlerdir. Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi sıfatını haiz sultanı mükemmelin ötesinde idealize etmişler, adaletin, huzur ve mutluluğun resmini çizmişler, bu noktada ortak bir duruş sergilemişlerdir.

Aşağıda Muizzî'den alınan ifadeler ideal bir düzen/devlet görünümü vermektedir. Bu görüntü tam da yeryüzünde Tanrı'nın gölgesi olan sultana yakışan ve Peygamber'in hadisine uygun bir görüntüdür:

Dünya bayındır, ülkeler güvenli, mülk sağlamdır.
Din aziz, nimet bol, ahali mutludur.

Tanrı senden hoşnut, iman seninle bâkidir.
Devlet, seninle yüce, millet seninle mutludur.

Benzer duygular, Enverî tarafından da dillendirilmiştir:

Sen gidince/ölünce yer ve gök sürekli şöyle der:
Tanrı'nın yarattıklarını huzur içinde yaşatan senin adaletin ne güzel!

Onların adaleti, âlemin huzurunun sebebi oldu.
Mülke sonsuzluk süresini adalet verir.

Tanrı'nın yarattıklarını huzur içinde yaşatan senin adaletin ne güzel!
Bu zamanda senin gibi bir sultan yoktur.

Selçuklu Şiirinde Sultana Övgü

Enverî, Sultan Sencer döneminin mühim ve Farsça şiirde şöhreti haiz saray şairlerindendir. Enverî'nin sadece

Sultan Sencer ve ünlü vezir Ebu Tahir hakkında yazdığı kasidelerden hareketle, Selçuklu sultanlarının ve vezirlerinin Farsça şiire yansıyan yönleri örneklendirilebilir. Enverî'den verilen örnekler, başta Sultan Sencer olmak üzere tüm Selçuklu hanedan üyeleri ve devlet ileri gelenleri için bire bir örtüşmektedir.

Enverî, bir övgü şairi olarak en başta sultanları övmüştür. Bu övgüler daha çok Sultan Sencer adına söylenmiştir. O, sultan övgüsü yaparken, Sultan Sencer'in şahsında ideal hükümdar modelini göstermeye çalışmıştır. Bu kavram, büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün ortaya koyduğu ve ideal bir hükümdarda bulunması gereken özellikleri gösterir. Onun ortaya koyduğu gölge, sığınak, adalet, kahramanlık, cömertlik ve huy vasıfları, Enverî'nin kasidelerinde öne çıkan duygulardır.

Enverî, ideal hükümdarın maddi ve manevi olmak üzere iki gücünü kaside medhiyelerinde ortaya koymuştur: Maddi güç (hükümdarlık, kahramanlık, adalet, cömertlik), manevi güç (Allah'ın gölgesi/Halifelik, dindarlık, soyluluk, huy) olarak karşımıza çıkar. Enverî'nin vermek istediği mesaj, Selçuklunun Sultan Sencer şahsında gerçekleştirdiği cihan hâkimiyeti idealidir. Onun kasidelerinde bunun izlerini görmemiz olasıdır. Doğunun ve Batının, Acemin, Arabın hükümdarı söylemi, hep bu cihan hâkimiyeti idealinin birer göstergesidir. Tarihi kaynaklar bu konuya ışık tutacak vesikalarla doludur.

Kazâ-Kader

İslâm terminolojisinde kazâ ve kader, Tanrı'nın olacak her şeyi ezelde bilme ilmidir. Başka bir ifadeyle kader, Tanrı'nın ezelde, bir şeyin varlığını dilemesi, kazâ ise kaderin yani varlığı dilenilen şeyin var olmasıdır. Bu iki kavram, birbirinin yerine de kullanılır. Enverî, övgülerinde bu iki kavrama yer vermiştir. Enverî, 35. kasidesindeki bir beyitte Sultan Sencer için şöyle söyler:

Tanrı'yı anma ile seni anmayı bir/eşit görüyorum.

Zira senin adın, Tanrı'nın adına yakındır.

Sultan Sencer'i bu şekilde gören Enverî, kader-kaza düşüncesinden hareket ederek, övgüyü tevilde zorlanılacak bir noktaya taşımıştır. Enverî'ye göre, kaderden bile gizlenen sırlar, sultanın basiretiyle açığa çıkar (kaside 60) veya sultanın fermanı, kaderin yeryüzündeki icrasına benzer (kaside 60). Enverî; "Kaza, kulun kaderini senin önlem/tedbir cihetine (göre) yazmıştır" (kaside 169) diyerek, övgüyü biraz daha tehlikeli sulara taşımıştır. Enverî; "Kader, yaratılışın ölçülerini belirleyince, Sencer'in de kuşatıcı adaleti, (o zaman) denge ve ayarını bulmuştur" (kaside 171) ifadesiyle, onun adaletini kaderle ilişkilendirmiştir. Aşağıdaki 171 ve 59. kasidesindeki iki beyitte, Enverî'nin kaza ve kader düşüncesinin övgüsünü Sultan Sencer'le bağdaştırması mühimdir.

Kaza, her neyi gizlediyse, senin iraden ortaya çıkarmış,
 Kaderin zorladığı her ne şey varsa da
 senin azmin [onu] kolaylaştırmış."
 Kaderin rengini görmediği bir sır,
 Senin nezdinde gündüz [gibi] aşikâr olur.

Sıfatlar

Enverî, Sultan Sencer'in özelliklerinden bahsederken daha çok bir hükümdarda bulunması gereken vasıflardan bahseder. Kaside 161'den alınan aşağıdaki ifade buna örnektir:

Ey ülkeler için kutlu olan padişah!
 Ey taç, taht ve mührü layık olan hükümdar!

Enverî'nin övgüsünde yer alan Sultan Sencer'e ait sıfatlarından bazıları şunlardır: *Melik-i masun* (korunmuş melik) (kaside 36), *sâhibkırân* (kuvveti yüce, ulu, hükümdar) (kaside 36), *Sultan-ı Selâtin* (sultanlar sultanı) (kaside 59), *Husrev-i husrevnişân* (padişah alametli hükümdar) (kaside 59/3), *Husrev-i a'zam* (büyük hükümdar), *Dârâ-yı Acem ve vâris-i Cem* (Acem'in Dârâ'sı ve Cem'in varisi) (kaside 40),

Sâye-i Yezdân (Tanrı'nın gölgesi) (kaside 40), *Sâhib-i âdil* (adalet sahibi) (kaside 59), *Tâhir-i tâhir* (temizin temizi) (kaside 40).

Enverî, peygamberin isimlerini ve onların bilinen bazı vasıflarını Sultan Sencer'e atfetmiştir. Bu da övgüsünü yaptığı 161. kasidesinde Sencer'le onları aynı seviyede gördüğünü göstermektedir:

Ahmet isimli, Musa mücadelecî,
Yusuf sadakatli, Yahya uyarıcı şah!

Hitaplar

Enverî, Sultan Sencer'e hitabında daha çok "ey" veya "â" gibi nida edatlarıyla seslenmiştir: *Ey sâye-i Hudâ!//Ey Tanrı'nın gölgesi* (kaside 36), *Ey İskender-Eser* (kaside 40), *Pâdşâh! ey hükümdar* (kaside 59), *Ey pâdşah-ı mübârek! Ey sezâ-yı mühr ü taht u külâh!* (kaside 161), *Ey nihâl-i memleket! ve'y Hü mâ-yı saltanat!*, *Ey Mustafa-sîret!* (kaside 171), *Ey mülk-i Acem girifte!* (kaside 177). Enverî aşağıdaki beytinde Sultan Sencer'e 171. kasidesinde şöyle seslenmiştir:

Ey sonsuza kadar Süleyman'ın mülkünü elde etmiş kişi!

[Kendi] benzerinin dışında her ne aramışsa
Tanrı'nın fazlından bulmuş olan kişi!

Ey kılıncından dolayı, Türk ve Arap milletin onurlu [hükümdarı!]

Adalet

Enverî'nin kasidelerinde görülen övgü konularından biri de "adalettir" Enverî, sultanlar için kullandığı bu kavrama, kasidelerinde sıkça yer vermiş ve onların bu özelliklerini öne çıkarmıştır. Nitekim övgüsünü yaptığı hükümdardan önce yeryüzünün tamamen "harap olduğunu ve yıkıldığını" sonrasındaysa memduhun tahta çıkmasıyla durumun tam tersi bir hâl kazandığını iddia eder. Bu duygular sırasıyla aşağıdaki 125, 117 ve 140. kasidelerinde yer almıştır:

Seni yardımın, yıkılmışlığın ezikliğini sonsuza kadar kalıcı olarak silip götüreceği için, [yaşayacağımız] bir dünya, senin adaletinle [yeniden] bayındır olacak.

Bütün âlem, senin cömertliğiyle ihtiyaçtan/isteklerden emindir.

Senin adaletin sayesinde tüm dünya dağınıklıktan, bozukluktan uzaktır.

Senin güvencenin olmadığı her yerde ve her ortamda fitne vardır. Dünyada senin adaletinin olmadığı her yer harabedir, yıkılmıştır.

Hükümdarın adaleti, hem birlikte yaşamının garantisi hem de salahiyetin teminatıdır. Bunu sağlayan da “sâye-i adl” yani hükümdarın adaletinin gölgesidir. Bu gölge her tarafa yayıldığından, keklik, şahin ve kartalın pençesinden korunur, koyun sürüleri içerisindeki kurt çekip çıkarılır (kaside 40), keklik, doğan kuşuyla, kurt da koyunlarla barışık ve bir arada yaşar.

[Ey hükümdar!] Senin adaletin sayesinde keklik şahinle, kurt koyunlarla barıştı!

Cömertlik

Enverî'nin övgü kalıplarından biri de hükümdarın cömertliğidir. Sultanların cömertliği tarihi ve dini temellere dayanır. İnsanın sahip olması gereken temel erdemlerden cömertlik, Enverî'nin övgülerinde de yer almıştır. Hükümdarın bu yönü, daha çok şairi ilgilendirdiği için Enverî, övgüsünü yaptığı Sultan Sencer'in bu tarafını daha çok öne çıkarmıştır. Enverî'nin bu tür övgüleri birbirine çok benzer: “Ülke kıyılarını inciyle doldurup taşıran onun cömertliğidir” (kaside 78). “Hükümdar, cömertlik ederse, altın ve gümüş saçar” (kaside 191). “O, cömertlik yönüyle güneşle ortaktır” (kaside 191). “Cömertlik cevherinin doğal özelliği, onun elinde yoğrulmuştur” (kaside 65). “Cömertliği derya gibidir. Eliyle saçtıkları da bahar bulutuna benzer.” Enverî, 60. Kasidesinin aşağıdaki beyitinde *bahr/derya* ve

kân/madenin cömertliğini, Sultan Sencer'in cömertlikteki eline benzeterek, onun bu yönünü vurgulamıştır:

Eğer deniz ve madenlerin, gönlüyle eli olsaydı,
O el kudretli sultanımın olurdu.

Hükümdar övgüsünde, “cömertlik-el” münasebetini öne çıkarılarak teşbihten de istifade etmiştir. Nitekim Enverî, (kaside 12) övgüsünü yaptığı sultanın eliyle yaptığı cömertliği, renk ile gül birlikteliğine benzetmiş ve ikisinin birlikteliğinin ayrılmayacağı gibi sultanın elinin de cömertlikten kopamayacağını şöyle ifade etmiştir:

Cömertlik ve senin elin, her ikisi;
tıpkı renk ve gül gibi beraber doğdular.

Renk, gülden, koku da gülsuyundan nasıl uzaklaştırılabilir!

Fitne

Enverî, övgüsünü yaptığı padişahların özelliklerinden bahsederken, onların ülkeyi bayındır bir hale getirip, adaletle süslediklerini sıkça dillendirmiştir. Bundan dolayı ‘ülke-bayındır-adalet’ münasebetiyle bağlantılı olarak hükümdarın yönettiği ülkede fitne, fesat ve kargaşa barınmaz. Enverî, övgüsünü yaptığı hükümdarların bu yönünü, medhiyelerinde ifade etmiştir. Şair, bu hususta duygularını şöyle dile getirmiştir: “O, fitneyi yıkıp bozan kişidir” (kaside 83). “Onun siyaset zehrinin ateşinin korkusu, fitnenin damarlarındaki kanı kurutmuştur” (kaside 35). “Senin döneminde, fitne hançeri, güzellikle kınına girerken, fitnenin gözünde var olan uyku da, seninle birlikte dağıldı, gitti” (kaside 36). “Senin azametinden dolayı, fitnenin kalbi, kanlanır ve nar gibi kıpkızıl olur” (kaside 59). Enverî, 170 ve 76. kasidesinde Sultan Sencer’i, feleğin başına musallat olan fitne ve fesat belasına son veren, dünyayı yeniden güzelleştiren hükümdar olarak görmektedir:

Senin hükümdarlığında feleğin başında fitne vardı.

Sen, mülke şah olduğundan dolayı dünya, güzellik bulmuştur.

Senin azminin ordusu, fitneyi dar yerde
tökezlettiğine (dair) pek çok deliller vardır.

Kahr

Enverî, Sultan Sencer'i överken, onun bir takım özelliklerini öne çıkarmıştır. Bunlardan biri *kahr*dır. Onun kahrı, kara güne sayısız tuzak kuracak kadar heybetlidir. "Onun hükmüne tabi" zaman, senin atının üzengisinin altındadır. Senin görüşün doğrultusunda hareket eden güneş de senin mührünün altındadır," gibi ifadeler onun bu yönünü gösterir. Bu ifadeleri örneklemek gerekirse: "Onun ecel mızrağında toplanan kahrı, keskin kılıcının kabzasında bulunur" (kaside 50). "Eğer senin kahrının zehri, deniz dalgaları arasından geçerse, denizin kahrından dolayı rüzgâr, sonsuza kadar (zehirli) kül savurur" (kaside 61). "Eğer onun kahrı, dünya üzerine gölge salarsa, o dünyada yaşam belirtisi olur" (kaside 60). "Senin kahrın, Zühre yıldızının kadehinde, ceza (olarak) zehre dönüştü." (kaside 12).

Sultanın Atı

Enverî, hükümdar övgülerinde sultanın atına da yer vermiştir. Enverî, şekil olarak 'nal-küpe' ilişkisi içerisinde 59. kasidesinde Sultan Sencer'in atını överken, geniş hayaliyle atının nalının feleğe küpe olacağını söyler. Bunu yaparken de, felek karşısında atının nalının üstünlüğünü ortaya koymuştur:

Onun atının fırlattığı bir na'l, feleğin kulağında küpe olur.

Mübalağaya dayalı söylenmiş benzer duygular, 171. kasidesinde de vardır:

Savaş meydanında, senin atının nalının ayak
izinin katettiği her yer, senin düşünce ejderhan zafer
rüzgârından dolayı can bulmuştur.

Enverî, sultanın atını överken, onun niteliklerinden de bahsetmiştir. Atın taşıdığı vasıflar, hayal ve mantık sınırlarını zorlamaktadır. Endamı iri, felek boylu, yıldız süratli, dağ gibi büyük ve heybetli, fil gibi bedene sahip at, yeryüzünü bir çırpıda aşip geçer, denizler kateder. Gökyüzünün gücüne sahip bu atın kişnemesi, yıldırımlara benzer. At o kadar hareketlidir ki rüzgârın önünü keser. Dayanıklılıkta, taş ve demir onu kıskanır (kaside 84). Bu atın menzili bazen doğu bazen de batıdır:

Senin altında nasıl bir tarz (at var) ki,
hem doğu hem de batıda en uzak mesafeye yerleşir!

Mızrak-Kılıç

Enverî, Sultan Sencer'in maddî gücünü gösterirken veya elindeki aletlerle savaş alanlarında gösterdiği kahramanlıkları ifade ederken, onun öldürücü, yaralayıcı veya kahredici vasıflarını mızrak, kılıç, ok gibi savaş aletleriyle gösterir: "Onun mızrağının parlaklığından dolayı, savaş gününde toz, duman elbisesi giyer" (kaside 59). "Savaş meydanında, elindeki kılıca yaklaşıma mesafesi, iki nefes kadar olur" (kaside 59). "Seninle aynı vasa sahip olanların (yaşam) müddeti, senin kılıcının çaba ve gayretine bağlıdır" (kaside 170). "Fethi gerçekleştiren/fethine kefil olan, senin kan döken kılıcıdır" (kaside 161). 'Mülkün bağı, senin kılıcınla süslenmiştir" (kaside 172).

"Onun kılıcı, savaş günü canlıların boyunlarını vurur. Onun mızrağı, av vakti ölüm mektubu götürür" (kaside 68). "Senin mızrağının ateşi, parlayınca, Pervin/Ülker yıldızı (kendi) parıltısını hesaba çeker/sorgular. Senin mızrağının gölgesi, yenilenlerin üzerine uzayınca/düşünce, gölge (onlar için) yük olur. Eğer senin kılıcının lalesi açılırsa, zafer ve başarı dünyasında bahar olur. Senin elindeki kılıç, Ali'nin elindeki Zülfikâr gibi olur" (kaside 59). "Cehennem ocağı, ateşe benzeyen ölümü, senin o (öldürücü) kılıcından aldı" (kaside 40). "Senin kılıcının yansıması/aksi, gece vakti şans yıldızının parıltısını kırar/bozar. Senin kılıcının keskinliği, ateşin sıcaklığını alıp götürdü. Bir bak! *Nefs arazından* [yapılmış] nasıl bir cins kılıç ki, nasıl da cevheri kır-

dı' (kaside 38). "Senin keskin kılıcın varken, granit taşının içinden fitne tutuşturan hiç bir ateş çıkamaz" (kaside 17). "Mızrağın dışının öfkesi, zırhın ödünü yırttı. Gürzün darbesi, miğferin arka kısmını parçaladı" (kaside 38).

Şahsiyetler

Enverî, Sultan Sencer'in övgüsünü yaparken, tarihi, dinî ve mitolojik şahsiyetlere fazla yer vermemiştir. Yer verdiği şahsiyetler ise Sencer'le karşılaştırılmış, sultanın onlara üstünlüğü dile getirilmiş ve Sencer'in emirlerine bağlı şahsiyetler olarak yer almışlardır. Bu durum onun 36. kasidesinde görülmektedir:

Dünya şahı olan Sencer, o kimsedir ki Kayser,
Fâğfûr, Rây, Hân ve Tegin onun emrine bağlanmıştır.

Benzer söyleyiş, aşağıdaki 40. kasidesinde de mevcuttur:

Ey! Acem mülkü şöhreti, Cem'in töreyi, kendisinden aldığı
Acem'in Dârâ'sı ve Cem'in varisi olan en büyük hükümdar!

Enverî, bir beyitte Sencer'i, Süleyman Peygamber'in mülkünü sonsuza kadar elinde tutan hükümdar olarak vasfetmiştir (kaside 171). Ayrıca onu, İskender'in fethettiği toprakların sahibi olarak görmüştür (kaside 40). Enverî, dini şahsiyetlerden bahsederken, onların özelliklerini, övgüsünü yaptığı Sencer'e atfederek, benzetme yönüne gitmiştir. Bir beyitte Sencer, Mûsâ gibi mücadeleci, Yûsuf sadakatli, Yahyâ gibi uyarıcı (kaside 161/4) olarak görülmüştür. Ayrıca bir beyitte, Sencer'in elindeki kılıç, Hz. Ali'nin Zülfikâr'ına benzetilir (kaside 59).

Vezir Övgüsü

Enverî, hükümdarların yanında vezirleri de övmüştür. Hükümdara söylediği övgünün bir benzerini vezirler için de söylemiştir. İdeal hükümdara ayak uyduracak kişilerin başında vezirler gelir. Tıpkı hükümdarlar gibi onlar da taşı-

dıkları vasıflarla devletin işleyişine önemli katkılar yapmışlardır. Enverî'nin vezirler şahsında öne çıkardığı duygu, onların yetenekli ve ehil oluşlarıdır. Onlar da hükümdar gibi adil, cömert, kahraman, karakter sahibi kimselerdir. Ayrıca onların şiire merakları ve saraylarında meclis düzenlemeleri, şair ve bilginleri korumaları, Selçuklu edebiyat ortamının oluşumu ve gelişimi açısından son derece olumlu bir gelişmedir. Enverî vezirler için de övgü şiirleri yazmıştır. Burada sadece Enverî'nin, çok yardımını gördüğü Sultan Sencer'in veziri Nâsiruddîn Ebû'l-feth Tâhir için söylediği övgü şiirleri esas alınmış ve onların önemli görülen vasıfları tercih edilerek, geniş çaplı bir taramaya tabi tutulmamıştır. Bu övgülerde vezir, "sadru'l-vüzerâ" (kaside 15), "destur" (kaside 75), "sâhib-i sadr" (kaside 56), "nizâmü'l-mülk/nizâmı mülket" (kaside 80) olarak anılmıştır.

Sıfatlar

Vezirlerin vasıfları, Enverî'nin Dîvân'ında çok fazla yer tutar. Nâsiruddîn Ebû'l-feth Tâhir, Enverî'nin övgülerinde *sâhib-i âdil* (adalet barındıran) (kaside 20), *adl-i feryâd-res* (imdad isteyenlere adaletle koşan), *dâver-i din-i Arab* (Arapların dininin hakemi) (kaside 20). *Sâhib-i mülk-i dil, destur-ı bahr* (gönül mülkünün sahibi, denizin veziri= (kaside 75). *Sâhib-i mülk-i dil, âsmân-sıfat* (gönül mülkünün sahibi, gökyüzü vasıflı) (kaside 75). *Âsmân-mahal* (konumu gökyüzü gibi olan) (kaside 75). *Âftâb-âtıfet* (ihsanı güneş gibi olan) (kaside 75). *Der-i âlî* (kapısı ulvî ve yüce olan) (kaside 76). *Nâsiru'd-dîn* (dinin yardımcısı) (kaside 76). *Nâsiru'l-mille ve'd-dîn* (din ve milletin yardımcısı) (kaside 91). *Çerh-i istimâlet, Mirrîh-i intikâm, âftâb-ı hâtır, Müşterî-i hater* (gönül alıcı felek, intikamcı Merih Yıldızı, gönül ısıtan güneş, tehlikeli Müşterî Yıldızı) (kaside 83). *Nâsır-ı dîn-i Yezdân* (Tanrı'nın dinine yardım eden) (kaside 93). *Nâsır-ı dünyâ ve'd-dîn, Ebu'l-feth* (dine ve dünyaya yardım eden, fethin babası) (kaside 94). *Hüsrev-nişân* (hükümdar alametli) (kaside 94).

Tâhir-i tâhir-neseb (temiz soylu Tâhir) (kaside 94). *Hâce-i hâcegân-ı heft-iklîm, nâsır-ı dîn-i Hak, radiyyi-i enâm* (yedi iklimdeki hocaların hocası, Hakkın dinine yardım eden, halkın hoşnut olduğu) (kaside 120). *Nusret-i İslâm* (İslâm'ın

yardımı) (kaside 120). *Vakt-i kifâyet ü dâniş* (bilgi ve liyakatın vakti) (kaside 120). *Sâhib-memleket ve hâce-i asr* (asrın hocası ve ülkenin sahibi) (kaside 121). *Hudeyâgân-ı vezîrân* (vezirlerin efendisi) (kaside 138). *Şâh-ı devlet ü dîn* (din ve devletin şahı) (kaside 5).

Güçlü el, zengin gönül ve 'ileri' görüş sahibi!
Vezirlerin efendisi ve mülkü güçlendiren kişi!

Enverî, hükümdarlar için uygun görüp kullandığı sıfatları, bazen vezirleri överken de kullanmıştır. Bunlardan biri de onların da hükümdarlar gibi "*sânî-i sâye-i Yezdân*" (Tanrı'nın gölgesinin ikincisi) (kaside 118) oluşudur. Bundan dolayı Enverî'nin sultanlara ve vezirlere yönelttiği övgüler çoğu zaman benzeşir.

Hitaplar

Enverî, vezirlere çeşitli açılardan seslenmiştir. Bu sesleniş sultanlara olduğu gibi "ey!" veya "â" ile yapılır. Bunlardan bazıları şunlardır. *Ey Sâhib-i Ebu'l-feth!* (Ey feth babası olmaya layık olan) (kaside 6). *Ey ihyâ-yı dîn!* (Ey dinin ihyasına uğraşan) (kaside 6). *Ey mu'ciz-tedbîr!* (Ey mu'cize önlemleri) (kaside 6). *Ey ni'met-i hayât! ve'y devlet-i şebâb!* (Ey hayat bağışlayıcı, ey tazeliğin, gençliğin ikbali) (kaside 13). *Ey hâdiyyü'r-reşâd! Ey mâlikü'r-rikâb!* (Ey doğru yolda/Tanrı yolunda gitmeyi gösteren, ey rikâb sahibi) (kaside 13). *Sâhibâne-melikâ!* (ey melikliğe yaraşan) (Dîvân: I/k. 20/22). *Sâhibâ!* (ey efendim!) (kaside 49). *Ey sâhib-i mülk-i dil!* *Ey sadr-ı mülk-i nişân!* (Ey gönül mülkünün sahibi, ey şehâdet mülkünün veziri) (kaside 75). *Ey âftâb-âtîfet! Ey âsmân-mahal!* (ihsanı güneş gibi olan konumu gökyüzü gibi olan, gökyüzü makamlı) (kaside 75).

Enverî'nin övgüsünü yaptığı Vezir Nasrrudîn Ebû Tâhir, her şeyden önce sahip olduğu sıfatlarıyla anılmış ve bu bağlamda ona hitap edilmiştir. Enverî'nin 6. ve 17. kasidesinde, devletin bekasını sağlayan, ülkenin şerefini koruyan ve değerli görüşlere sahip olan bir vezire sesleniş görülmektedir:

Devletin gücü ve mülkün onurunu [korumanın]
ardından yüce görüşü [sayesinde] fitneyi defetmiş kişi! ,

Ey memleketler için mübarek hükümdar!
Ey taç, taht ve [saltanat] mührüne layık hükümdar!

Vezirler övülürken, genellikle mülkün kuvveti (kaside 15), mülkün yüzсуу/onuru, devletin gücü olarak anılırlar. Bu özelliklerin altında da sağlam/değerli/ileri/isabetli görüşlü olmaları (kaside 75) bulunmaktadır:

Devletin gücü ve mülkün onurunu (korumanın)
ardından, yüce görüşü sayesinde fitneyi defetmiş kişi!

Enverî, hükümdara seslendiği gibi vezirlere de seslenmiştir. Enverî, sultana seslendiği ifadenin benzerini, 75. kasidesinde Vezir Nasruddîn Ebu'l-feth Tâhir için de kullanmıştır:

Ey kâinat yaratılmadan önce, Tanrı'nın
varlığını beğendiği ve kâinatın da iftihar ettiği kişi!

Adalet

Enverî'nin övgülerinde vezirler, "sâhib-i âdil" (kaside 20) olarak algılanmışlardır. Bundan dolayı onun adaleti, her yönden kâmindir (kaside 13). Bu özelliğe sahip olan vezirin adalet terazisiyle bütün zor hükümler çözülür ve karara bağlanır (kaside 49). Ülkenin önünü adaletle açan vezir, memleketin tümünü de örtüsüyle rahatlatır (kaside 75). Güneş, onun adaletinin gölgesinin altına girerse, kıyamete kadar ortaya çıkmaz (kaside 75). Vezirin adaleti sayesinde, hem kara hem de deniz bayındır bir hale gelmiştir (kaside 83). Onun adaletiyle, devrinde kötülüklerin sonu gelmiştir (kaside 83). Kader, onun adaleti sayesinde yeryüzünde tek bir fitne dahi bırakmamıştır (kaside 88/4). Onun adaletinin gölgesi altında, vahşi hayvanlar ve kuşlar güven içinde olduklarından şükrederler (kaside 91). Onun adaletinde, kurt kuzuya zulmetmeyecek, keklik de doğan kuşuyla birlikte

uçmaktan çekinmeyecektir (kaside 99). Enverî, 91. kasidesinde, vezirin adaletinin gölgesinde barınanlardan ve bu duruma şükredenlerden şöyle bahsetmiştir:

Senin adaletinin gölgesinde korunduğu için şükredenler, dolaşan ve oturan[lardan başka] vahşi hayvanlar ve kuşlardır.

Enverî, Ebû Tâhir'in övgüsünde, onun adaletini farklı yönlerden öne çıkardığı hususlardan birisi de aşağıdaki beyitte kendisini göstermektedir. Şair, 'kehruba-asman' ilişkisinden hareketle, kehribarın bilinen özelliğinin tam tersini dile getirerek, kehribarın samanı, vezirin adaletinden dolayı çekemeyeceğini ifade etmiştir. Bu durum, 169. kasidesinde yer almıştır:

Senin adaletinin gölgesinde olunca, saman, kehribara itaat etmez.

Aynı kasidede, vezirin adaleti bir başka açıdan yansıtılmaktadır:

Sürekli adalet, [devletin] devamına şahit olur.

Senin adaletin ise, senin [devletinin] devamına şahit olur.

Enverî, feleğin zulmüne rağmen, yeryüzünde yaş ve kuru ne varsa, hepsinin onun adaleti sayesinde varlığını sürdürdüğünü 25. kasidesinde şöyle dile getirmiştir:

Eğer senin adaletin olmasaydı, mayası bozuk feleğin cevrenden dünyada yaş ve kuru hiçbir şey kalmazdı.

Enverî, sultan övgülerinde olduğu gibi, vezirin de adaletini Hz. Ömer'e benzetir, bazen de sınırları zorlayarak vezirin adalet yönü ile yüz Ömer ettiğini vurgular (kaside 26).

O, ikinci Ömer'dir. Din, düzeni önce Ömer'in adaletinden, şimdiyse vezirin yüceliğinden almaktadır.

Cömertlik

Enverî'nin vezirler için dile getirdiği hasletlerden biri de cömertliktir. Bu cömertliğin kendisiyle de ilgisi vardır. Çünkü Enverî, vezirlerin cömertliğini ne kadar yüceltirse, kendi kazancı da bir o kadar artacaktır. Her şeyden önce, onların cömertlikleri sınırsızdır (kaside 1). "Onun denize benzeyen cömert elinden, eğer bir damla buhar havaya yükselse, bulut kıyamete kadar yeryüzüne jale yağdırır" (kaside 13). "Onun elinin cömertliği, kıymetli taşlarla dolu madenin kapısına benzer" (kaside 13). "Vezirin cömertliği ve başışının gölgesi, güneş ve bulutun gölgesi kadardır" (kaside 13). "Vezirin cömertlik sofrası, *şeş-cihedi* kapsar" (kaside 20). "Onun cömertliği, sürekli olarak halkın başındadır" (kaside 76). "Dünya, onun cömertliği ve ihsanından dolayı, suda cevher, karada altın çıkarır" (kaside 83). "Cömertlik, senin elinin bereketinden dolayı, dünyada rızık geleneğini oluşturdu" (kaside 91). Enverî, Vezir Ebu'l-feth Nâsıruddîn Tâhir'in cömertliğinin sınırını, ayet iktibası yaparak 138. kasidesinde şöyle belirtmiştir:

Eğer senin cömertlik rüzgârın toprakla konuşursa,
bu konuşmadan dolayı çürümüş kemikler, dirilir ve konuşur.

Enverî, yukarıdaki duyguların benzerini 6. kasidesinde aşağıdaki beyitte de işlemiştir:

Onun cömertliğini, vakitsiz (olsa da) toprağa yerleştirseler, sabah
rüzgârı değil, belki de cennet pınarının suyu gibi [hayat verir].

Enverî, veziri överken onun cömertliğini "el-yağmur kapısı açma" ilişkisi içerisinde ele alarak, yağmura benzeyen elinin kapısını açarsa, şor taprakdan bitkinin yeşerme belirtisinin görüleceğini 139. kasidesinde şöyle ifade etmiştir:

Yağmur kapısını açan, senin elindir.

Eğer [bu kapı açılırsa], çorak araziden bitki belirtisi oluşur.

Enverî, 76. kasidede, vezirin cömertliği 'el' unsuruyla anlatmıştır:

Onun cömertlik eli, sürekli halkın başının üzerinde,
onun düşmanının ayağı da daima yılanın kuyruğu üzerinde.

Yüceltme

Övgülerde, vasıfları verilen vezirlerin hem maddi unsurları hem de manevi yönleri tıpkı hükümdarlar gibi yüceltilmiştir. Her şeyden önce o, varlığıyla kâinatın iftihar ettiği kişidir (kaside 75). "O, bir taraftan gönül mülkünün efendisi, diğer taraftan şehadet âleminin veziridir" (kaside 75). "Onun vezirlik eli, gökyüzünü bile itaati altına almıştır" (kaside 75). Bu vasıflara sahip bir vezirin eşiği de "feleğin mabedi, sarayı da halk için mihrap gibidir" (kaside 13). "Şairler için de, sığınma yeridir" (kaside 13). "Kapısı yücedir" (kaside 76). "Gökyüzü, o kapının pâyesinden daha düşüktür" (kaside 88). "Sarayı Kâbe, dergâhı da Harem'dir" (kaside 42). "Feleğin altında, onun eşi benzeri yoktur. Göğün üzerine de kimse ulaşamamıştır" (kaside). "Yerinde söylediği her söz, gökyüzü evrakına yazılır" (kaside 91). "O, rütbe bakımında o kadar yücedir ki, gökyüzü konum yönünden onun altındadır" (kaside 76). "Ona biat etme, kader tarafından hükme bağlanmıştır" (kaside 76). "Gökyüzünün yüksekliği, vezirin sarayının sütunlarından daha alçaktır" (kaside 88). Enverî, 138. kasidesinde peygamber kıssalarında yer alan ve o peygamberle anılan "Musa-asa" ve "İsa-nefes" gibi hususları, övgüsünü yaptığı vezirin üzerinde görür gibi bir hava vermiş, hatta küçümseyecek bir hava yaratmıştır:

Senin nefesin, İsa Peygamber'in duasını azarlar.

Senin kalemin, Musâ Peygamber'in esasından tazminat alır.

Yüce Görüşlülük

Enverî'nin, Vezir Ebû Tâhir hakkındaki övgü konularından biri de görüşündeki isabetli oluşudur. Bu durumda

onun, basiretli, kıymetli ve temelli görüşlere sahip olduğu vurgulanmıştır. Her şeyden önce o, yüce görüşlüdür. Bundan dolayı şûrada aldığı kararlara uymak mecburidir. Bu durum 1. kasidede yer alır.

Allah mübarek eylesin, senin yüce görüşün miyardır.

Artık senin şûra kararlarına [uymak] vaciptir.

Vezirin ileri görüşlü olması, kasidelerde şu şekilde vurgulanır: “Onun sağlam görüşü sayesinde, fitne ortadan kalkmıştır” (kaside 6). “Onun görüşü, Tur Dağı tecellisi gibi aşikârdır” (kaside 28). “Onun görüşü, güneşin ışığı gibi parlaktır” (kaside 28). “Vezirin görüşü, sabahın müjdecisidir” (kaside 29). “Senin yüce görüşün, feleğin çevresine şule çeker” (kaside 75). “Onun görüşü, bugünün müşküllerini dünden görür” (kaside 75). “Onun ileri görüşlülüğü, her hangi bir köşeye çekilip düşünse, felek, perdedâr olur. Onun ileri görüşlülüğü sayesinde, fitne nefes alamaz” (kaside 169). Enverî, 91. kasidesinde, vezirin görüşünü ifade ederken, Tur Dağı tecellisi benzetmesine yer vermiş ve sınırları zorlamıştır:

Senin ileri görüşlülüğünün seddi, Kaf Dağı’nın sağlamlığı [gibi]dir.

Senin düşüncenin nuru da, Tur Dağı tecellisi [gibi]dir.

Kaza-Kader

Enverî, dinî bir terim olan ‘kaza ve kader’ olgusunun, vezirlere verilen alın yazısı’ olduğunu, hem sultanlar hem de vezirler övgüsünde dile getirmiş. Onların eylem ve söylemlerini kaza ve kaderin iradesi olarak algılamıştır. Enverî, 76. kasidesinde, Vezir Nasruddîn Tâhir’i bu bağlamda şöyle övmüştür:

Kaza, hükmüyle ona biati bağlamış;

Kader, kalemiyle ona sırları söylemiş.

Enverî’nin övdüğü veziri, ‘kaza-kader’ bağlamında başka bir boyuta taşınır. Bunu, aşağıdaki 94. kasidesinde

görmek mümkün. O, kasidesinin bir beytinde, “kader, deftere yazılırken, onun cömertliği, kader divanından cömertlik istedi, tüm cihan [cömertlik bakımından] onun üzerine yazıldı. Doğrusu, [onun için] az miktar sayılır,” demiştir. Sıra vezirin ömrüne gelince, o da kader divanından şunu istemiştir:

Onun ömrü, kaza divanından ebedilik istedi!

Kaza da, sonsuz ömrü, onun üzerine yazdı.

Bu onun için gerçekten az bir miktar.

Enverî, yukarıdaki duyguların benzerini, 40. kasidesinde Sultan Sencer’i överken de söylemiş ve olayların oluşumunu sanki “kader ve kaza”, sultanın iradesi doğrultusunda gerçekleştirmiş gibi yansıtmıştır:

Senin azminin ve kararlılığının yapmadığı her şeyi kaza feshetti.

Senin pişirmediğin her şeyi kader ham kabul etti.

Ayrıca Enverî, Sultan Sencer’e: ‘Ey kaza!’ ve ‘Ey kader!’ (kaside 59) diye hitap ederken, onun veziri Ebû’l-Feth Tâhir’e 76. kasidesinde de aynı duyguyla seslenmiştir:

Ey kapısında, (insanların) mevki ve rütbe arayan kaza!

Ey kapısında, (insanların) lütuf ve ihsan isteyen kader!

Enverî, övdüğü vezir Nâsiruddîn Ebû’l-feth Tâhir’i, Sultan Sencer’in önüne çıkartmıştır. Onun buyruğunun nüfuzunu, padişah fermanı; huyu ve karakterini de padişah vasfı (kaside 83) olarak gören Enverî, 83. kasidesinde varlığın oluşumunu derecelendirirken onu Sultan’ın önüne çıkarmıştır:

Varlığın oluşumu esnasında rütbelerin kalıba dökümü sırasında,

Önce senin zatın, sonra da dünya üzerindeki iz belirdi.

Çeşitli Yönler

Enverî', hükümdarların sahip olduğu öfke, kahır, kızgınlık ve hışım gibi manevi duyguları, vezirler için de uygun görmüştür. Buna göre: "Onun öfke rüzgârı gökyüzüne ulaşınca, ayın sahip olduğu güzelliklerden belirti kalmaz" (kaside 83). "Onun kahır, seçenekleri yakan bir ateştir" (kaside 83). "Onun öfkesinin zehri, ölümün mizacını sıcak yapmıştır" (kaside 88/8). "Onun zehirlerinin (kahrının) sıcaklığı, ecele danışmadan ve Azrail'in vasıtası olmadan ruhları kabzeder" (kaside 118). Enverî, 56. kasidesinde vezir Ebû Tâhir'in kahrını yansıtırken, ayet iktibas da yapar. Öyle ki, "Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin, siz ancak işlediklerinizin cezasını çekeceksiniz" (*Tahrîm*/7) ayetinde geçen; *lâte'ziru* kelimesinden yola çıkarak, *kahr-ayet* münasebetiyle bağlantı kurmuştur:

Senin kahırın, Nûh Peygamber'in kâfirler üzerindeki, "bugün özür dilemeyin" ayetinde (yer alan) aciz bırakmaya benzer.

Enverî, bazen vezirler hakkında; "sultanların ve imamların övdüğü kişi" diyerek, övgüde onları doğu ve batının en meşhuru olarak görür (kaside 15). "O vezir, sonsuzluk sabahına kadar yeryüzünde tanınmışlardan daha meşhur kalacaktır" (kaside 88). "Tüm hükümdarlar, vezire danışır ve onun görüşlerinden yararlanırlar" (kaside 15). "Onun/vezirin eli, gökyüzü kadar güçlüdür" (kaside 75). "O, öyle ileri görüşlüdür ki, bugünün problemlerini dünden görür" (kaside 75). "Onun görüşünün isabetinden dolayı, hem ülke hem din mamurdur" (kaside 91). "Onun görüşünün ışığı/parlaklığı, Tur Dağı'nın tecellisidir" (kaside 91). "O, güzellik ve letafette, bahar gibidir" (kaside 76). "Kader, onun adaletinden dolayı, dünya içerisinde açıktan yapılan bir fitne bırakmadı" (kaside 88). "Onun adı da Tâhir'dir, soyu da tahirdir (kaside 94). Enverî, 76. kasidesinde övgüsünü yaptığı vezirin makamını öyle yüceltmış ki, gökyüzü bu makamın altında kalmıştır:

Senin makamın, öyle yücedir ki,
gökyüzü yörünge (itibariyle) onun altındadır.

Bunların yanında Enverî, vezir övgüsünde o kadar ileriye gitmiştir ki, “Musa-ayak” ile “vezaret-el” münasebetini “ma’mur/bayındır” ile ilişkilendirerek, kaside 88’de vezirin konumunu şöyle görmüştür:

Musa’nın ayağından dolayı,
Tur Dağı’nın kıymeti nasıl mamursa ne güzel!
Vezirlik eli de senden dolayı mamurdur.

Şahsiyetler

Enverî, Vezir Ebû Tâhir övgüsünde şahsiyetlere fazla yer vermemiştir. Bir beytinde Ebû Tâhir’in adaletinden bahsederken, onun yüz Ömer ettiğini söyler (kaside 26). Bir başka beyitte de, sultanı ikinci Süleyman, veziri de Süleyman’ın veziri Âsaf olarak görür (kaside 43). Aynı şahsiyet, bir başka beyitte: “Süleyman mülkünün Âsaf’ı, ebedî bir çadır kurdu” diyerek, bir önceki beyitte söylediğini tekrar eder (kaside 180). Enverî, Ebû Tâhir’in övgüsünde yer verdiği bir diğer şahsiyet de, Kârûn’dur. Devlet hazinesine vezirin izni olmadan giren altınları, “Kârûn’un mirasının parçası olsun” diyerek hor gören şair, vezirin hazinesinin temizliğini öne çıkarır ve Kârûn’u kötüler. (kaside 49). Vezir övgüsünde kullanılan son şahsiyet, Sebâ Melikesi’dir. Enverî, vezirin yüceliğinden bahsederken, Sebâ Melikesi’ni, vezirin hizmetine rüzgâr ile birlikte koşarak gelen bir kişi olarak nitelendirmiştir (kaside 91).

Selçuklu Şiiri Üzerine

İran Edebiyatı Tarihçilerinin Görüşleri

Selçuklu şiiri hakkında İran edebiyatı kitaplarında ayrıntılı bilgiler mevcut. Bu bilgilerin ortak noktası; edebiyatın büyük bir ilerleme kaydettiği, yeni bir şiir üslubunun doğduğu yönündedir.

Selçuklu dönemi şiiri hakkında en fazla bilgi veren, İran’ın en büyük edebiyat yazarı Zebihullah Safa’dır. Öyle ki adı geçen yazar, kendisinden sonra yazılan tüm edebiyat tarihi yazımı üzerinde etkili olmuş biridir. Yazarın

edebiyat tarihi aynı zamanda sosyal, dini ve kültürel tarihi barındırır. Safa, *Tarih-i Edebiyat der-İran* isimli çalışmasının ikinci cildini Selçuklulara ayırmıştır. Zebihullah Safa, konuya şöyle başlar:

Şimdi üzerinde durup değerlendirmeye başlayacağımız bu dönem, ıstırap ve sıkıntı doludur. Bu dönem, Gaznelilerin Horasan'da Fars asıllı hanedanların Irak, Fars, Kirman ve Taberistan'da yıkılmalarıyla başlar, sarı ırka mensup Türk kabilelerin tüm Horasan ve İran'da hanedanlık kurmalarıyla devam eder. Bu dönemi, İran'da Türk egemenliğinin başlaması ve Türk devletleri dönemi olarak görmek gerekiyor. Bu dönemler, İranlıları bağımsızlıklarından, ulusal düşüncelerden ve sahip oldukları maddi-manevi yüce duygulardan uzaklaştırmıştır. Tüm bunların müsebbibi Türk devlet ve hanedanlarıdır.

Zebihullah Safa, yukarıdaki bilgilere paralel olarak düşüncelerini şöyle devam ettirir:

Türk devletlerinin İran'da kurulması, tarihimizde Gazneliler hanedanı olarak bilinen ve Gazne'de bir hükümet kuran kölelerle başladı. Türk hanedanlarının üstünlüğü ve onlar tarafından kurulan hükümetler Gazne'de sona ermedi. İran kültür alanında devlet kuran Karahan Türkleri, Çigil Türklerinden oluşan İlek Haniyye ya da Efrasiyap Oğulları, Maverâünnehir'de Fars soylu Samanileri yıkıp onların yerine devlet kuran Orta Asya sarı ırka mensup bir diğer devlettir. İran'da hüküm sürme şansını elde eden sarı ırka mensup kabilelerden ikinci büyük gurup Selçuklu Türkmenleri'dir.

Safa'nın edebiyat tarihinde yer alan duyguları, neredeyse tüm edebiyat tarihçileri devam ettirmişlerdir. Başta Safa olmak üzere, diğer edebiyat tarihçileri Türklerin Horasan ve İran bölgelerini ele geçirip devlet kurmalarının ardından, bu bölgelerdeki sosyal ve dini hayat hakkında da bilgiler vermişlerdir. Bu bilgiler diğerleri gibi son derece olumsuz ve yıkıcı bir nitelik taşımaktadır. Öyle ki Safa, on birinci yüzyılın başlangıcından on ikinci yüzyılın tamamında yani Gazneliler ve Selçuklular dönemlerinin tümünde, sarı ırka mensup Türklerin yaptığı sürekli istilalar, saldırılar ve yağmalar sonucu İran'ın sosyal yapısında büyük bir yıkım meydana geldiğini söylemiştir.

Safa'ya göre bunlar (Türkler), halka baskı ve eziyet etmekten de geri durmadılar. Halka baskılar uyguluyorlar

ve mallarını alıyorlardı. Bu dönemde, Halluh, Tatar, Oğuz, Kıpçak, Yağma, Tibet ve Çigil gibi Türklerin sayısı çok fazlaydı ve sosyal yaşamda önemli rol oynuyorlardı. Padişahlardan başka emirlerin saraylarını, vezirlerin ve ileri gelenlerin makamlarından, eşraf, seçkin kişiler ve yerleşik ailelere kadar her tarafı doldurmuşlardı. Safa'ya göre bunların büyük bir kısmı köle ve cariyeye olup sosyal hayat üzerinde etkileri büyüktür. Ona göre Karluk Türkleri, Fars edebiyatında "Hilhî" Türkleri olarak bilinmektedir ve Fars şairleri bu ırka mensup olan cariyeye ve köleleri güzellik ve çekicilikle övmektedir. Safa'ya göre Harzemşahlar, "Kankılî Türkleri" adındaki sarı ırka mensup kimselerdi ve kan dökmede sınır tanımıyorlardı. Harzemşahlı Sultan Muhammed'in annesi Terken Hatun da bu Kankılî kabilesindeydi. Bu sultan, kan akıtmak, acımasızlık, fesat ve insanları yok etme konusunda tanınmış ve meşhur olmuştur. "Acem Türkleri" olarak ün salmış bu Kankılîler döneminde birçok kanlar dökülmüş, yağmalama konusunda yaş ve kuru ayırt edilmemiştir.

Zebihullah Safa, Selçuklular dönemi dini durumu hakkında da ayrıntılı bir şekilde bilgiler vermiştir. Safa, dönemin dini durumu hakkında üzerinde durulması gereken en önemli konu olarak, inançların ve mezheplerin özgür dönemlerinin önceki dönemlere göre zayıfladığını ve sultanların halkın inanç ve görüşlerine müdahale ettiğini söylemiştir.

Safa, düşüncelerine şöyle devam eder: "Ehl-i Sünnet mezhebi üzerine olan ve bu noktada mutahassıp davranan Selçuklular, diğer Türk boyları gibi İran'a hâkim olduklarında adı geçen mezhebi koruma siyasetini devam ettirdiler ve Bağdat'taki Sünni halifeye destek vererek onun makamını güçlendirdiler. *İsnâaşeriyye* mezhebine bağlı olanları öldürme ve eziyet etme noktasında aşırıya gittiler. Bundan dolayı, Müslümanlar üzerinde hükmetme hakkını ispat etmiş olmak için ilahî hükümleri uyguladığı imajı çizmeye çalıştılar.

Safa'nın Selçukluların dini yönleri ve siyasetleri hakkındaki görüşlerini şöyle bitirir:

Bunlar (Türkler), genellikle inançta mutaassıp, kendi mezheplerini yayma konusunda zorba ve kendi inanç sistemine uygun hareket etmeyen kimseler kötü davranan, katleden ve kan döken bir yapıdaydılar. Bundan dolayı da ister köle, ister boy yöneticisi olsun bunların hâkimiyetiyle birlikte İran'da

özel bir dini siyaset (Ehl-i Sünnet) yaygınlık kazandı. Bu siyaset, şeriat âlimlerinin güçlenmesine ve onlara muhalif olanlarının özellikle de filozofların ve Mutezile bilginlerinin sıkıntı çekmesine, aynı şekilde *İsnâaşeriyye* ve İsmailiyye Şiası'nın zor günler geçirmesine kadar uzandı.

Safa ve onun takipçisi İran edebiyatı yazarları, yukarıdaki olumsuz bilgilerden sonra; İran ve Horasan bölgesine egemen Türk devletlerinin kısa süre içerisinde Acemleştiğini söylemişlerdir. Tüm edebiyat tarihi yazarları, "böyle oldu" diyerek hüküm vermişlerdir. Bu hükümlerin neticesi olarak da Türk devlet yöneticilerin geldikleri noktayı şöyle ifade ettiler: İranlaşan bu Türk devletlerinin yöneticileri kısa süre içerisinde Fars dilini, İran âdet, gelenek ve göreneklerini öğrendiler ve İran ırkına sahip çıktılar. Türk devlet yöneticileri, Fars dili ve edebiyatının, bir kısım İran âdetlerinin yaygınlaşmasına, revaç bulmasına katkıda bulundular, adeta bu âdetlerin birer savunucusu hâline geldiler.

Yukarıdaki satırları okuyan ve konu hakkında yeterli bilgi birikimi ve donanımı olmayanlar, bu anlatının doğruluğundan şüphe duymayabilirler. İran edebiyat tarihçilerinin çizdiği bu durum acaba gerçeği yansıyor mu? Bu durumu iyice inceleyip, araştırma yapmadan, şairlerin manzumelerinde yer alan şiirlerde yansıtılan duyguları dikkate almadan ve benzeri hususları irdelemeden verilen cevaplar, hem tek yanlı hem de bilimsellikten uzaktır.

Safa ve edebiyat tarihçilerinin ortak kanaati olan "İranlaşma" veya "Fars kültürüne boyun eğme" gibi duygular Safa'nın şu ifadeleriyle çelişir: "Orta Asya'dan gelen bu sarı ırka mensup boyların İran kültürü üzerindeki hâkimiyeti, çeşitli sonuçlar ortaya çıkarmıştır... Genel olarak İranlıların siyasi ve sosyal inançlarında büyük değişikliklere sebep oldular, Fars gelenek ve göreneklerinin büyük bir kısmını değiştirdiler... Bu durum karşısında İranlılar yavaş yavaş dayanma güçlerini kaybettiler. Tehlike maddi ve zahiri değil, aksine manevi ve içseldi."

Selçuklular Döneminde Yaşamış Tüm Şairler

Bu başlık altında, Selçuklular döneminde yaşamış şairlerin isimleri verilecektir. Bu isimler, muhtelif tezkireler,

edebiyat kitapları ve tarihler başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan alınmıştır:

Sultan Melikşah, Melik Togaşah b. Alp Arslan, Sultan Sencer, Sultan Celaleddin Süleymanşah, Sultun III. Tuğrul, Muizzî, Enverî, Ebu'l-Ferec-i Runî, Ömer Hayyam, Kıvamî-ı Razî, Nizamî Aruzî-i Semerkandî, Nasır-ı Hüsrev, Am'ak-ı Buharî, Sultan Sencer, Edib Sabir-i Tirmizî, Reşidüddin-i Vatvat, Abdulvasi-i Cebelî, Ferid-i Kâtip, İmad-i Zevzenî, Seyyid Hasan-ı Gaznevî, Mehsitî-i Gencevî, Perî, Katran-ı Tirmizi, Katran-ı Tebrizî, Fasih-i Cürcanî, Mesud-i Sa'd-i Selman, Ebu'l-Ala-i Gencevî, Hakanî-i Şirvanî, Felekî-i Şirvanî, Nizamî-i Gencevî, Ezrak-i Herevî, Senaî-i Gaznevî, Hakîm Suzenî-i Semerkandî, Osman-ı Muhtarî, Ali Fethî, Ebulmefahir-i Razî, Gıyaseddin Muhammed b. Melikşah, Ebulme'alî-i Nehhâs, Ebulmefahir, Sultan Arslan b. Tuğrul, Zahir-i Faryabî, Esirüddin-i Ahsiketî, Mücirüddin-i Beylekanî, Kemaleddin-i Nahçıvanî, Şahfur-i Nişaburî, Zülfikâr-ı Şirvanî, Seyyid İzzeddin-i Alevî, Harzemşah Atsız b. Kutbeddin, Enbarî-i Tirmizî, Necibüddin-i Verekanî, Seyfî-i Nişaburî, Hakîm Ruhanî-i Semerkandî, Cevher-i Zenger, Kızıl Arslan b. İldeniz, Kıvamî-i Mutarrızî, Sultan Süleyman Şah b. Muhammed b. Melikşah, Seyfeddin-i İsfereñgî, İsmail-i Cürcanî, Mahmud b. Muhammed b. Melikşah, Seyyid Zülfikâr-ı Şirvanî, Cemaleddin Abdurrezzak-ı İsfahanî, Esedî-i Tusî, Baba Tahir-i Üryan, Ebu Sa'id-i Ebu'l-Hayr, Abdullah-i Ensarî.

Behramî-i Serahsî, Muhtar-i Zevzenî, Ebu Nasr Ahmed b. İbrahim el-Taliganî, Halid b. Rabî'î el-Mekkî el-Tulanî, Semayî-i Mervezî, Ebu'l-Hasan Talha, İsmail-i Baharzî, Ali b. Ahmed es-Seyfî el-Nişaburî, Fahrüddin-i Mesudî, Celaleddin Ebu Bekir et-Tirmizî, Ruhî-i Velvalecî, Kuşkekî-i Kayinî, Ebu Hanifî-i İskafî, Dihkan Ali-i Şatrancî, Hamidüddin el-Cevherî el-Mustevfî, Kafî-i Zafer-i Hemedanî, Sa'id-i Tayî, Fahreddin-i Es'ed-i Cürcanî, Kuhyarî-i Taberî, Muhammed b. Nasır el-Alevî, Hasan b. Nasır el-Alevî, Şehabeddin Ebî Reca-i Gaznevî, Ruhanî, Abherî, Şemseddin-i Tabesî, Muhammed b. Ömer Ferkadî, Mecdüddin Ebu'l-Berakât, Siracî-i Belhî, Ziyaüddin Abdurrafi b. Ebî'l-Feth el-Herevî, Ebu'l-Şecerî es-Sandalî, Şehriyarî, Lamî-i Dehistanî, Cafer-i Hemedanî, Firuzî-i Fahrî, Burhanî, Şehabî,

Kaynakça

- Abdu'l-Vâsi' Cebeli (1339 hş.), *Divân-ı Abdu'l-Vâsi'-i Cebeli* (nşr. Zebihullah Safâ), İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran.
- Akûn, Ömer Faruk (2013), *Divan Edebiyatı*, İsam Yayınları, İstanbul.
- Arisoy, Şeyda (2018), *Abdülvasi-i Cebeli'nin Farsça Gazelleri*, Atatürk Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış YL Tezi, Erzurum.
- Armutlu, Sadık (2009), "Klasik Türk Edebiyatı Geleneğinin Kaynağı Fars Edebiyatı mı? Abbâsî Edebiyatı mı?", Adıyaman Üniversitesi Ulusal Eski Türk Edebiyatı Sempozyumu, 15-16 Mayıs 2009, Ankara.
- Armutlu, Sadık (2014), "Derî Farsçasında Gazelin Oluşumu, Felsefesi: Bu Gazeldeki Aşk Söylemi ve Güzellik Unsurlarının Kaynağı Olarak Hadârî ve Uzrî Gazel", Doğu Esintileri, Sayı 1, Erzurum.
- Armutlu, Sadık (2016), "Arap Edebiyatında Bir Tür Gazel", Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XI, Gazelden Gazele Dünün Şiirine Bugünden Bakışlar, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Armutlu, Sadık (2017), "Klasik Arap, Fars ve Türk Şiirinde Güzek/Sevgili Proto Tip-leri", Doğu Esintileri Yıl 2017, Sayı 7/2, Erzurum.
- Atalay, Mehmet (2014), *İran Edebiyatı Tarihi Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, Demavend Yayınları, İstanbul.
- Avfî, Muhammed (1333 hş.), *Lübâbu'l-Elbâb* (nşr. Sa'îd-i Nefisi), Çâb-ı İttihâd, Tahran.
- Bahâr, Meliku's-şu'arâ Muhammed Tâkî (1373 hş.), *Sebkşinâsî Yâ Târîh-i Tatavvur-ı Nesr-i Fârsî*, Tahran.
- Berthels, E. Eduardoviç (1378 hş.), *Târîh-i Edebiyât-ı İrân Ez Devrân-ı Firdevsî Tâ Pâyân-ı Ahd-i Selçukyân* (ter. Sîrûs İzedî), İntişârât-ı Hirmend, Tahran.
- Berthels, E. Eduardoviç (1977), "İran", İA, MEB Yayınları, İstanbul.
- Beyhakî, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin (1376 hş.), *Târîh-i Beyhakî* (nşr. Menûçîhr Dâniş Pejûh), İntişârât-ı Hirmend, Tahran.
- Browne, Edward (1386 hş.), *Târîh-i Edebiyât-ı İrân Ez Firdovsî Tâ Sa'dî* (ter. Fethullah Müctebâyî), İntişârât-ı Morvârid, Tahran.
- Browne, E. (1924), *A Literarry Hitory of Persia*, London.
- Câhîz, Ebû Osmân Amr b. Bahr (1411 hk.), *Resâ'ilu'l-Câhîz* (thk. Abdusselâm M. Hârûn), Beyrut.
- Cemaleddin-i İsfahanî (1320 hş.), *Divân-ı Üstâd Cemâleddîn Abdurrezzâk-ı İsfahanî* (nşr. Vahîd-i Destgirdî), Çâbhâne-i Armâgân, Tahran.
- Çalka, Mehmet Said (2015), *Divan Şiirinde Rûbâî*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- Çetin, Nihad M (2011), *Eski Arap Şiiri*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Demirayak, Kenan (1998), *Abbâsî Edebiyat Tarihi*, Şafak Yayınları, Erzurum.
- Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr (1350 hş.), *Suhenân-i Manzûm-ı Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr* (neş. Sa'îd-i Nefisi, Tahran.
- Edib Sabir-i Tirmizi (1385 hş.), *Divan-ı Edib Sâbir* (nşr. Ahmet Rıza Yelmehâ), İntişârât-ı Nîkhîrââd, Tahran.
- Ercilasun, Ahmet Bicân (trç.), *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçay Yayınları, Ankara.
- Erçavuş, Deniz (2020), *Senâî-yi Gaznevî'nin Gazellerinin Tasavvufî Açidan İncelenmesi*, Atatürk Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Muizzî (1327 hş.), *Divanı-ı Emir Muizzî* (neş. Abbas İkbâl Âştîyânî), Tahran.
- Enverî (1372 hş.), *Divân-ı Enverî* (neş. Muhammed Takî Müderris-i Radâvî), İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran.

- Esirüddin-i Ahsîketî (1337 hş.), *Dîvân-ı Esîrüd-Dîn-i Ahsîketî* (neş. Rukneddîn Hümâyûn Ferruh), Çâb-ı Zühre, Tahran.
- Ethe, Hermann (1337 hş.), *Tari-i Edebiyât-ı Farsî* (trc. Rızazâde Şafak), Tahran.
- Ferruhî-yi Sistânî (1369 hş.), *Hakîm Ferruhî-yi Sistânî* (nşr. Muhammed Debîrsiyâkî), İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.
- Fesâyî, Restigâr (1372 hş.), *Envâ'-ı Şîr-i Fârsî*, İntişârât-ı Nuvid, Şiraz.
- Furûzânfer, Bedî'ü'z-Zamân (1358 hş.), *Suhen u Suhenverân*, İntişârât-ı Harzemî, Tahran.
- Furûzânfer, Bedî'ü'z-Zamân (1386 hş.), *Târîh-i Edebiyât-ı Îrân Ba'd Ez İslâm Tâ Pâyân-ı Tîmûryân* (nşr. İnâyetullah Mecîdî), İn-tişârât-ı Vuzârât-ı Ferheng ve İrşâd-ı İslâm, Tahran.
- Gökmen, Gökan (2018), *Muizzî'nin Şiir Dünyası*, Kırıkkale Üniversitesi-Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- Göksu, Erkan (2017), *Selçuklu'nun Mirasi Gulam ve İktâ*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Göksu, Erkan (2019), *Muhteşem Çağın Mütevazı Çocukları: Selçuklular*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- Göksu, Erkan (2018), *Bilge Vezir Nizamülmülk*, Erdem Yayınları, İstanbul.
- Dâmâdî, Seyyid Muhammed (1371 hş.), *Mezâmin-i Müşterek Der Edeb-i Fârsî ve Arabî*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, Tahran.
- Daudpota, Umer Muhammed (1382 hş.), *Te'sîr-i Şîr-i Arabî Ber Tekâmül-i Şîr-i Fârsî* (ter. Sîrûş Şemîsâ), Sadâ-yı Mu'âsir, Tahran.
- Devletşâh, Alâ'ü'd-Devle Bahtîşâh el-Gâzî (1382 hş.), *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* (nşr. Edward Browne), İntişârât-ı Esâtîr, Tahran.
- Hânlerî, Pervîz Nâtil (1373 hş.), *Târîh-i Zebân-i Fârsî*, Tahran.
- Hidayet, Rıza Kuli Han (1381 hş.), *Mecmau'l-Fusaha* (nşr. Muzahir Mufassa), İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran.
- Hümâyî, Celâlu'd-Dîn (1340 hş.), *Târîh-i Edebiyât-ı Îrân*, Kitâbfurûşî-yi Furûğî, Tahran.
- Hüseynov, Rafael (2013), *Mehseti Gencevi*, Şark-Garb Neşriyat, Baki.
- İmâm Gazalî (1969), *Nâsihatü'l-Mülûk/Devlet Başkanlarına* (ter. Osman Şekerci), Sinan Yayınevi, İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (2000), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (2002), *Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor*, İstanbul.
- Karaismailoğlu, Adnan (2009), "Abdülvasî-i Cebelî" maddesi, c. I, İstanbul.
- Karaismailoğlu, Adnan (2019), *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Kartal, Ahmet (2010), *Şîrâz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul.
- Kartal, Ahmet (2016), *Türk Fars Edebi İlişkileri Hakikate Düşen Gölge*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Kavîm, Abdulkayyûm (1336 hş.), *Târîh-i Edebiyât-ı Derî Ez Devrehâ-yı Bâstânî Tâ Pâyân-ı Karm-ı Çehârum-ı Hicrî* (nşr. Pûhyâlî Nazar Muhammed Behrûz), Kabil.
- Kazvinî, Hamdullah Mustevfî (1364 hş.), *Tarih-i Güzîde* (nşr. Abdülhüseyn Nevâî), Tahran.
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î (1370 hş.), *Suver-i Hiyâl Der Şîr-i Farsî*, İntişârât-ı Âgâh, Tahran.
- Kırlangıç, Hicabi (2007), "Ömer Hayyam", DİA, c. XXXIV, İstanbul.
- Kik, Victor (1971), *Te'sîr-i Ferheng-i Arab Der Eş'âr-ı Menûcihryi Dâmgânî*, Dâu'l-Meş-rik, Beyrut.
- Korkmaz, Zeynep (1995), "Selçuklular Çağı Türkçesinin Genel Yapısı", Türk Dili Üzerine Araştırmalar, Ankara.
- Köymen, M. Altan (2000), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, TTK, Ankara.
- Mahcûb, Muhammed (1345 hş.), *Sebk-i Horâsânî Der Şîr-i Fârsî*, İntişârât-ı Sâzmân, Tahran.
- Maverdî, Ebû'l-Hasan Alî (2014), *el-Ahkâmü's-Sultaniye* (ter. Ali Şafak), Bedir Yayınları, İstanbul.

- Mehsitî (1347 hş.), *Divân-ı Mehsitî-i Gencevî* (nşr. Tâhîrî Şihâb), İntişârat-ı İbn Sînâ, Tahran.
- Menûcihrî-yi Dâmgânî (1385 hş.), *Divân-ı Menûcihrî-yi Dâmgânî* (nşr. Muhammed Debîr Siyâkî), İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.
- Muizzî (1362 hş.), *Külliyât-ı Divan-ı Muizzî* (nşr. Nasır-ı Heyyirî), Neşr-i Merzbân, Tahran.
- Müstevfî, Hamdullah (1394 hş.), *Tarih-i Güzide*, İntişârat-ı Emir Kebir, Tahran.
- Mu'temen. Zeynelâbidîn (1355 hş.), *Tahavvul-i Şi'r-i Fârsî*, Kitâbhâne-i Tuhûrî, Tahrân.
- Muvahhid, Ziyâ (1392 hş.), *Sâdî*, İntişârât-ı Nîlûfer, Tahran.
- Nefisî, Sa'îd (1336 hş.), *Muhît-i Zindegî ve Ahvâl-i Eş'âr-ı Rûdekî*, Tahran.
- Nizâmülmülk (1982), *Siyerü'l-Mülûk* (Haz. Mehmet Altan Köymen), Ankara.
- Nu'mânî, Şiblî (1335 hş.), *Şi'ru'l-Acem Yâ Târih-i Şi'r ve Edebiyât-ı İran* (çev. Muhammed Takî Fahr Dâi-yi Gilânî), İntişârât-ı İbn Sînâ, Tahran.
- Olguner, Fahreddin (2001), *Türk- İslâm Düşüncesi Üzerine*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Özakpınar, Yılmaz (1997), *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Özgüdenli, Osman G. (2014), "Büyük Selçuklu Sultanlarına Ait Farsça Şiirler", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, c. 1, S. 2, Sonbahar 2014, İstanbul.
- Özgüdenli, Osman G. (2013), *Selçuklular-Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, I, İstanbul.
- Öztürk, Mürsel (1994), "Edib Sabir" maddesi, *DİA*, c. X, İstanbul.
- Öztürk, Mürsel (19995), "Eşref-i Gaznevî" maddesi, *DİA*, c. XI, İstanbul.
- Parsî, Muhammed Kamgâr (1372 hş.), *Rubâî ve Rubâî-Serâyân ez-Âgâz tâ Karn-ı Heştum Hicrî* (nşr. İsmâ'il-i Hâkimî), Dânişgâh-ı Tahran, Tahran.
- Râvendî, Ebû Bekr Muhammed b. Alî (1364 hş.), *Râhatu's-Sudûr ve Âyetu's-Surûr* (nşr. Muhammed İkbâl), Tahran.
- Razi, Emin Ahmed (1340 hş.), *Heft İklim* (nşr. Cevat Fazıl), Kitapfuruşî Ali Ekber İlmî, Tahran.
- Rûdekî (1382 hş.), *Divân-ı Şi'r-i Rûdekî* (nşr. Ca'fer Şi'âr), Neşr-i Katre, Tahran.
- Rypka, Von Jan (1354 hş.), *Târihi Edebiyât-ı İran* (ter. İsa Şihâbî), Tahran.
- Sâbûr, Dâriyûş (1384 hş.), *Âfak-ı Gazel-i Farsî*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahran.
- Safâ, Zebihullah (1351 hş.), *Târih-i Edebiyât Der İran*, İntişârât-ı Emir Kebîr, I-II, Tahran.
- Safâ, Zebihullah (2002), *İran Edebiyatı Tarihi* (trc. Hasan Almaz), I-II, Nüşa, Ankara.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr (1403 hk.), *Yetimetü'd-Dehr Fî Mehâsini Ehli'l-Asr* (nşr. Müfid Muhammed Kumeyha), Beyrut.
- Semerkindî, Nizâmî-yi Arâzî (1910), *Çehâr Makâle* (nşr. Muhammed-i Kazvinî), İntişârât-ı İşrâkî, Tahran.
- Senâ'î-yi Gaznevî (1385 hş.), *Divân-ı Hekîm Ebû'l-Mecd Mecdûd b. Âdem Senâ'î-yi Gaznevî* (neş. Müderris-i Radavî), İntişârât-ı Senâyî, Tahran.
- Sevim, Ali (1995), *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara.
- Seyyid Hasan-ı Gaznevî (1362 hş.), *Divân-ı Seyyid Hasan-ı Gaznevî* (neş. Müderris Radavî), İntişârât-ı Esâtîr, Tahran.
- Subhânî, Tevfik (1388 hş.), *Târih-i Edebiyât-ı İran*, İntişârât-ı Zevâr, Tahran.
- Suyûtî, Celâlü'd-dîn (1401), *Cevâmî'u's-Sagîr Fî Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, Beyrut, 1401.
- Şafak, Rızâzâde (1352 hş.), *Târih-i Edyât-ı İran*, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Edebiyat, Tahran.
- Şemîsâ, Sîrûs (1370 hş.), *Seyr-i Gazel Der Şi'r-i Fârsî*, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân.
- Şemîsâ, Sîrûs (1323 hş.), *Seyr-i Rûbâî der- Şi'r-i Farisî*, Tahran.
- Şemîsâ, Sîrûs (1374 hş.), *Sebk Şimâsî-yi Şi'ir*, İntişârât-ı Firdovs, Tahrân.
- Şems-i Kays-i Râzî (1387 hş.), *el-Mu'cam Fî Me'ayir-i Eş'ârî'l- Acem* (neş. Müderris-i Razevî), İntişârât-ı Zevvâr, Tahrân.
- Şirvânî, Cemâl Halîl (1375hş.), *Niizhetü'l-Mecâlis Çehâr Hezâr Riibâî Sisad Şâ'ir* (nşr. Muhammed Emin-i Riyâhî), İntişârât-ı İlmî, Tahran.

- Târîh-i Sist n* (1387 h .), (n r. Muhammed Takî Bah r,  nti ar t-ı Mu  n, Tahrân.
- T byaniyan (1378 h .), *Dani name-i Edeb-i Farsi: Edebi-yi Farsi der Afganistan*, c. III, Tahrân.
- Turan, Osman (1993), *Selçuklular Tarihi ve Türk  sl m Medeniyeti*,  stanbul.
- Unsurî (1363 h .), *Dîvân-ı Unsurî-yi Belhî* (n r. Muhammed Debîr Siyâkî)  nti ar t-ı Kitâbhâne-i Sin n , Tahrân.
- Uysal, Cengiz (2019), *Seyyid Hasan Gaznevi Divanı'nın Tahlili*, Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale.
- Yılmaz, Nurullah. (1995), *II Abbâsî Asrında Edeb   evre*, Atatürk Üniversitesi SBE Doğu Dilleri Bölümü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Y suf , Gul mh sey n (1373 h .), *Ferruhî-yi Sistânî*, Tahrân.
- Zerr nk b, Abdu -Huseyn (1375 h .), *Ez Guze te-yi Ebeb -yi  r n*, Tahrân.
- Zerr nk b, Abdulh sey n (1386 h .), *B  K rv n-ı Hulle*, Tahrân.

Dizin

A

Abbasi 20, 79, 80, 94, 95, 123
Abdulvasi-i Cebeli 33, 35, 38, 50, 58, 59,
61, 66, 122
Abdulvasi-yi Cebeli 23
Afrika 15
Alp Arslan 19, 61, 85, 87, 88, 96, 98,
99, 122
Amidülmülk Kunderi 23
Anadolu 9, 11
Anadolu Beylikleri 11
Arap 9, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 24, 27, 28,
32, 40, 47, 57, 73, 76, 79, 80, 81,
85, 87, 103, 123
Aristoteles 17
Azərbaycan 29

B

Bağdat 15, 75, 94, 120
Belh 16, 23, 45
Beni Ümeyye 17
bozkır 9
Buhara 16

C-Ç

cahiliye 13
Cahiliye 15, 24
Çehar-makale 19, 63
Cemaleddin-i İsfahani 33, 34, 35, 37,
51, 56, 57, 67, 123
Çin 14, 80, 81, 82, 84

D

Dakiki-yi Tusî 17
Derî Farsçası 16, 80

E

Edib Sabir 34, 37, 38, 47, 48, 50, 55, 58,
66, 122, 123, 125
Eflatun 17
Emevi 13, 15
Enveri 23, 24, 27, 28, 31, 32, 42, 43, 44,
45, 52, 53, 57, 58, 59, 61, 64, 65,
68, 83, 84, 86, 89, 90, 92, 96, 97,
99, 100, 101, 102, 103, 104, 105,
106, 107, 108, 109, 110, 111,
112, 113, 114, 115, 116, 117,
118, 122, 123
Esedi-yi Tusî 16
Esirüddin-i Ahsiketî 33, 34, 35, 38, 45,
58, 61, 122
Ezrakî 30

F

Fars 9, 10, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23,
28, 33, 43, 45, 49, 50, 62, 63, 70,
76, 78, 80, 82, 87, 94, 97, 119,
120, 121, 123, 124
Firdevsî 10, 22, 23, 26, 41, 73, 123

G

Gazel 5, 52, 56, 57, 123, 125
Gazneli Mahmud 10, 22
Gaznevi 16, 35, 49, 52, 67, 77, 125, 126

H

Hakanî 27, 30, 46, 47, 122
Halife Mutasım 15
Hâtem-i Tayî 17
Herat 16, 23, 47, 50
Hint 14

Horasan 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21,
26, 27, 28, 29, 30, 46, 47, 48, 51,
55, 69, 73, 75, 76, 77, 80, 94,
119, 121

I-İ

Irak 15, 19, 29, 30, 46, 49, 51, 61, 73, 119
İran 6, 9, 10, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 21, 23,
30, 31, 37, 41, 43, 72, 73, 74, 75,
76, 77, 78, 86, 93, 94, 118, 119,
120, 121, 123, 125
İslâm 9, 13, 14, 22, 23, 50, 80, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 95, 97, 101, 109,
124, 125, 126

K

kabile 13, 76, 84
Kaside 5, 31, 32, 34, 36, 39, 43, 51, 53, 54

L

Lügat-ı Fürs 16

M

Maveraünnehir 13, 15, 16, 21, 119
Medhiye 35, 36
Melikşah 19, 20, 23, 31, 39, 40, 53, 60,
87, 88, 94, 122
Merv 16, 69
mevali 13
Mısır 15
Muizzî 23, 24, 30, 31, 32, 37, 39, 40, 41,
53, 54, 58, 60, 65, 67, 82, 84, 85,
86, 88, 89, 94, 96, 97, 98, 99,
100, 122, 123, 124, 125

N

Nasır-ı Husrev 23
Nasır-ı Hüsrev 10, 22, 27, 74, 122
Nizamî 27, 30, 63, 74, 122
Nizâm-i Aruz-i Semerkandî 19
Nizamülmülk 23, 84, 92, 101, 124

O-Ö

Ömer Hayyam 23, 64, 65, 68, 69, 71, 72,
122, 124
Orta Doğu 9

R

Rum 15, 81, 85

S-Ş

Saffari 16
Şam 15
Samani 16, 18, 24, 26, 53, 62, 78, 81, 82
Sasani 9, 13, 16
Se'alibî 16
Sebk-i Irakî 5, 29
Sebk-i Selçukî 5, 29
Şehid-i Belhî 17
Semerkand 16
Seyyid Hasan 33, 34, 35, 49, 50, 52, 56,
58, 60, 67, 77, 122, 125, 126
Şiblî-yi Nu'mani 16
Sokrates 17
şuubiye 13, 14

T

Tuğrul Bey 19, 74, 87, 95, 98
Türk 5, 9, 10, 11, 14, 15, 17, 19, 20, 21,
22, 27, 28, 30, 32, 41, 49, 61, 69,
73, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 83,
84, 85, 86, 87, 93, 94, 96, 103,
119, 120, 121, 123, 124, 125, 126
Türkistan 9, 20, 76, 81, 83

U

Unsurî 17, 23, 26, 30, 31, 32, 37, 53, 58,
63, 72, 82, 93, 126

Y

Yunan 14, 17

Z

Zahîrüddin-i Faryâbî 25
Zebihullah Safa 23, 24, 25, 50, 73, 118,
119, 120

Sadık Armutlu

Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Aynı üniversitede Klasik Fars Edebiyatı üzerine yüksek lisans ve doktora yaptı. İnönü Üniversitesi'nde

göreve başladı ve aynı üniversitede Klasik Türk Edebiyatı alanında ikinci yüksek lisans ve doktorasını tamamladı. Ürdün Yarmuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde iki yıl görev yaptı.

Klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatının çeşitli konuları üzerine birçok mukayeseli kitap ve makale kaleme alan Armutlu,

hâlen Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde çalışmaktadır.

BÜYÜK SELÇUKLU ŞİİRİ

Engin bir coğrafyada, zamanının en büyük siyasi teşekküllerinden biri olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda, askeri sahada olduğu kadar bilim ve sanatta da fevkalade atılımlar yaşandı. Bu dönemde edebiyattan görsel sanatlara, kozmolojiden astronomiye birçok bilim ve sanat erbabı himaye edildi. Büyük Selçuklular devrinde medreseler nasıl ilmin membaıysa hükümdarın sarayı da âdeta bir şiir okuluna dönüşmüştü. Hükümdarlar sadece şairleri himaye etmekle kalmamış, bazıları bizzat şiir de kaleme almıştır. Selçuklu medeniyet haresinin parlattığı şiir sanatı, Farsça kaleme alındığı için bugüne dek Fars şiirinin içinde değerlendirilse de karakter ve kimlik bakımından ondan ayrışır. Zira Selçuklu sanat çevrelerince üretilen bu eserler, Selçuklu kimliğinin tabii ve ayrılmaz unsurlarıdır. Çok sayıda şairi ve onların kaleme aldıkları kasideyi, gazeli ve mesneviyi tek tek inceleyerek bu şiirlerin "kimliğini" ortaya çıkaran Sadık Armutlu, yalnızca bir medeniyetin şiirini ortaya koymakla kalmıyor, bu zamana kadar göz ardı edilen bir kaynak grubunu da gün yüzüne çıkıyor. Zira doğrudan sultanlara takdim edilen bu metinler, bazen bir savaş sahnesine bazen de günlük hayata birinci elden kaynaklık ediyor. Tüm bunların yanı sıra bir edebiyatın teşekkülünü gözler önüne seriyor.

